

JAROSLAV
KURFÜRST

**PŘÍBĚH RUSKÉ
GEOPOLITIKY**

JAK SE RUSKÁ MYŠLENKA
ZMOCNILA VÍCE NEŽ
ŠESTINY SVĚTA

KAROLINUM

Příběh ruské geopolitiky

Jak se ruská myšlenka zmocnila více než šestiny světa

Jaroslav Kurfürst

Recenzovali:

prof. RNDr. Robert Ištok, Ph.D.

prof. Mgr. Ing. Petr Kratochvíl, Ph.D.

prof. Mgr. Martin Putna, Dr.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Redakce Marie Hamšíková

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2018

© Jaroslav Kurfürst, 2018

ISBN 978-80-246-4026-6

ISBN 978-80-246-3982-6 (online : pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2018

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

6. POSTSOVĚTSKÉ OBDOBÍ – RENEŠANCE GEOPOLITIKY

*Na přelomu století se stala geografie pro Rusko přímo posedlostí (...)
Geografie je však pouze neměnné pozadí, na kterém se odehrává bitva idejí.
(Kaplan 2012: 178)*

Rozpad Sovětského svazu sice nebyl „největší geopolitickou katastrofou 20. století“, jak světu sdělil ruský prezident ve svém projevu vůči Federálnímu shromáždění v r. 2005 (Putin 2005), v každém případě však patřil mezi jeho nejvýznamnější geopolitické události. Přestože je toto období dnes v Rusku častěji vykreslováno jako doba zmatků a destrukce, tehdejší atmosféra byla spíše poznamenána nadějí, možností nového, demokratického začátku, nových partnerství se světem, příslibem svobody a demokracie. S touto euforickou atmosférou se však mísily složité a bolestivé společenské procesy. Z pohledu ruské geopolitické kultury došlo v historicky extrémně krátké době k souběhu několika procesů transformujících *geo(grafické)* i *politické* charakteristiky. Geografickou změnou, jež byla důsledkem zhroucení jednotící ideologie, byla kontrakce území největšího státního celku na Zemi o cca 24 %. Ztráta území se netýkala jen teritorií ležících v jiné civilizačně-kulturní oblasti, ale i oblastí, které tradiční ruská imperiální interpretace dějin považuje za ruské civilizační jádro. Geograficky a strategicky se tak Rusko posunulo na východ, ale zároveň o část své východní identity (spojené především s jižním Kavkazem a Střední Asií) přišlo. Pro ruskou společnost byla ztráta mnohonárodnostního společenství, s nímž se identifikovala a jež se měla nyní učit považovat za zahraničí, bolestivá. K těmto zlomovým událostem se přidaly zřetelné dezintegrační procesy uvnitř Ruska samotného (Baar 2005). Mnoha občanům se hroutily jistoty i společenské priority. V politické rovině zkolabovala ideologie, která měla společensky integrující roli, i když se postupně stala spíše společným osudem než mobilizační vizí. SSSR jako geopolitickou entitu stihl podobný osud jako církev ztrácející smysl bez víry. Všechny tyto ztráty měly být kompenzovány „návratem do Evropy“ a „evropskými hodnotami“, v něž významná část společnosti věřila.

Na pozadí těchto společenských procesů se začala formovat postsovětská geopolitická kultura. Rozpad SSSR ovšem neznamenal, že zcela zmizel náter sovětské hybridní geopolitické kultury. Přestala sice existovat jediná ideologie a zmizel i paradigmatický kontext, zůstaly však sovětské civilizační rysy

a vzorce myšlení „sovětského člověka“, které byly hlubinným základem, na němž stavěl svůj pohled na svět nový stát. Ten však znovu prohlášoval odvrát od minulosti a nový začátek z čistého listu. Společenská atmosféra ukazovala na názorovou nestabilitu a diverzitu. Liberální názory vládnoucích elit se mísily s patriotickými imperiálními vizemi bývalé nomenklatury, představitelů silových struktur i nacionalistů všeho druhu, kteří novou situaci prožívali skrze mýtus porážky. Tento mýtus nemusel být živen oslavami svobody na Západě a v bývalých satelitech SSSR; byl nevyhnutelným důsledkem příběhu o „mírové koexistenci a soutěžení“ vytvořeného samotnou sovětskou propagandou. Ztráta prestiže státu byla ze strany společnosti s hypertrofovaným patriotickým cítěním s odstupem interpretována jako zásah do národní cti.

Pro vytvoření základů nové postsovětské ruské geopolitické kultury byla klíčová svoboda projevu, která vedla k zásadní proměně diskursu. Zatímco v klasickém období byla jediným vlastníkem geopolitického myšlení carská moc a relativně omezená skupina inteligence a v sovětském období byla formální geopolitika potlačena, představovaná geopolitika deformována a praktická geopolitika ovládána nomenklaturní elitou, v postsovětském období se zcela změnila pravidla hry. Na scénu vtrhla pluralita politických stran a hnutí, aktivity občanské společnosti, bohatá publicistika i akademická produkce. Osvobození veřejného prostoru od informačního, ideologického a intelektuálního imperialismu komunistické ideologie se týkalo i společenských věd, které byly po celou dobu existence SSSR spoutány politickým dogmatem. Přišly tak o významných 70 let vývoje společenských věd ve svobodném světě. Geopolitika patřila mezi zakázané disciplíny a otevření společenského prostoru v kontextu dramatických změn vedlo k prudkému růstu její popularity. Co do intenzity lze tento zájem srovnat jen s Německem 20. a 30. let dvacátého století. Debata o geopolitice již na počátku 90. let postupovala celým veřejným diskursem, který byl zaplaven obsedantními geografickými metaforami centra a periferie (Clowes 2011). Americký expert na Rusko Stephen Sestanovič označil geopolitiku v kontextu kolapsu ideologie a destabilizace ruské identity za jistou formu „geoterapie ruské společnosti“ (in: Ersen 2005). Od počátku 90. let se objevila taková různost koncepcí a projektů, že poněkud dezorientovaly společnost, přičemž jejich realizace byla nemyslitelná (Kolossova - Mironěnko 2001: 169). Zatímco vládní politika usilovala o začlenění nového státu do rodícího se systému post-studenoválečných mezinárodních vztahů a vytvoření podmínek pro vnitřní transformaci země, geopolitický diskurs měl převážně patriotický charakter a vůči vládní politice se vymezoval. Vycházel z realismu a hledal cesty k revizi nové postsovětské reality, ruského statusu i teritoria. Promítalo se do něj přesvědčení, že sama geografie předurčuje Rusko k velmocenskému postavení, stejně jako postkoloniální trauma, revizionismus, aktuální politická agenda, snaha o vyplnění vakua po padlé ideologii, hledání nové identity ve zcela novém meziná-

rodním prostředí a např. i sklony ruského diskursu ke konspiračním teoriím. Geopolitický diskurs opřený o nacionalistické a neoimperialistické vize vedla ta část společnosti, která tesknila po časech ruského impéria a ještě častěji po sovětské éře (Zubov 2015). Ruské hledání svého místa v systému mezinárodních vztahů je po rozpadu SSSR charakterizováno mnohokrát pojmenovanou nespokojeností s existujícím stavem.

Postsovětské období přineslo řadu prací z oblasti formální geopolitiky a nebývale objemnou geopolitickou diskusi. Přineslo také mimořádné změny v ruském chování i náhledu na svět. Výsledkem složitého vývoje v uplynulém čtvrtstoletí je stav, který je často označován jako „nová studená válka“. Počátkem roku 2014 Ruská federace přikročila k vojenské agresi proti území sousední Ukrajiny, která vyústila v anexi Krymského poloostrova, destabilizaci východní části země a trvalý tlak na ukrajinskou vládu usilující o své hodnotové, institucionální a ekonomické ukotvení v EU a NATO. Tyto události vedly k cíleným sankcím ze strany Západu a předznamenaly další konfrontaci především ideologickou, která je z Ruska vedena skrze masivní dezinformační ofenzivu a komplexní hybridní kampaň.

V této kapitole budeme sledovat vývoj celého období z pohledu praktické i formální geopolitiky. Změny v chování Ruska na geopolitickém hřišti přiblížíme skrze pohled na vývoj v klíčových geopolitických příběhových liniích. Budeme se také pečlivě věnovat produkci formální geopolitiky – geopolitickým školám, které vycházejí z geopolitických tradic. V závěrečném teoretickém pojednání této kapitoly budeme analyzovat vztah mezi praktickou a formální geopolitikou, poukážeme na existenci stabilních prvků a strukturu geopolitické kultury i soutěž geopolitických tradic. Pokusíme se tak vnést světlo do podstaty výrazných posunů v ruské zahraniční politice a tezi o stabilitě geopolitické kultury. Podíváme se také na klíčový vztah geopolitiky a různých forem ruského nacionalismu. Dotkneme se i toho, jak geopolitická kultura ovlivňuje jednání současného Ruska včetně jeho vedení tzv. hybridní války.

6.1 GEOPOLITICKÉ PŘÍBĚHOVÉ LINIE

V uplynulých 25 letech bylo Rusko málo stabilním hráčem nespokojeným se svým postavením v systému mezinárodních vztahů. V ruské politice se odrážel střet geopolitických tradic, přičemž žádná z nich nebyla dlouho schopná zaujmout stabilní dominantní pozici (Smith 2013). Chceme-li vytvořit kvalitní diagnózu, je nutno nejprve popsat výchozí stav a historii hlavních stavebních prvků i událostí, které v geopolitice představují geopolitické příběhové linie. Pro účely další diskuse si proto představíme sedm takovýchto klíčových geopolitických příběhových linií.

Geopolitické příběhové linie postsovětského období

Společný evropský dům / velká Evropa

Multipolární svět

Odpor k rozšíření NATO

Společný boj proti terorismu po 11. září

(Re)integrace v postsovětském prostoru

Obrana proti barevným revolucím

Ruský civilizacionismus

Obr. 22: Geopolitické příběhové linie postsovětského období

Ze široké škály témat ruské zahraniční politiky si zvolíme ta, která reterritorializují mocenský prostor mezinárodních vztahů a zároveň patří mezi strategická témata ruské zahraniční politiky (obr. 22).

6.1.1 SPOLEČNÝ EVROPSKÝ DŮM / VELKÁ EVROPA

Historický kontext krachu ideologie a rozpadu SSSR nabízel jako nejlogičtější taktiku nového státu kooperativní vztah s vítězným Západem. Tato taktika se stala východiskem ruské zahraniční politiky a opírala se o hluboce zakoreněné historické tradice a představy o Rusku jako součásti Evropy. Tato linie našla své nejčistší vyjádření v metafoře „společného evropského domu“ která, jak jsme si ukázali v části o sovětském období, měla kořeny již v 70. letech (Rey 2004) a zažila svou renesanci v období perestrojky. Samotná metafora se stala silným diplomatickým nástrojem s výrazným emocionálním nábojem pro diskurs na Západě i v Rusku (Chilton – Ilyin 1993). Z hlediska ruských zájmů i geopolitické situace představovala zároveň způsob, jak vytěsnit metafory „říše zla“ a „porážky ve studené válce“ a vrátit Rusko do hry. Po dlouhém období konfrontace studené války se tato metafora stala symbolem mírové perspektivy mezinárodních vztahů. Podle vyjádření Gorbačova byl evropský dům společným „prostorem, kde geografie a historie mezi sebou úzce propojily osudy desítek zemí a národů“ (Pravda 28. 11. 1985, in: Chilton – Ilyin 1993). Zároveň však Gorbačovův dům měl od počátku svá geopolitická specifika: USA v něm nebyly doma a spočíval na bipolárním základě; byl tedy zamýšlen spíše jako dvojdomek. Gorbačovova představa předpokládala zachování socialistického zřízení v SSSR s tím, že na reformy v celém socialistickém bloku by dohlížela Komunistická strana SSSR (Busygina 2014). Reformy měly směřovat k socialismu s lidskou tváří (Gorbačov – Mlynář 1995). Tato vize geograficky modelovala Evropu nikoli jako kontinent soustředných kruhů s centrem v Bruselu nebo mocensky decentralizovaný prostor, ale jako prostor bipolárně organizovaný s dvěma systémy soustředných kruhů za spolupráce mocenských center. Nové ruské vedení, které převzalo Gorbačovovu

myšlenku společného evropského domu, hledalo institucionální ukotvení této vize. Na počátku 90. let byly Ruskem posuzovány a považovány za přijatelné dvě varianty nové bezpečnostní a institucionální architektury: buď „zásadní transformace NATO v celoevropskou politickou organizaci s plnohodnotnou účastí Ruska, nebo lépe vytvoření zcela nové celoevropské organizace a společný začátek z čistého listu“ (Baranovskij 2000). Po oboustranném zavržení prvního scénáře hledalo Rusko cestu k nové organizaci. Impulzem pro ruskou aktivizaci tímto směrem byla začínající diskuse o rozšíření NATO do střední Evropy. Moskva v reakci přišla s alternativním scénářem, který jí měl zajistit účast na rodící se bezpečnostní architektuře. K tomuto cíli měla vést cesta přes institucionalizaci KBSE, která se nadále měla stát na smlouvě založenou páteří organizací evropského bezpečnostního uspořádání. Na summitu v Budapešti v r. 1994 proto Rusko navrhlo přejmenování Konference na Organizaci a vytvoření právně závazného celoevropského bezpečnostního systému. Klíčovým bodem návrhů bylo ustavení Exekutivní rady, jež měla být regionální evropskou obdobou Rady bezpečnosti OSN. Politolog Vjačeslav Nikonov, vnuk V. Molotova a dnes předseda fondu *Russkij mir*, tehdejší ruskou strategii shrnul takto: „OBSE byla podle Ruska jedinou evropskou či transatlantickou organizací, v níž mělo Rusko status rovného partnera. A tak většina nadějí a iluzí týkajících se společného evropského domu a Evropy bez dělicích čar byla spojená s OBSE. Není proto překvapením, že se Rusko pokusilo tento aspekt umístit do centra nového evropského systému“ (Nikonov 2003). Ruský návrh měl být alternativou rozšíření NATO na východ a posílení vlivu USA v Evropě. Země střední Evropy se ovšem rozhodly pro bezpečnostní garance vyplývající z Washingtonské smlouvy a zvolily si cestu rozšíření NATO. Po třech letech složitých diskusí (1995–97) se bezpečnostní model OBSE vtělil do formálního draftování *Charty evropské bezpečnosti* (Ghebali 2005) a paralelně byl zahájen proces rozšíření EU a NATO. Ruská představa byla západními zeměmi, ale především bývalými sovětskými satelity odmítnuta, což je třeba nahlížet v kontextu historické zkušenosti s imperiálním chováním SSSR, ztráty jeho prestiže, obav z ruského chování v budoucnu, politické nestability, nepředvídatelnosti a hlasitých neoimperálních a revizionistických proudů v Rusku. Moskva zřetelně vnímala, že se ocitá na periferii rozhodovacích procesů. Stále však do OBSE vkládala naděje. Proto umožnila její mise v postsovětském prostoru (v Jižní Osetii, Tádžikistánu, a dokonce i v Čečensku, kde byla OBSE jedinou mezinárodní organizací až do jejího uzavření v r. 2002) (Haekkerup 2005).

Po příchodu J. Primakova do čela ruského MZV v r. 1996 vnímala již ruská diplomacie limity OBSE zcela zřetelně a svou politiku směřovala na vyváženou práci s OBSE, NATO a OSN. Charta evropské bezpečnosti byla na istanbulském summitu v roce 1999 schválena jako v zásadě prázdný deklaratorní dokument. V deklaraci ze summitu se však v článku 19 Rusko politicky zavázalo stáhnout

své síly z území Gruzie a Moldavska (Istanbul Document 1999). Tyto dosud nesplněné závazky Ruska léta blokovaly partnerství s euroatlantickými partnery ve všech institucích. Rusko dávalo najevo frustraci ze svého faktického vyloučení z rozhodovacích procesů v Evropě a časový souběh rozšiřování NATO a angažovanosti Aliance na Balkáně potvrzoval, že Moskva není schopna ovlivnit zásadní rozhodnutí týkající se evropské bezpečnosti. Vize společného evropského domu i kooperativní zahraničně-politická taktika se stávaly minulostí. Změna na postu ruského prezidenta vzbuzovala obavy i naděje. Minulost V. Putina v KGB a jeho přístup k čečenskému konfliktu a „vertikále moci“ ukazoval na vládu pevné ruky, liberální ekonomický program na snahu o partnerství se Západem. V jednom z nejrozsáhlejších rozhovorů nový prezident odpověděl na otázku, zda bude Rusko opět hledat „vlastní cestu“, takto: „Není třeba nic hledat, vše je nalezeno. Je to cesta demokratického rozvoje. Samozřejmě že Rusko je mnohotvárná země, ale jsme součástí západoevropské kultury, v tom je naše hodnota (...) Jsme Evropané“ (Putin 2000). Na základě této vize a především díky oteplení v rusko-amerických vztazích po 11. září 2001 znovu ožila snaha o posílení ruské spoluúčasti na rozhodování. Přijaté texty OBSE (Bukurešťský akční plán z r. 2001, Bišecký akční plán z r. 2001, Portská charta z r. 2002) však byly jen deklaratorní povahy a skutečná spolupráce v boji proti terorismu se odehrávala jinde a jinak. S iráckou krizí v r. 2003 nastal konec oteplení.

Stále více autoritářské Rusko v té době již vnímalo OBSE naopak jako nepohodlné prostředí, kde jsou mu připomínány Istanbulské závazky, kde je kritizováno za omezování činnosti nevládních organizací, nevyšetřené vraždy a zavražďování novinářů, porušování lidských práv menšin včetně LGBT nebo manipulaci voleb. Místo, které mělo být společenskou místností, v níž se setkávají obyvatelé společného evropského domu, bylo ze strany Ruska atakováno za geografickou nevyváženost, dvojí standardy a politiku, která „neodráží národní kulturní specifika států“ (Gheballi 2005). Zpráva ODIHR, která zpochybnila čistotu prezidentských voleb v Rusku na jaře 2004 (Report, ODIHR 2004), a tedy i legitimitu zvolení V. Putina, ruskou pozici radikalizovala. V často citovaném projevu na 43. Mnichovské bezpečnostní konferenci v říjnu 2007 V. Putin označil OBSE za „vulgární instrument určený k podpoře zahraničně-politických zájmů jedné země nebo skupiny zemí“ (Putin 2007). Po nástupu D. Medveděva do prezidentského úřadu učinilo Rusko poslední pokus o přetvoření evropské bezpečnostní architektury cestou OBSE a po vystoupení prezidenta 5. 6. 2008 v Berlíně předložilo tzv. *Medveděvovu iniciativu*. Koncepčním základem nového sblížení měla být společná strategie a institucionálním základem nové architektury opět OBSE (De Haas 2010). Iniciativa se neujala nejen díky nejasnosti obsahu a cíle, k němuž směřovala (Lo 2009). Rusko požadovalo větší slovo v mezinárodní politice, ale neříkalo, jak k tomu má dojít. Nenabídlo agendu, která by zvýšila důvěru ostatních

zemí – zejména splnění Istanbulských závazků: stažení vojsk z Gruzie a Moldavska. Především však byla iniciativa předložená dva měsíce před invazí Ruska do Gruzie. OBSE se z místa, které mělo být společným evropským domem, stala kolbištěm trvalých střetů mezi Ruskem a Západem.

O poznání úspěšnějším formátem pro realizaci příběhové linie společného evropského domu bylo po určitou dobu partnerství s EU, jež mohlo být alternativní platformou společného evropského domu, která navíc z definice vylučovala USA. K cíli měly vést nejrůznější iniciativy: od vytváření čtyř společných prostorů až k myšlence Společného výboru EU–Rusko k zahraniční a bezpečnostní politice. Se zhoršováním vztahů Ruska a EU po rozšíření a oranžové revoluci na Ukrajině v r. 2004 však ani tento formát nevedl k partnerství, které by uspokojilo ruské ambice na zapojení do evropské institucionální architektury. Ruská zahraniční politika se paralelně pokoušela obejít únavný multilateralismus OBSE a posílit multipolární uspořádání i cestou bilaterálních vztahů s evropskými mocnostmi, zejména skrze trilaterální formát s Francií a Německem, který však byl úspěšný jen po krátké období kolem invaze USA do Iráku.

Nejzajímavějším, nejaktuálnějším a nejs sofistikovanějším pokusem o naplnění této příběhové linie, který má také nejbližší k ruské formální geopolitice, je koncept *Greater Europe* – dále jen „velká Evropa“. Jeho stoupenci vidí kořeny konceptu v de Gaullově vizi Evropy od Atlantiku po Ural, na kterou navázal právě Gorbačovův společný evropský dům. Termín „velké Evropy“ použil již Boris Jelcin během projevu ve Štrasburku v r. 1997. Nebyl však tehdy ničím více než jen metaforou s geografickými a geopolitickými implikacemi. Brzy po svém zvolení, v r. 2001, jej zopakoval během svého projevu v německém parlamentu V. Putin a podpořil jej argumentací: „Myslím, že Evropa dlouhodobě posílí svou reputaci silného a skutečně nezávislého centra světové politiky, pokud bude schopná spojit svůj potenciál s potenciálem Ruska, včetně lidského, teritoriálního, ekonomického, kulturního, obranného i potenciálu přírodních zdrojů“ (Putin 2001b). Toto prohlášení ruského prezidenta, které zaznělo symbolicky v Berlíně, bylo vnímáno v kontextu německé diskuse o americké dominanci během operace NATO v Kosovu a v situaci, kdy v Německu byly na vzestupu antiamerické nálady a sympatie si získával koncept multipolárního světa. V. Putin se tehdy vyjádřil mimořádně pozitivně i k procesu „evropské integrace“, který postavil do protikladu s procesem „expanze NATO“: „Co se týče evropské integrace, nejen že podporujeme tento proces, ale vzhlížíme k němu s nadějí“ (Putin 2001b). V sofistikované a přijatelnější podobě myšlenku velké Evropy předložil v říjnu 2010 šéfredaktor časopisu *Rossija v Globalnoj politike* (Rusko v globální politice) Fjodor Lukjanov, který v článku publikovaném v *Moscow Times* přišel s konceptem velké Evropy, který by řešil dilema vztahu integračních procesů EU a Ruska vůči zemím, které leží mezi nimi: „Vývoj v těchto zemích zatím vedl k odklonu

od Ruska a příklonu k EU, což však není nevratné. EU i Rusko mají výhody, které si mohou navzájem nabídnout. Soutěž mezi nimi by byla zničující. Pokud by však Rusko a Evropa spojily síly, velká Evropa by mohla aspirovat na vedoucí úlohu v mezinárodní politice. Pokud se Rusko a EU rozhodnou konsolidovat své snahy, vyřeší tím i problém svého sousedství v kontextu sdílené zodpovědnosti, a nikoli rivality” (Lukyanov 2010). O měsíc později tuto vizi nabídl evropskému publiku V. Putin prostřednictvím článku v *Süddeutsche Zeitung*. Vyhnul se sice geopolitickému termínu velká Evropa a hovořil o harmonizovaném společenství ekonomik od Lisabonu po Vladivostok, navrhl však pokročit v budování zóny volného obchodu a ekonomické integrace, společné průmyslové politiky a dalších forem spolupráce až po zrušení víz. Bez kontextu diskuse o konceptu „velká Evropa“ by se mohlo zdát, že iniciativa nepřináší mnoho nového nad rámec starších projektů, které již v EU narazily na politické vyjednávací limity. Hlavní handicap jednání EU–Rusko Putin v článku znovu opakuje: „Jako rovní partneři Rusko a EU musí každý urazit kus cesty k dohodě a setkat se na půli cesty“ (Putin 2010). Tato představa, že EU bude přijímat normy a pravidla transformující se země, ukazuje na nedostatek reflexe způsobené snahou o velmocenský status.

V nové rozpracovanější podobě se konstrukce velké Evropy znovu vynořila v kontextu eurasijské integrace – jako její širší geopolitický rámec, který nastínil V. Putin ve svém článku pro *Izvestija*. Společenství od Lisabonu po Vladivostok bylo v článku identifikováno již otevřeně jako „velká Evropa“, která by měla být založena na „Systému partnerství Eurasijské unie a EU schopném vytvořit podmínky ke změně geopolitické a geoeconomické konfigurace celého kontinentu s globálním dopadem“ (Putin 2011). V článku V. Putin nastínil představu o vytvoření dvou jader „velké Evropy“ – západní, představované EU a organizované kolem dominantní role Německa (i proto byla vize opakovaně představena německému publiku), a východní, představované Eurasijskou unií a organizované kolem centrální role Ruska. EU a Eurasijská unie by dojednaly smlouvy o ekonomické spolupráci a nastavily by institucionální vazby. Spolupráce by se opřela o existující rámec prostorů spolupráce v té verzi, jak ji představil V. Putin v článku pro *Süddeutsche Zeitung*. Díky Putinově článku se podstata návrhu do značné míry vyjasnila. Ještě lépe ji ale vysvětlil článek Sergeje Markova, jednoho z kremelských politických technologů, který v r. 2013 těsně po odmítnutí prezidenta Janukovyče podepsat Asociační dohodu s EU, a ještě předtím, než se rozrostl majdan, uvedl: „Rusko by rádo budovalo dobré vztahy s Evropou a s tímto cílem předložilo projekt velké Evropy, který nabízí řešení i nečlenským zemím EU. EU nenabízí Ukrajině plné členství. I proto chce Rusko vytvořit svoji vlastní ekonomickou alianci – nejprve celní unii a poté Eurasijskou unii. Tyto spolky budou od svého počátku založeny na stejných principech a tržních regulacích jako EU. Díky tomu budou moci Eurasijská unie spolu s Evropskou unií vytvořit velkou Evropu.“

Rusko prosazuje velkou Evropu a navrhuje rozhovory o tom, jak mohou všechny strany spolupracovat jako rovný s rovným” (Markov 2013). Trefná analýza polského Institutu východních studií cíle konceptu velké Evropy shrnula do čtyř bodů: i) posílení ekonomického potenciálu Ruska díky přílivu kapitálu a technologií z Evropy; ii) posílení vlivu Ruska na evropskou politiku, ekonomiku a bezpečnost; iii) omezení americké přítomnosti a vlivu v Evropě; iv) konsolidace ruské hegemonie v SNS se souhlasem EU. Studie si také všímá, že projekt „velké Evropy“ se objevoval vždy v situaci zvýšené politické dynamiky mezi Západem a Ruskem, kdy byla buď zvýšená naděje, že návrhy Moskvy by mohly být přijaty, nebo byl vytvořen dojem, že ruské zájmy, zejména v oblasti SNS, jsou ohroženy (Menkiszak 2013). Myšlenka velké Evropy je rozvíjena i po ruské anexi Krymu a v kontextu hluboké krize Ruska se Západem. Rusko ji nabízí jako cestu z krize a doufá, že evropští partneři vyvedou z konfrontace na Ukrajině závěr, že tento koncept je jediným modelem spolupráce. S tímto cílem projekt propaguje ruská Rada pro mezinárodní záležitosti v rámci projektu „Kooperativní velká Evropa 2030“ (Ivanov 2014), ale i řada politiků a diplomatů v Rusku i v Evropě. Tuto logiku po konfliktu na Ukrajině přijali i někteří akademici na Západě (Sakwa 2015). Jasný odraz vize velké Evropy nalezneme i v *Koncepci zahraniční politiky* schválené 1. 12. 2016 (Koncepcija 2016).

Vizi kontinentálního euro-ruského „spojenectví“ obsahuje i geopolitický koncept hlavního ideologa neoeurasianismu A. Dugina, který jej rozpracoval již v r. 1998 ve své knize *Osnovy geopolitiki* (Základy geopolitiky). Dugin navázal na německou geopolitickou školu a kontinentální vize nové evropské pravice (Haushofera, Schmitta, Thiriarta či Benoista – viz dále). Rusko-německé spojenectví je podle Dugina a jeho stoupenců „základem sjednocení sil kontinentu proti hegemonii sil moře“ (Dugin 1999). Koncept velké Evropy se objevuje v řadě jeho knih a statí. Programovou stať ke konceptu nabízí na své webové stránce o Čtvrté politické teorii. Projekt velké Evropy je představen jako geopolitický koncept pro multipolární svět. Dugin vymezuje „velkou Evropu“ civilizačně a geopoliticky takto: „Velkou Evropu si představujeme jako suverénní geopolitickou sílu s vlastní silnou kulturní identitou, sociálními a politickými možnostmi založenými na evropské demokratické tradici, s vlastním obranným systémem včetně jaderných zbraní, s vlastním strategickým přístupem k energetickým a dalším přírodním zdrojům, schopnou vlastních rozhodnutí o míru a válce s ostatními zeměmi či civilizacemi, to vše v závislosti na společné vůli a demokratické proceduře k přijímání rozhodnutí“ (Dugin, nedatováno). Duginovo hnutí se obrací na různé skupiny v evropských zemích s cílem podpory konceptu velké Evropy a multipolarity s cílem „vytěsnit unipolaritu a rostoucí nebezpečí amerického imperialismu“. Hnutí rozvinulo informační kampaň³⁴ včetně konferencí, práce s mládeží a dalších aktivit.

34 Viz www.greater-europe.com.

Geopolitická příběhová linie společného evropského domu prokázala v ruské diskusi značnou stabilitu, nabyla více podob a taktik prosazování. Koncept je konsenzuálním projektem ruské praktické i formální geopolitiky. Narážel však na hodnotové a kulturní rozdíly potenciálních spolubydlících i různé pojetí multilaterality/multipolarity. Společný evropský dům / velkou Evropu vnímali Evropané jako systém společných (evropských) pravidel a norem. Ruskou motivací byl naproti tomu bipolární systém spolupráce umožňující zapojení Ruska do rozhodovacích procesů v Evropě a posílení jeho geopolitické váhy na úkor USA. Ruští diplomaté s odstupem potvrzovali, že cílem Ruska v OBSE bylo zřízení regionální formy Rady bezpečnosti pro Evropu, kde by Rusko mělo místo stálého člena s právem veto. Západ a Rusko se kontinuálně vzdalovali od společné vize. Omezování demokracie a útoky proti svobodě v Rusku odrazovaly země EU od toho, aby nepředvídatelného partnera plnohodnotně zapojily do rozhodování o osudu Evropy. Pocit stále silnější geopolitické perifernosti naopak vedl Rusko k vnímání Západu jako nepřátelského prostředí s tendencemi vměšovat se do ruské vnitřní politiky. Akce posilovala reakci a vytvářela opět hraniční linie a geografický diskurs. Anexe Krymu, destabilizace východní Ukrajiny a další nepřátelské aktivity Ruska vůči EU vedly k hluboké krizi vztahů a D. Medveděv měl pravdu, když prohlásil, že „od r. 2002 se vztahy Ruska se Západem zdramatizovaly a koncept ‚velké Evropy‘ nebyl naplněn“ (Medvedev 2016). Rusko však koncept nadále rozvíjí a nachází jeho příznivce i v Evropě. Brexit je krokem k oddělení anglosaského námořního vlivu od kontinentální Evropy a v Rusku je vnímán s nadějí. Koncept původně propagovaný kooperativně naladěnými liberály tak nyní reprezentují stoupenci ideologické geopolitiky typu Dugina. Je také součástí probíhající ruské informační invaze propagandy do mediálního prostoru evropských zemí. Tento kontext vizi velké Evropy / společného domu znevěhodňuje a od projektu spíše odrazuje. Koncept se posunul převážně do roviny geopolitického projektu. Je založen na vizi spojenectví dvou sfér vlivu (proti vlivu USA); na podpoře multipolárního světa založeného na civilizačním konceptu s cílem konsolidace moci Ruska v postsovětském prostoru, který cílí na porušení transatlantické vazby. Tím míří i proti rozšiřování NATO a díky suverenitě vlastního integračního projektu je i efektivní obranou proti barevným revolucím. Jak je zřejmé, tato geopolitická příběhová linie je provázána se všemi ostatními geopolitickými příběhovými liniemi a jejich taktikami.

6.1.2 MULTIPOLÁRNÍ SVĚT

Konec bipolárně rozděleného světa přinesl Rusku geopolitické dilema sestupu do nižší váhové kategorie. Týkalo se především vztahu k USA, svému vyzyvateli a vítězi ve studené válce, a také k Evropě, vůči které se Rusko geo-

politicky definovalo po několik století. Za ztracené postavení supervelmoci v bipolárním světě očekávali ruští západniční liberálové od Západu pomoc a stoupenci etatismu kompenzace. Nic z toho Západ neuměl nebo nemohl nabídnout. Postupné vzdalování perspektivy naplnění geopolitické příběhové linie společného evropského domu i ztráta ruské naděje, že se novým globálním mocenským centrem kooperativní bipolarity stane americko-ruský tandem, vedly k posílení ruských patriotů, kampani za delegitimizaci unipolárního pořádku a vyvažování vlivu USA. Alternativou byla koncepce multipolárního světa, o níž hovořil již A. Kozyrev. Podle některých autorů byl koncept poprvé navržen Číňany a je připisován J. Primakovovi (Trenin 2001: 283), který se jím však zabýval již v r. 1980, kdy v jedné své stati napsal: „Rozvíjí se proces polycentrismu, který při zachování rozhraní mezi socialistickými a kapitalistickými státy vedl ke zformování více mocenských center v kapitalistickém světě“ (Primakov 1980). Ruské vedení tento multipolární model rychle identifikovalo jako v dané situaci ideální prostředí, v němž se Rusko pohybovalo v 19. století v rámci evropského koncertu (Splidsboel-Hansen 2002). Ruská zahraniční politika se proto postavila do role hlasitého obhájece „demokratičtějšího multilaterálního a multipolárního světa“, čímž se Rusko proměnilo ve vyvažující velmoc, jež se projevovала jak v regionálním, tak v globálním měřítku (Eichler - Tichý 2013: 240).

Pro pochopení konceptu multipolarity je ovšem důležité tento pojem odlišit právě od multilateralismu. Oba termíny mají rozdílný význam. Zatímco multilateralismus zapojuje do kolektivního rozhodování všechny aktéry včetně malých zemí a dělí mezi ně moc i zodpovědnost podle dohodnutých pravidel, která platí pro všechny stejně, multipolarita je konceptem dohody velmocí. Pohodlným multilaterálním a institucionálním ukotvením multipolárního světa pro Rusko je Rada bezpečnosti OSN, která je základem právně ukotvené struktury umožňující Rusku mj. zadržovat politiky USA. Rada bezpečnosti je sice multilaterálním orgánem, vychází však z multipolární logiky, která je obsažena v exkluzivním právu veta stálých členů. Multilateralismus bez práva veta je pro Rusko problematičtější, jak ukazuje vývoj ruské angažovanosti v OBSE či Radě Evropy. Multipolární koncept předpokládá koncert malého množství velkých zemí, které svůj status vzájemně uznávají a spolupracují skrze částečně institucionalizované mechanismy s cílem regulovat mezinárodní vztahy s ohledem na své zájmy (Smith 2013). Vizi multipolárního světa Rusko z počátku nedávalo jasnou institucionální podobu, byť jeho zřetelným projevem bylo zapojení Ruska do G8 v r. 1997.³⁵ Spíše než o novou instituci šlo Rusku o strategickou komunikaci cílenou jednak na delegitimizaci dominantního postavení USA poukazováním na hegemonii a jednak na oslovení a získání dalších hráčů – potenciálních pólů konceptu – pro tuto agendu.

35 V r. 2014 byla účast Ruska v G8 suspendována.

Primakovovu doktrínu si konzervativní kruhy v USA přečetly poměrně správně takto: „Prosazováním multipolárního modelu se Primakov snažil rozmělnit mezinárodní postavení USA. V praxi se jeho doktrína projevovala posílením rusko-čínské spolupráce, do níž by byl zapojen Írán (...) Primakovova doktrína také počítala se sférou ruského výsostného vlivu na Kavkaze a ve Střední Asii” (Cohen 1997). Rusko identifikovalo podobnou snahu o emancipaci vůči USA u Francie a Německa, které k ní chtěly využít EU, jež by byla ukotvená jako jeden z pólů multipolárního světa. Tato snaha byla zřejmá již při operaci NATO v Kosovu, ale výsledky přinesla až v r. 2003, kdy se Francie a Německo postavily společně s Ruskem proti invazi USA do Iráku. Toto spojenectví však nemělo dlouhého trvání. Hlavním partnerem Ruska v prosazování multipolárního světa se proto stala Čína. Rusko s ní již v r. 1994 uzavřelo „konstruktivní partnerství“, které se za J. Primakova změnilo ve „strategické”. Od té doby většina společných deklarací, prohlášení a smluv obsahuje reference na multipolární svět jako žádoucí model světového řádu (Turner 2009). Nejvýraznější deklarací v tomto směru byla *Společná rusko-čínská deklarace o multipolárním světě a formování nového světového řádu* z r. 1997, jejíž hlavní teze byly mnohokrát zopakovány. Přístup obou zemí k multipolární vizi se však liší především v postoji vůči USA. Zatímco anti-amerikanismus je součástí genetické výbavy velké části ruské elity a mainstreamovým tématem politického diskursu, Peking volí vyvažující strategii ve prospěch inkluzivního nezúčastněného přístupu k mezinárodním vztahům (Lo 2008: 167) a nenechává se proto vtáhnout do konfrontačního pojetí multipolarity. Čína se nezapojila ani do antiamerické kampaně Ruska při operaci NATO proti režimu S. Miloševiče (a to ani po zasažení její ambasády), ani při invazi USA do Iráku. Rovněž nepodpořila ruskou okupaci částí Gruzie ani anexi Krymského poloostrova a rozpoutání nepokojů na východní Ukrajině. Multipolární svět je pro ni atraktivním konceptem, na jehož naplnění pracuje vlastní modernizací, nikoli zahraničně-politickou konfrontací. Současný mezinárodní rámec jí umožňuje rychlý růst, proto není antisystémovým hráčem. Z přístupů obou zemí je zřejmé, že prosazování multipolárního světa má více motivací a podob (ostatně i bipolární model prošel různými fázemi), mezi nimi konfrontační model, kompetitivní model, resp. multipolarita založená na koncertu velmocí. Kompetitivní model zvolila Čína, v ruské politice mají místo všechny tři. Model založený na koncertu velmocí představuje kooperativní a inkluzivní formy multipolarity, které by připomínaly globální verzi evropského koncertu 19. století (Smith 2013). Ministr zahraničí Lavrov tento model přirovnal ke „globálnímu orchestru hlavních velmocí, který by nabídl konsolidaci kolektivních principů globální politiky“ (Lavrov 2006).

Konfrontační model byl založen na představě Ruska stojícího v čele skupiny států atakujících hegemonii USA, resp. kolektivní unilateralismus

Západu (Makarychev – Morozov 2011). Ilustrativním příkladem této strategie je řada vystoupení V. Putina, kdy veřejně napadl USA za jejich postavení hegemonu. V r. 2007 na Mnichovské bezpečnostní konferenci konstatoval úspěšné potlačení tohoto modelu světa: „Historie lidstva přežila unipolární období a aspirace na vládu nad světem (...) Unipolární svět se definoval tím, že měl jednoho pána, jednoho suveréna, jedno centrum autority, jedno centrum síly, jedno centrum rozhodování – model, který nemá nic společného s demokracií“ (Putin 2007). Přestože již v r. 2007 prohlásil unipolární model za vyčerpaný, na jeho existenci útočil i nadále a tento motiv se stal součástí narativu prakticky všech jeho projevů, které se týkaly zahraniční politiky. V Davosu v r. 2009 prohlásil: „Systém založený na spolupráci mezi několika velkými centry musí nahradit zastaralý unipolární koncept světa“ (Putin 2009). V projevu k Federálnímu shromáždění v r. 2012 opět se zadoštiučiněním prohlásil, že „je zcela zřejmé, že svět je stále více multipolární“ (Putin 2012), ale o rok později proti postavení USA znovu mobilizoval: „Vidíme pokusy obnovit standardizovaný model unipolárního světa a rozmýšlet instituty mezinárodního práva a národní suverenitu. Takovýto unipolární standardizovaný svět nepotřebuje suverénní státy; potřebuje vazaly“ (Putin 2013). Po vyostření vztahů se Západem svá emocionální vyjádření dále stupňoval. Proti USA znovu tvrdě zaútočil na Valdajském diskusním fóru v r. 2014, kde nabídl vlastní pohled na události po ukončení studené války: „Studená válka skončila. Neskončila ale podpisem mírové smlouvy s jasnými a transparentními ujednáními o respektu existujících pravidel nebo vytvoření nových norem a standardů. Vznikl dojem, že tzv. vítězové ve studené válce se rozhodli, že přetvoří svět ke svým vlastním potřebám a zájmům (...) Ne nadarmo velký bratr utrácí miliardy dolarů na to, aby udržoval celý svět, včetně svých nejbližších spojenců, pod svojí kontrolou (...) Unilaterální svět je jen způsobem, jak obhájit diktátorství nad lidmi a zeměmi. Unipolární svět se ukázal jako příliš nepohodlný, těžký a neovladatelný, dokonce i jako zátěž pro samozvaného lídra“ (Putin 2014b). Tyto teze obsahující prvky konspirační teorie rezonují nejen v ruském prostředí, ale jsou ukázkou současného mezinárodního populismu usilujícího o získání přízně většiny proti nejsilnějšímu. V tomto smyslu je možno vnímat i snahu o oslovení evropských politiků přítomných na Valdajském fóru v r. 2015, kde V. Putin obvinil USA z „epidemie pokut uvalených ze strany USA na ekonomické subjekty včetně evropských. Všichni ti, kteří si dovolili porušit americké unilaterální sankce, jsou přísně potrestáni. Je to způsob, jak se chovat ke spojencům? Nikoli, takto se chováme k vazalům, kteří si dovolili chovat se podle svého přání – jsou potrestáni za špatné chování“ (Putin 2015c). Jedním z nejbrutálnějších slovních útoků proti reputaci USA a unipolárnímu světu byl však Putinův projev v OSN v r. 2015. Zde V. Putin kritizoval USA před světovými lídry prakticky po celý projev: „Všichni víme, že po skončení studené války vzniklo na světě

jediné centrum dominance. Tehdy vzniklo u těch, kteří se ocitli na vrcholu tohoto paradigmatu, pokušení myslet si, že jsou-li nejsilnější a neuvýjimečnější, vědí lépe než ostatní, co je třeba dělat. OSN vnímali jako něco neúčinného, co se pleť pod nohama, místo aby schválilo to, co považovali za potřebné (...)“ (Putin 2015b).

Multipolarita se již po Primakovově nástupu stala pevnou součástí ruských vládních koncepčních dokumentů. *Koncepce zahraniční politiky* z r. 2000 deklarovala, že „Rusko bude usilovat o multipolární systém mezinárodních vztahů“, a mezi bezpečnostní výzvy zařadila „posilování tendence k vytvoření unipolární struktury mezinárodních vztahů při ekonomické a silové dominanci USA“ (Koncepcija 2000). V modernizované podobě je používán pojem polycentrický systém, který znamená zapojení více multipolárních formací s různými společenskými a hodnotovými rámci (Arbatov 2014). V *Koncepci zahraniční politiky* z r. 2016 se k tomu uvádí: „Současný svět prožívá období hlubokých změn, jejichž podstata spočívá ve vytváření polycentrického systému mezinárodních vztahů (...) Zmenšují se možnosti historického Západu dominovat světové ekonomice a politice. Jasně se projevuje množství kultur a civilizací ve světě, množství modelů rozvoje států“ (čl. 4). „Rusko přikládá velký význam zajištění udržitelnosti a říditelnosti světového rozvoje, což si vyžaduje kolektivní vedení hlavních států, které musí být reprezentativní v geografickém a civilizačním smyslu a musí se projevovat respektem k centrální koordinační roli OSN. S těmito cíli Rusko posiluje spolupráci s partnery G20, BRICS, ŠOS, RIC (Rusko, Indie, Čína) spolu s ostatními organizacemi a platformami dialogu“ (čl. 25) (Koncepcija 2016). Lze však říci, že oproti předchozím verzím *Koncepce* je vize multipolárního světa i díky významu upadajícího uskupení BRICS pro Rusko v textu méně výrazná. Rozšíření spolupráce se zeměmi BRICS předpokládá v čl. 21 i *Vojenská doktrína* z r. 2014 (Doktrína 2014). Ve *Strategii národní bezpečnosti* byla spolupráce v rámci BRICS, RIC, ŠOS, APEC a G20 dokonce zmíněna poprvé na prvním místě ještě před spoluprací v prostoru SNS a daleko před zmínkami o spolupráci s EU a NATO (Strategija 2015). Ke zviditelnění polypolárního světa přispělo Rusko při souběhu svých předsednictví v ŠOS a BRICS a při organizaci summitu v Ufě, který V. Putin prezentoval jako setkání tří organizací - BRICS, Eurasijské ekonomické unie a ŠOS (Putin 2015a). Vize polycentrického světa vyhovuje uskupením, v nichž dominují státy s etatistickou a autoritářskou tradicí, jejichž významnou agendou je delegitimace myšlenky „změny režimu“ a „barevných revolucí“ a naopak vyzvednutí „stability“ jako klíčové společenské hodnoty (Ambrosio 2014).

Z výše uvedeného je zřejmé, že od r. 2012 Rusko prosazuje multipolární svět nejen v mezistátním, ale i v civilizačním pojetí. Geografická představa pólů znamená existenci omezeného počtu mocenských center, kolem nichž je organizován okolní geopolitický prostor. Ostatně již v civilizačním para-

digmatu Samuela Huntingtona se hovořilo o „multipolárním světě“, kde póly byly reprezentovány civilizačními jádry (v případě pravoslavné civilizace – Ruskem) (Huntington 2001). Multipolární diskurs lze však snadno vystopovat už u N. Danilevského, ale především pak u N. Trubeckého, který navrhoval strategii spojení celého lidstva v boji proti hegemonii Evropy. V Rusku oblíbený motiv úpadku Západu a ekonomická realita vytváří z vize multipolárního světa silný nástroj propagandy proti USA. Navíc situuje Rusko v rámci „polycentrického systému“ do role geopolitického a civilizačního pívotu mezi Východem a Západem (Lo 2015), který má potenciál získávat přízeň různých aktérů multipolárního projektu (Sylvius 2016).

Důraz na multipolaritu se stal stabilním a centrálním konceptem akademického i politického diskursu v Rusku (Makarychev – Morozov 2013). Geopolitická příběhová linie multipolárního světa vychází z reálných trendů. Zároveň se v ruské zahraniční politice stala taktikou, která sleduje řadu cílů: legitimizuje vizi mocenského prostředí respektující sféry vlivu; je nástrojem vyvažování vlivu USA (útok proti „americké hegemonii“ a unipolaritě); zapojuje civilizacionistické koncepty do zahraniční politiky. Zároveň propojuje většinu dalších geopolitických příběhových linií, zejména však civilizacionismus, (re)integraci postsovětského prostoru, obranu proti barevným revolucím, je podstatou myšlenky bipolární velké Evropy zasazené mezi další póly i dalších geopolitických konstrukcí.

6.1.3 ODPOR K ROZŠÍŘENÍ NATO

Odpor k rozšíření NATO se stal další ze stabilních ruských geopolitických příběhových linií již brzy po rozpadu SSSR. Jedno z hlavních témat střetů mezi Západem a Ruskem vychází z různé interpretace poslání Aliance i suverenity zemí aspirujících na členství. Zatímco podle americké ministryně zahraničí Albrightové rozšíření NATO „vymazalo v Evropě hranici vyznačenou Stalinovou krvavou holínkou“ (Asmus 2002), pro Rusko bylo „krokem, jehož hlavním cílem bylo vytěsnění Ruska“ (Nikonov 2003). Ruskou interpretaci shrnuje Dmitrij Trenin takto: „Nejenže NATO nepřijalo Rusko za svého člena, resp. se nerozpustilo, ale ještě kousek po kousku ukrajovalo z ruského strategického obranného valu, aby z něj vytvořilo předpolí vůči postkomunistickému Rusku“ (Trenin 2009). Moskva začala znovu vykreslovat Alianci jako svého hlavního nepřítele.

Po rozpadu SSSR a rozpuštění Varšavské smlouvy a RVHP viděli Rusové několik možností nové evropské bezpečnostní architektury, které by v dané situaci konvenovaly jejich zájmům. Jako ideální scénář navrhovali něco na způsob rusko-amerického kondominia ve střední a východní Evropě (Ruehle 2014). Variantou zahrnující evropské hráče bylo rozšíření NATO o Rusko a jeho přetvoření v politické uskupení. Tuto možnost evidentně připouštěl

i prezident Jelcin, když 20. 12. 1991 v Bruselu prohlásil: „Dnes nenastolujeme téma vstupu Ruska do NATO, ale jsme schopni vnímat tento krok jako dlouhodobý politický cíl“ (in: Jurijeva 2000: 177). Postupně se však ukázalo, že o tento krok není skutečný zájem na žádné straně.³⁶ Pro členské země NATO bylo Rusko příliš velké a nepředvídatelné. V Rusku bylo vůči NATO mnoho předsudků a nikdo si neuměl představit přístupový proces Ruska s plněním kritérií stanovených jinými zeměmi (Sestanovich 2015). Mezi ruské argumenty patřila „odpovědnost Ruska za rovnováhu zájmů mezi Evropou a Asií“ (Šišelina 1998). Tou lepší variantou pro Rusko bylo reciproční rozpuštění NATO³⁷ navrhované v bipolární logice a vize společného evropského domu. Ve všech variantách bylo zřejmé, že Rusku šlo o multipolární, nikoli multilaterální fungování institucí s jeho účastí.

V této diskusi zamíchal kartami jednoznačný a silný zájem střeoevropských zemí usilovat o vstup do NATO. Možnost rozšíření „západních bezpečnostních struktur“ (ZEU a NATO) do střední a východní Evropy detekoval již první významnější koncepční dokument po rozpadu SSSR nazvaný *Strategija dlja Rossiji* (Strategie pro Rusko), vypracovaný Radou pro zahraniční a obrannou politiku. Analýza varovala, že takovýto proces by vedl k izolaci Ruska (Karaganov a kol. 1992). Přesto proti tomuto směřování Boris Jelcin během svých návštěv v Polsku, České republice a na Slovensku v srpnu a září 1993 nic nenamítal (Jurijeva 2000: 180). Rusko nemělo argumenty, proč by něco, co ještě nedávno samo zvažovalo, nemohly udělat jiné suverénní země. Přes původní souhlas však již na konci září proti rozšíření protestovalo (Surovell 2012). Jako odpověď na konflikt na Balkáně a tlak ze strany zemí střední Evropy se v lednu 1994 USA přiklonily k rozšíření NATO (Asmus - Kugler - Larrabee 1994). Tento okamžik rozhodl, že základem evropské bezpečnostní architektury nebude OBSE, nýbrž NATO (Tsygankov 2013).

Diskuse o rozšíření probíhala paralelně s krizí v bývalé Jugoslávii. V únoru 1994, kdy začala diskuse o leteckých úderech NATO proti bosenským Srbům ostřelujícím dělostřelectvem tržnici v Sarajevu, se ukázalo, že Rusko, které mělo na krizi i její řešení zásadně jiný pohled, nebylo schopno vojenské angažovanosti NATO zabránit. Jeho protesty mu však přinesly účast jeho vojenského kontingentu v mírotvorných operacích IFOR a SFOR v Bosně. Podobný, avšak ještě vypjatější scénář se později opakoval v Kosovu v r. 1999. Přes snahu USA Rusko angažovat (Hunter 2003) se Moskva cítila nerespektována

36 Opatrněji se vyjádřil V. Putin o deset let později na vrcholu oteplení po 11. září: „Nikdy dříve jsme neotevírali otázku plného členství Ruska v NATO. Tuto otázku neotevíráme ani nyní.“ Vágně připustil, že při splnění mnoha podmínek ze strany NATO včetně hluboké transformace, a bude-li to v zájmu Ruska, není vyloučeno, že by Rusko „mohlo uvažovat o širším zapojení a účasti na práci NATO“ (Putin 2002b).

37 Myšlenku vzájemného rozpuštění vojenských bloků již dříve navrhoval Nikita Chruščov a Gorbačov ji zopakoval v nových souvislostech.

a ponížena jak ze strany velkých hráčů, tak ze strany zemí střední Evropy. Expertnímu diskursu dominovala tato logika: „Vstup do bloku nepřátelského vůči Rusku byl ze strany zemí střední Evropy výsledkem vědomého jednání s porozuměním tomu, že tím poškozují ruskou důstojnost“ (Šišelina 1998). Rusko nebylo schopno zabránit rozšíření ani protesty a hrozbami pronášenými ruskými vojáky a patriotickými politiky: „Rusko musí svým sousedům i těm zemím, které usilují o vstup do NATO, jasně vysvětlit, že se stanou frontovou hranicí budoucích vojenských operací; v případě vojenské hrozby bude vůči nim Rusko muset přijmout adekvátní profylaktická opatření“ (Zubkov 2004). Někteří ruští autoři vyjadřovali názor, že „v dlouhodobější perspektivě může rozšíření NATO oživit dnes málo viditelné politické nároky Ruska ve střední Evropě“ (Kefeli 2010: 73). Moskva proto začala formulovat politiku proti rozšíření a vykreslovat NATO jako nepřítele. Začala navazovat na sovětskou propagandu i manipulativní metody. Ruská zahraniční politika formulovala tři hlavní argumentační linie: i) rozšíření přinese nové dělicí čáry a povede k porušení principu nedělitelnosti bezpečnosti; ii) Rusko má právo přijímat opatření, která budou kompenzovat přibližování silného vojensko-politického bloku k jeho hranicím; iii) Rusko je stále připraveno k vytvoření alternativního základu kolektivní bezpečnosti v Evropě na bázi OBSE (Jurijeva 2000). NATO na ruskou nervozitu reagovalo tím, že mu nabídlo status privilegovaného partnerství. V něm Rusko spatřovalo možné východisko pro svůj cíl: vytvoření regionálního evropského ekvivalentu Rady bezpečnosti OSN, který se nezdařilo vytvořit uvnitř OBSE a jež by Rusku umožnil účast na spolurozhodování o bezpečnostních otázkách v Evropě. S touto nadějí Rusko podepsalo v r. 1997 (ještě před oficiálním pozváním pro kandidátské země první vlny rozšíření na summitu v Madridu) *Zakládající akt* ustavující Stálou společnou radu NATO–Rusko (PJC). Tato formace měla Rusku pomoci strávit rozšíření NATO v r. 1999. Operace NATO proti režimu S. Miloševiče v Jugoslávii, která byla zahájena 12 dnů po rozšíření, vedla k hluboké krizi ve vztazích Ruska a Aliance a vztahy se podařilo obnovit až se změnou na prezidentských postech v Rusku a USA. Rozhodnutí o další vlně rozšíření NATO bylo přijato na summitu v Praze v r. 2002 v kontextu geopolitické příběhové linie společného boje proti terorismu a Rusku byla prostřednictvím Římské deklarace nabídnuta kýžená možnost spolurozhodování v nově zřízené Radě NATO–Rusko (NRC), která nahradila PJC. Ke spolurozhodování však situace nedospěla kvůli různým pojetím multilateralismu.

V této době se Rusko začalo smiřovat s tím, že z evropského koncertu mocností à la 19. století nebude nic. Toto poznání zaznamenal V. Nikonov: „Rusko zřejmě i přes vlastní iluze nebude v dohledné budoucnosti integrováno do evropských a euroatlantických struktur. Je tedy odsouzeno, na rozdíl od jiných zemí OBSE, vést suverénní politiku a být nezávislým hráčem s vlastní agendou, která nemusí ostatním vyhovovat. To je skutečnost, s níž se budeme

muset naučit žít” (Nikonov 2003). Ruští politologové stále dokola připomínali okřídlenou větu Lorda Ismaye, že hlavním posláním NATO je udržet Ameriku „in“, Německo „down“ a Rusko „out“, a poměrně přesně situaci komentovali, že tento cíl už neplatí pro Německo, ale je stále platný pro Rusko. Pocit geopolitické perifernosti způsobil, že NATO a jeho rozšíření se pro Rusko stalo na dlouho dominantním tématem. Reagovalo zintenzivněním snahy o budování alternativního regionálního systému pod svým vedením (Baburin 1998). Ron Asmus, jeden z architektů rozšíření po konci studené války, popsal problém tak, že místo přijetí principů politiky 21. století se zdá revizionistické Rusko rozhodnuto vrátit se k politice sfér vlivu z 19. století (Asmus 2009). Odpor Ruska proti rozšíření NATO sílí s jeho konsolidací, rostoucí asertivitou, odhodláním, a především geografickou blízkostí zemí, které o členství usilovaly. Příslib členství Ukrajiny a Gruzie, který se objevil v r. 2008 v Bukureštské deklaraci, byl podle některých expertů příčinou ruské invaze do Gruzie v srpnu 2008 (Trenin 2009). Rozšíření NATO o Černou Horu v r. 2017 předcházela ruská informační kampaň v této zemi i diverzní aktivity vedoucí k obvinění, že Rusko usilovalo o převrat. Situace nakonec vyústila ve vyhoštění několika ruských diplomatů.

Odpor proti rozšiřování NATO se promítl i do koncepčních dokumentů Ruska. Za pozornost stojí srovnání prvního textu vojenské doktríny, který byl potvrzen výnosem prezidenta č. 1833 z 2. 11. 1993 pod názvem *O základních ustanoveních vojenské doktríny Ruské federace*, s redakcí dokumentu, kterou schválil V. Putin 25. 12. 2014 výnosem č. 815 (*Doctrine 1993*). Doktrína z r. 1993 sice bývá ze strany konzervativních kruhů označována za příliš prozápadní, ve skutečnosti se ale již v tomto dokumentu objevily základy současné politiky – logika ohrožení ze Západu v podobě „rozšiřování vojenských aliancí a konfliktů v blízkosti ruských hranic“. Rusko zde označilo postsovětský prostor za prioritní a doprovodilo text prohlášeními, že bude-li ohrožen, vyhrazuje si Rusko právo podniknout všechny kroky k jeho obraně. Doktrína, která je dnes v Rusku označována za prozápadní projev euforie a romantismu (Balujevskij 2014), byla již v dané době označována za ruskou verzi Monroeovy doktríny (Litera 1994). Přesto text kontrastuje se současným zněním vojenské doktríny, který je výsledkem evoluce čtyř redakcí původního textu. V redakci vojenské doktríny z r. 2014 se prvních 5 zmiňovaných rizik explicitně či implicitně vztahuje k NATO. NATO si tak udržuje pozici hlavního geopolitického protivníka z pohledu Ruska. Za první riziko je považováno „Posilování silového potenciálu NATO a snaha dodat mu globální funkce skrze porušování mezinárodního práva, přibližování jeho vojenské infrastruktury k hranicím RF včetně cestou dalšího rozšiřování bloku“ (Doktrína 2014). Ve *Strategii národní bezpečnosti* Rusko vedle odporu k rozšíření NATO deklaruje „nepřijatelnost zvyšování vojenské aktivity Aliance, přiblížení jeho vojenské infrastruktury k ruským hranicím, vytvoření systému protiraketo-

vé obrany a pokusy „bloku“ získat globální funkce v rozporu s mezinárodním právem“ (Strategija 2015). Odpor k rozšíření NATO lze snadno nalézt v dlouhé řadě projevů prezidentů Jelcina a Putina. V již citovaném projevu na Valném shromáždění OSN V. Putin k tématu řekl: „Blokové myšlení z dob studené války a snaha o získání nových geopolitických prostor bohužel u některých našich kolegů stále dominuje. Pokračuje linie rozšiřování NATO. Vystává otázka: kvůli čemu, když Varšavská smlouva přerušila svou existenci a SSSR se rozpadl? A přesto NATO nejen zůstává, ale ještě se i rozšiřuje, stejně jako jeho vojenská infrastruktura“ (Putin 2015b). V projevu V. Putina z 18. 4. 2014 k anexi Krymského poloostrova upozorňoval ruský prezident na ponížení Ruska ze strany Západu a porušení slibu nerozšiřovat NATO za hranice sjednoceného Německa (Putin 2014a). Tyto reference na porušení údajných slibů vytvořily samostatné narativy odpojené od reality. Jediná dohodnutá omezení rozšiřování NATO jsou obsažena v Zakládajícím aktu NATO–Rusko (Founding Act 1997), který NATO respektuje i přes jeho povahu jen politicky (tedy nikoli právně) závazného dokumentu. Tvrzení, že Západ slíbil nerozšiřovat NATO do střední a východní Evropy a ignoroval ruské zájmy, je mýtus založený na obrazu Ruska jako oběti, který poskytuje Moskvě užitečnou záminku pro ospravedlnění jejích politik (Ruehle 2014). Ruské mýty a dezinformace kolem rozšíření NATO dosáhly takové intenzity, že NATO přistoupilo k jejich uvedení na pravou míru (NATO Fact Sheet 2014).

Rusko si je vědomo, že NATO jej vojensky ani bezpečnostně neohrožuje. Toto poznání se projevovalo v nejednoznačném postoji Ruska k Alianci. Po zvažování vstupu mělo zájem o účast v PJC i NRC. Stejně tak výrok V. Putina učiněný několik týdnů po 11. září o tom, že Rusko přijalo „zcela nový pohled na rozšíření NATO“, implikoval, že Rusko bude rozšíření NATO akceptovat (Surovell 2012). Skutečný ruský problém s NATO je ten, že Moskva nemá možnost spolurozhodovat o působnosti Aliance a svou pozici vnímá jako geopoliticky periferní. SSSR se tohoto traumatu po druhé světové válce zbavil na úkor svých satelitů a stal se geopolitickým centrem formálně ideocentrického a *de facto* rusocentrického socialistického systému. Nová postbipolární bezpečnostní architektura založená na rozšiřování NATO odsunula Rusko zpět do jeho historické polohy zápasu proti geopolitické perifernosti. Odpor proti rozšíření Aliance souvisí s ostatními příběhovými liniemi. Rusko proces rozšíření NATO teritorializuje jako územní expanzi vojenského bloku a odmítá přijmout logiku suverénní volby zemí aspirujících na členství, která narušuje geografický obraz „expanze bloku“. Opačným směrem tato příběhová linie mimoděk vysílá do postsovětského prostoru signál, že Rusko není připraveno respektovat plnou nezávislost postsovětských zemí (s výjimkou zemí Pobaltí). V Rusku roste pocit ohrožení a rozvíjí se státem podporovaný obraz nepřítelů, na Ukrajině a v Gruzii roste naopak pocit ohrožení Ruskem a trvá zájem o integraci do NATO. Taktika NATO doprovázet rozšíření posilo-

váním spolupráce s Ruskem je však kvůli agresivní politice Ruska především ve východní Evropě zatím mimo hru.

6.1.4 SPOLEČNÝ BOJ PROTI TERORISMU PO 11. ZÁŘÍ

V pětadvacetileté historii postsovětského Ruska představuje krátká, ale o to zajímavější geopolitická příběhová linie boje Ruska po boku USA proti „společnému nepříteli“ jednu z nejzajímavějších kapitol. V předvečer 11. září se vztahy mezi Ruskem a Západem nacházely v situaci, kdy hledaly cestu z krize způsobené různými pohledy na operaci NATO v Kosovu, téma protiraketové obrany a řadu dalších otázek. Tandem Clinton–Jelcin vystřídali prezidenti Bush a Putin, kteří měli zájem o nový začátek. V. Putin přebíral zemi v situaci, kdy se na jedné straně rychle vzpamatovala z finanční krize v srpnu 1998, zároveň ale řešila složitý konflikt na severním Kavkaze. Momentem, který otevřel novou příběhovou linii, byla rychlá a jednoznačná podpora USA ze strany V. Putina po útocích z 11. září 2001. V. Putin byl prvním z významných světových lídrů, který vyjádřil G. Bushovi účast a podporu. Jeho telefonát měl mnohem významnější dosah než jen vyjádření soustrasti. Rusko bylo připraveno podílet se na co nejširší protiteroristické frontě (Zubov 2015: 684). V. Putin rozhodl o geopolitickém manévru, který byl ruské veřejnosti oznámen v televizním vystoupení po několika dnech mediální absence prezidenta dne 24. září. Podpořil záměr USA zasáhnout proti základně mezinárodního terorismu v Afghánistánu. Informoval o vkladu Ruska do nové spolupráce, který měl sestávat z předávání zpravodajských informací o teroristické infrastruktuře USA a jejich spojencům, poskytnutí ruského vzdušného prostoru pro humanitární lety do regionu, kde probíhaly protiteroristické operace, ze vstřícného signálu k možnosti využití leteckých základen ve Střední Asii ze strany USA a jejich spojenců a také z otevření možnosti účasti Ruska v záchranných operacích v konfliktu a dodávek zbraní silám mezinárodně uznané afghánské vlády (Severní alianci) (Bosworth 2002).

Putinovo rozhodnutí bylo odvážným krokem, za který čelil v Rusku silné kritice. Možnost přístupu USA a zemí NATO k vojenským základnám ve Střední Asii nejprve vyloučil ministr obrany Sergej Ivanov i jen jako hypotetickou možnost (Surovell 2012) a V. Putin se jeho názoru musel veřejně postavit. Ruské prostředí reagovalo na nový prozápadní kurz poměrně bouřlivě. Stoupenci různých geopolitických tradic reagovali různě. V. Putin byl připraven ke spojenectví s USA v boji proti „společnému nepříteli“, který napadl civilizovaný svět. Vůči této pozici se zformovaly dvě alternativní linie. Liberální západníci (Jabloko, Svaz pravicových sil) rozhodnutí podpořili a vyzvali, aby nebyl jen taktickým spojenectvím, ale dlouhodobým závazkem, který by vedl ke společné identitě a demokratickým hodnotám. Stoupenci státocentristu a civilizacionismu měli ke spojenectví s USA zásadní výhrady. Jejich

reakce se různily a zahrnovaly postoje od umírněné podpory pragmatické spolupráce se Západem až po její kategorické odmítnutí (Tsygankov 2010: 137). Hlavním tématem skeptických stoupenců státocentrismu byla otázka, co za svou podporu Rusko od USA dostane. Zdůrazňovali také nekompatibilitu příklonu k USA s koncepcí multipolárního světa, promítnutou do čerstvě přijaté *Koncepce zahraniční politiky* (Koncepcija 2000). Radikální opozice z řad komunistů a nacionálně-patriotických sil se proti politice sblížení s USA postavily s argumenty o americkém imperialismu, který chce získat kontrolu nad zdroji Eurasie (O'Loughlin – Ó Tuathail – Kolosov 2004a). Obecně rozšířené byly argumenty poukazující na geopolitické obklíčení Ruska – rozmístění amerických základů na jihu v souběhu s rozšířením NATO na západě, ovládnutí kaspických zdrojů ze strany USA. Radikálnější autoři oznamovali „konec Ruska“ (Migraňan 2002). I z toho důvodu hledala Putinova administrativa způsoby, jak oslovit antizápadní síly ve společnosti a novou politiku jim „prodat“. Putinův politický technolog Gleb Pavlovskij nabízel spikleneckou verzi politického pozadí: „zvýší se naše bezpečnost, ušetříme životy svých vojáků a získáme čas na naše vlastní vyzbrojení“ (Gvosdev 2002). V této verzi jistě hrála roli i zkušenost SSSR z Afghánistánem, kde bylo velmi snadné uvíznout a vyčerpat se.

Nová ruská politika přenastavila vztahy s USA. Změna byla natolik výrazná a spontánní, že mnozí analytici odmítali považovat ruský obrat k Západu za pouhé pragmatické využití příhodného okamžiku nebo za geopolitický kalkul. Takovýto postoj považovali za příliš cynický a znehodnocující možnost skutečné změny (Nichols 2002). Spolupráce skutečně začala probíhat a na obou stranách byla označována za bezprecedentní (Cross 2006). Za zvláště symbolické bylo považováno Putinovo prohlášení ve vztahu k základnám ve Střední Asii. Michael McFaul jej přirovnal k „souhlasu USA s rozmístěním ruských vojsk v Mexiku“ a označil je ze strany V. Putina za „rizikový obrat na Západ, který šel proti proudu geopolitických tradic Ruska a pozici jeho byrokracie“ (McFaul 2001). Diskuse o strategickém pozadí Putinova rozhodnutí vyústila v relativní konsenzus na několika motivech. První vycházel ze snahy V. Putina, který postavil svou prezidentskou kampaň na angažovanosti v konfliktu v Čečensku, zasadit jej do kontextu mezinárodního boje proti terorismu. Již před 11. zářím vyzýval mezinárodní společenství, aby se přidalo k boji proti mezinárodnímu terorismu, a upozorňoval na výcvikové tábory v Afghánistánem. Druhým faktorem byla snaha zvrátit narativ o Rusku jako upadající mocnosti bez vlivu. Partnerství s jedinou světovou supervelmocí proti mezinárodnímu terorismu bylo příležitostí demonstrace významu Ruska ve světové politice (Cross 2006).

USA a jejich spojencům bylo zřejmé, že tah ruského prezidenta musí být viditelně podpořen. Seznam ruských zájmů obsahoval mj. legitimizaci zásahu v Čečensku, cestu do WTO, uznání Ruska za tržní ekonomiku, ale

především zapojení Ruska do evropské bezpečnostní architektury. Nový kontext byl označován za nové bezpečnostní paradigma, které podle mnoha politiků a komentátorů dokonce umožňovalo nový pohled na otázku členství Ruska v NATO. Ruská nespokojenost s jeho absencí v západních politických a ekonomických strukturách a nová otevřenost Západu k partnerství vedla V. Putina k tomu, že nadnesl „francouzský“ model ruského členství, které by se týkalo členství v politické, nikoli vojenské části NATO (Ruehle 2014). Rusko tím zahájilo jeden z pokusů posílit svou účast v evropské bezpečnostní architektuře. Dne 15. 11. 2001 se uskutečnil rusko-americký summit na ranči v texaském Crawfordu, který probíhal ve velmi neformálním přátelském duchu (Walsh 2001). Dva dny poté zaslal britský premiér Tony Blair V. Putinovi, GT NATO G. Robertsonovi a všem lídrům členských zemí NATO dopis, v němž navrhl nový rámec partnerství NATO s Ruskem, který by znamenal rovné postavení Ruska v řadě otázek – od boje proti terorismu přes *peace keeping* až po agendu nešíření. Tyto a další otázky měly být tématy pro společnou Radu, která by se scházela jednou za dva týdny, zatímco samotná Severoatlantická rada (NAC) by nadále jednala každý týden. Nová instituce měla být funkční k pražskému summitu v listopadu 2002, na němž mělo dojít k pozvání dalších 7 nových členů (Bosworth 2002). Nová Rada měla řešit ruskou nespokojenost s fungováním PJC, na které spojenci přicházeli s předjednanou pozicí a Rusko ji tak považovalo za nezajímavou a formální. Své argumenty ve prospěch otevření NATO budoucímu členství Ruska opět zdůrazňovali i tradiční příznivci na Západě (Baker III 2002). Nový vztah NATO–Rusko byl označován za rozloučení se s poststudenoválečným obdobím (Hunter 2003).

Diskuse v Alianci o novém formátu „20“ brzy narazila na dvě klíčová témata: společné rozhodování (západními analytiky často označované za „právo veta Ruska v NATO“) a bezpečnostní garance kolektivní obrany (čl. 5 Washingtonské smlouvy). Na bezpečnostních garancích však Rusko netrvalo. Jeho cílem byla rovná účast na rozhodování. Kvůli nedůvěře řady spojenců (především nových členských zemí) byla výsledná dohoda oslabenou verzí původní vize. G. Robertson výsledek charakterizoval větou, že „není ani tolik v aritmetice, jako v chemii“ (in: Bosworth 2002). V dubnu 2002 před podpisem *Zakládajícího aktu* připravoval V. Putin ruskou veřejnost na tento krok. V projevu k parlamentu zdůraznil, že „studená válka skončila a Rusko pracuje na změně kvality vztahů s NATO“ (Putin 2002a). Nový formát, Rada NATO–Rusko ustavená na summitu v Pratica di Mare dne 28. 5. 2002, měl skutečně fungovat bez pre-koordinace spojenců a umožňoval společná rozhodnutí. Počátky NRC byly uspokojujivé. Na tiskové konferenci s GT NATO Robertsonem V. Putin prohlásil: „Formát ‚20‘ je přesně tím nástrojem, který je schopen zkombinovat politické a reálné zdroje Ruska a NATO, s cílem posílit mír a stabilitu a poskytnout spolehlivou ochranu našim občanům,

ochranu proti hrozbě mezinárodního terorismu” (Putin 2002b). Formát však neměl mnoho příležitostí se osvědčit. S nezadržitelným pohybem USA k válce v Iráku v r. 2002 čelil V. Putin dilematu – jak zachovat dobré vztahy s USA a zároveň se postavit proti svržení spojence na Blízkém východě. Přes jednoznačnou opozici proti rozhodnutí USA však nedošlo k dramatickému zhoršení vztahů. Hlavními oponenty invaze USA do Iráku byli Francouzi a Němci, což Rusku poskytlo diplomatické krytí i možnost manévru ke konceptu velké Evropy. USA doufaly v částečnou ruskou podporu nebo alespoň neutralitu (Freedman 2003). Výsledkem byla slavná věta, v níž americká ministryně zahraničních věcí C. Riceová navrhla „potrestat Francii, ignorovat Německo a odpustit Rusku“ (Gordon 2007). V. Putin transatlantické roztržky využil k prosazování koncepce multipolárního světa a podpořil emancipační politiku Francie a Německa. Zároveň si zachoval relativně blízké vztahy s USA v naději na zisky, co se týče globálního postavení. Na jaře 2002 již průzkumy veřejného mínění v Rusku ukazovaly, že geopolitická příběhová linie o společném nepříteli se vyčerpává, mj. proto, že se ukazovalo, že za svou podporu USA Rusko mnoho výhod nezíská (O’Loughlin – Ó Tuathail – Kolosov 2004a).

Rozhodnutí V. Putina byla dobře kalkulovaná – USA byly napadeny společným nepřitelem, mezinárodním terorismem. Zároveň ale držely v rukou řešení ruské účasti na mezinárodním systému. Díky blízkosti pozic k situaci v Afghánistánu i vlastní expozici vůči islámskému fundamentalismu viděl Putin možnosti plynoucí z podpory USA. Především šlo o to, zbavit se geopolitické perifernosti a zajistit Rusku rozhodovací pravomoci o strategických otázkách v Evropě. Ruská účast na rozhodování NATO byla možnou cestou. Z širšího pohledu se Putin zapojením do široké protiteroristické koalice pokusil upozadit unilaterální užití americké síly. Po invazi do Iráku podpořil ustavení nezávislého geopolitického pólu v Evropě a posílil pozici Ruska v Evropě (O’Loughlin – Ó Tuathail – Kolosov 2004b). Teritorializovaná otázka identity, zda je Rusko Západem, či Východem, byla potlačena a Rusko se stalo součástí „civilizovaného světa čelícího barbarskému Talibanu“. Sblížení však zůstalo na osobním základě – dohodě dvou lídrů. Postupně se ukázalo, že taková dohoda pro budování stabilní strategické struktury vztahů nestačí. Vztah Putin–Bush nemohl nahradit vztah Ruska a USA (Belkin 2004). Osud této geopolitické příběhové linie dokládá, že geopolitická kultura a její tradice jsou mnohem stabilnějšími fenomény, k jejichž změně dochází jen velmi pomalu. V běhu událostí – rozšíření NATO o pobaltské země, invaze USA do Iráku a oranžová revoluce na Ukrajině – se sblížení se Západem rychle vyčerpávalo, ztrácelo punc strategické změny a stalo se zajímavou epizodou, která odhalila nejen význam, jaký Rusko klade snaze o překonání geopolitické perifernosti, ale i stabilitu geopolitické kultury v Rusku i na Západě.

6.1.5 (RE)INTEGRACE V POSTSOVĚTSKÉM PROSTORU

Rozpadem ideologie zmizel v SSSR společný hodnotový rámec i společný nepřítel. Stát tím přišel o dva prvky, které jej držely pohromadě. Ideologii proto následoval i „subjekt mezinárodní politiky a geopolitická realita“. Almatinská smlouva, která ukončila existenci SSSR, však zároveň vytvořila Společenství nezávislých států (SNS) jako koncept pro vzájemnou spolupráci. Většina zemí SNS včetně části ruské společnosti považovala tento institut spíše za fórum k vypořádání praktických záležitostí mezi pozůstalými po SSSR než za nástroj ke slepení rozbitého impéria pod ruským vedením. I z tohoto důvodu se Společenství vyhýbalo vytvoření pevných řídicích struktur. Ruské vedení si uvědomovalo konfliktní potenciál procesu dezintegrace SSSR a jeho mírový průběh byl mj. zásluhou prozřetelného chování tehdejšího vedení země. Rozpad SSSR vnímala v Rusku významná část společnosti jako katastrofu. Rychle se proto zrodila myšlenka integrace založená na vizi Ruska jako integračního jádra politického prostoru na území severní Eurasie, bývalého SSSR (Zubov – Vale 1994). Rusko však s integrační vizí přicházelo v době, kdy ještě probíhala i formální dezintegrace.³⁸ Naráželo nejen na nekompromisní postoj nově nezávislých zemí, které si přály zachovat úplnou nezávislost, ale především na divergenci bezpečnostních zájmů různých členů SNS (Kortunov 1993). Přes brždění ruské integrační vize si byli partneři v SNS stále vědomi ruských přání (Kramer 2008). Otázka, zda bude Rusko schopno akceptovat nezávislost čtrnácti ostatních postsovětských republik, byla považována za jedno z hlavních bezpečnostních dilemat hned po rozpadu SSSR (Goble 1993). Snahu o reintegraci kolem ruského jádra diskreditoval v řadě postsovětských zemí veřejný diskurs ruských patriotických a nacionalistických sil. V lednu 1994 publikoval poradce prezidenta Jelcina Andranik Migraňan stať „Rusko a blízké zahraničí“. V ní mimo jiné uvedl, že „existence postsovětských republik je jen dočasný fenomén. Jejich budoucnost leží ve společném federativním nebo konfederativním státě“. Ukrajinu a Kazachstán označil za „umělé entity, které jsou odsouzeny k rozpadu po etnické a náboženské linii“ (Migraňan 1994). Později jako hlavní expert výboru pro záležitosti SNS Státní dumy navrhoval zapojení Ruska do budování státnosti v těchto zemích tak, aby Rusko zabránilo konsolidaci státní moci kolem sil s antiruskou a antiintegrační orientací. K tomu mělo „využívat všechny ekonomické, vojenské, etnodemografické a další nástroje, včetně destabilizace vnitropolitické situace tam, kde se aktivizovaly anti-ruské a antiintegrační síly“ (Migraňan 1997). Podobných projevů nostalgiků, komunistů a nacionálních patriotů bylo velké množství a SNS v podstatě

38 Měnová unie byla rozpuštěna až v r. 1993, proces rozdělení sovětské armády probíhal také ještě počátkem roku 1993.

paralyzovaly. I díky nim se termín „blízké zahraničí“ pro mnohé stal synonymem pro sféru ruského vlivu označovanou Ruskem za „sféru privilegovaných zájmů“ (Trenin 2009).

Proces integrace v prostoru SNS je velmi komplexním tématem, na jehož podrobnější analýzu zde není prostor. Podstatné je její zaměření na tři oblasti – sféru ekonomickou, vojenskou a politickou. Vedle SNS později vznikly i další formy integrace, z nichž dnes formálně existují Společný stát Ruska a Běloruska, Organizace smlouvy o kolektivní obraně (ODKB) a Eurasijská ekonomická unie, která vznikla v r. 2015 na základě Celní unie Ruska, Běloruska a Kazachstánu. Vztahy s partnery ze SNS označil za „hlavní zahraničně-politickou prioritu“ v pozici ministra zahraničních věcí již Andrej Kozyrev (Kozyrev 1992b). První koncepční úvahy o politice vůči SNS byly formulovány ve stati z dílny Rady pro zahraniční a obrannou politiku *Strategija dlja Rossiji* publikované 19. 8. 1992 v novinách *Něžavisimaja gazeta*. Ta stanovila vůči SNS tři možné scénáře – obnova impéria, izolacionismus a osvícený postimperální integrační kurz v různých variantách, který strategie doporučila jako jedinou realistickou politiku s potenciálem zachovat mírové vztahy (Karaganov a kol. 1992). Jako priorita se integrace objevila i v Základních principech koncepce zahraniční politiky RF schválených Radou bezpečnosti v dubnu 1993. Zde byl kladen důraz na zachování celistvosti prostoru bývalého SSSR (s výjimkou pobaltských zemí). V září 1995 podepsal prezident Jelcin dokument *Strategický kurz Ruska se zeměmi účastníckými se Společenství nezávislých států*, kde byl formulován primát ruských zájmů v postsovětském prostoru. *Koncepce zahraniční politiky* z r. 2000 označila vztahy se zeměmi SNS za prioritní a upozornila, že tyto země mají „brát v potaz zájmy Ruské federace včetně práv ruských občanů v zahraničí“. *Koncepce* nabídla vizi „vícerychlostní a víceúrovňové integrace v rámci SNS“ (Koncepce 2000). Vztahy a spolupráce se SNS a „upevnění integračních struktur s ruskou účastí“ byly označovány za prioritní i ve všech redakcích *Koncepce zahraniční politiky* včetně té poslední z 1. 12. 2016 (čl. 49). Zde se však navíc objevuje i civilizacionistická teze o integračním potenciálu historického a kulturně-civilizačního dědictví, které musí být chráněno a rozvíjeno. Prohlubování a rozšiřování integrace v rámci Eurasijské ekonomické unie označuje za „klíčový úkol“ (čl. 51). Zvláštní pozornost koncepcí věnuje „činnosti organizací a struktur podporujících integrační procesy v Eurasii“ (čl. 7) (Koncepce 2016). V dalším strategickém dokumentu, *Strategii národní bezpečnosti* (aktualizované 31. 12. 2015), je rozvoj vztahů se zeměmi SNS a Abcházií a Jižní Osetií označen za jeden z klíčových směrů zahraniční politiky, ale nachází se až za pasáží o partnerství se zeměmi BRIC a dalšími aktéry polypolárního světa. Rusko deklaruje, že bude „rozvíjet potenciál regionální a subregionální integrace v prostoru SNS, ODKB, Eurasijské ekonomické unie, Společného státu Ruska a Běloruska“. Vytvoření Eurasijské ekono-

mické unie je označeno za „novou etapu integrace v eurasijském prostoru“ (Strategija 2015).

Důležitým prvkem této geopolitické příběhové linie je snaha Ruska omezovat hloubku vztahu zemí SNS s NATO, resp. EU – od r. 1993 vyjádřenou účastí v Partnerství pro mír a od r. 2004 Evropskou politikou sousedství EU. *Bukurešťská deklarace NATO* obsahující příslib členství Ukrajiny a Gruzie měla toto tabu prolomit. Deklarace však zvýšila ruskou nervozitu a podle některých přispěla k vojenské invazi Ruska do Gruzie, okupaci jejího území a vytvoření *de facto* států Abcházie a Jižní Osetie³⁹. Postupně se do pozice instituce, jejíž pronikání do prostoru SNS se Rusko pokoušelo omezovat, dostala i EU. Rusko začalo v politice sousedství EU a projektu Východního partnerství spatřovat ohrožení reintegrace postsovětského prostoru pod ruským vedením. Ve své stati z r. 2009 ministr Lavrov přirovnal přibližování EU a NATO k Rusku „k bolševickým metodám získávání postsovětského prostoru kousek po kousku“ (Lavrov 2009). Tato změna byla výrazným posunem od období, kdy Kreml k rozšiřování EU „vzhlížel s nadějí“ (Putin 2001b). Ke změně pohledu přispěly tzv. barevné revoluce na Ukrajině, v Gruzii a v Kyrgyzstánu. Tyto vzpoury veřejnosti, které vedly k výměně vládnoucích elit a politických orientací dotčených zemí, měly „antipostsovětský“ charakter a jejich cílem byla dekonstrukce zbytků sovětismu vládnoucích režimů (Nikitin 2008). V autoritářských režimech vyvolaly procesy spontánní demokratizace velké obavy, které vedly k autoritářské konvergenci vůdců (Silitski 2010), která se stala důležitým tmelícím prvkem další integrace v postsovětském prostoru. Rusko-kazašské sblížení a posílení stoupenců eurasijské geopolitické školy vedly k posunu směrem k „eurasiatizaci“ integrace, kterou již v r. 1994 navrhol kazašský prezident Nursultan Nazarbajev.

Ruská snaha o vybudování sféry vlivu se stejně jako v případě rozšíření NATO střetla s evropskými aspiracemi Gruzie, Ukrajiny, Moldavska a Arménie. Těmto zemím spolu s Běloruskem a Ázerbájdžánem EU nabídla v r. 2009 formát Východního partnerství, v jehož rámci probíhala jednání o prohloubené a všeobecné zóně volného obchodu (Deep and Comprehensive Free Trade Area – DCFTA) a vízové liberalizaci coby základu Asociační smlouvy. Na tento vývoj reagoval V. Putin v r. 2011 ohlášením ambiciózního projektu Eurasijské unie a signalizoval, že se jedná o hlavní zahraničně-politický projekt jeho třetího prezidentství. Na Valdajském fóru v září 2013 svoji vizi zarámoval do geopolitického a civilizačního kontextu: „21. století slibuje být dobou velkých změn, formování velkých geopolitických zón, ale také finančních a ekonomických, kulturních, civilizačních a vojenských a politických oblastí. To je

39 Abcházie a Jižní Osetie jsou uznávány jako nezávislé státy jen ze strany Ruska, Nikaraguy, Venezuely a Nauru. Tuvalu a Vanuatu oba *de facto* státy nejprve uznaly, poté však tento svůj akt vzaly zpět.

důvodem, proč je integrace s našimi sousedy naprostou nezbytností. Budoucí Eurasijská ekonomická unie není jen sbírkou vzájemně výhodných dohod. Eurasijská unie je projekt, jehož cílem je udržení identity národů v historickém prostoru Eurasie v novém století a novém světě. Eurasijská integrace je šancí pro celý postsovětský prostor stát se nezávislým centrem globálního rozvoje, místo toho, abychom zůstávali na periferii Evropy a Asie“ (Putin 2013). Změna marketingu integrace z postsovětské na eurasijskou přinesla nové prvky: zvýšila atraktivitu integrace pro země Střední Asie; vymezila se hodnotově i geopoliticky vůči EU a potlačila představu obnovy SSSR. Na druhé straně „eurasijský“ marketing integrace vedl k odcizení zemí SNS s evropskou identitou (Ukrajiny, Moldavska, Gruzie a Arménie). Vzniklo logické pnutí, které ukázalo, že přes přežívající sovětskismus v některých (především středoasijských) zemích nejsou sovětské kořeny integrujícím faktorem a region je geopoliticky fragmentovaný (Nikitin 2008). Jeho fragmentace probíhala nepřetržitě od rozpadu SSSR. Mezi příčiny patří národní aspirace, regionální nevraživost i existence alternativ geopolitického směřování v některých zemích.

Proti sobě se tím ocitly dva integrační projekty. Jeden spontánní, vedený zájmem části postsovětských zemí, a druhý navržený Ruskem jako geopolitický projev multipolárního světa. Když Ukrajina, Moldavsko, Gruzie a Arménie v r. 2013 jednání úspěšně dokončily, začalo Rusko stupňovat kampaň proti podpisu smluv. V. Putin opakovaně zpochybnil možné výhody asociace Ukrajinské i Moldavské ekonomiky s EU. K diskusi o ukrajinském podpisu Asociační smlouvy např. uvedl: „V tomto smyslu věříme, že připojení se k Celní unii Ruska, Běloruska a Kazachstánu slouží ruským i ukrajinským zájmům. Čím by Ukrajina profitovala z EU?“ (Putin 2013). Spouštěčem ruské mobilizace bylo především zjištění, že podpis Asociační smlouvy a DCFTA není kompatibilní s členstvím v Eurasijské ekonomické unii, protože podpisem DCFTA přijímají tyto země závazný normativní rámec společné obchodní politiky EU (Kurfürst 2014). Země Východního partnerství, které leží nejen mezi dvěma hodnotovými světy, ale také mezi dvěma různými normativními prostory, rozhodovaly o svém směřování každá jinak. Geopoliticky zranitelná Arménie nátlaku ustoupila a později se připojila k eurasijské integraci. Moldavsko a Gruzie smlouvy podepsaly podle plánu na summitu Východního partnerství ve Vilniusu 29. 11. 2013. Váhání ukrajinského prezidenta vedlo k lidovému povstání – majdanu a ke svržení jeho zkorumpovaného, Ruskem podporovaného režimu a k řetězci dalších událostí, které vyústily v ruskou agresi, anexi Krymského poloostrova a destabilizaci situace na východní Ukrajině. Tento konflikt vyjevil, že součástí problému vztahů Ruska a Západu je nekompatibilita cílů v prostoru SNS. Zatímco EU i USA usilovaly o podporu demokracie, právního státu a lidských práv, Rusko bylo od počátku 90. let překážkou k dosažení tohoto cíle (Kramer 2008).

Nepřipravenost Ruska přistupovat k většině postsovětských zemí jako k suverénním státům se vyjevila v řadě projevů prezidenta Putina. Když 18. 3. 2014, vysvětloval anexi Krymského poloostrova, uvedl: „(...) Sovětský svaz se rozpadl. Události se odvíjely natolik rychle, že málokterý občan porozuměl dramatickosti tehdy probíhajících událostí a jejich důsledků. Mnozí lidé v Rusku, na Ukrajině, ale i v dalších republikách doufali, že Společenství nezávislých států, které tehdy vzniklo, se stane novou formou společné státnosti. Vždyť jim slibovali i společnou měnu, jednotný ekonomický prostor i společné ozbrojené síly, ale toto všechno zůstalo jen slibem a velká země se nevytvořila. A když se Krym ocitl v jiném státě, tak tehdy už Rusko pocítilo, že jej nejen prostě podvedli, ale oloupili“ (Putin 2014a). Z tohoto prohlášení je zřejmé, že ruské elity jsou trvale přesvědčeny o nároku na území ztracená rozpadem SSSR a nejsou schopny akceptovat projevy samostatného chování postsovětských zemí, zejména jde-li o sblížení s alternativními geopolitickými centry. Ruská snaha zabránit Arménii, Ukrajině, Moldavsku a Gruzii v podpisu Asociační smlouvy s EU připomíná koncept omezené suverenity (Brežněvovu doktrínu).

Integrace v postsovětském prostoru má své racionální jádro⁴⁰ včetně ekonomického i bezpečnostního opodstatnění. Integrovační nadšení však brzdí obava z ruské dominance. Vedle geopolitických aspirací a dalších faktorů hraje roli i skutečnost, že ruská ekonomika tvoří 84 % HDP prostoru Eurasijské unie v jeho podobě v polovině r. 2017 (Dragneva – Wolczuk 2017). Ruská dominance je proto zároveň motorem i brzdou eurasijské integrace. Ze srovnání s integrací evropskou se zdá, že zatímco hnací silou evropské integrace je hodnotová vize, motorem eurasijské integrace je mocenská revize (Kurfürst 2014). S přirozenou fragmentací postsovětského multicivilizačního prostoru a budováním vazeb jeho hráčů se sousedními geopolitickými centry a zároveň s rostoucí emancipací a asertivitou Ruska se tento problém vyostřoval a dostával se do centra pozornosti. Napadení Gruzie a Ukrajiny ze strany Ruska vzbudilo v ruském sousedství pocit ohrožení a nesouhlas, což dokazuje např. skutečnost, že žádná ze zemí SNS, resp. Eurasijské unie neuznala nezávislost Abcházie a Jižní Osetie. Nadále tedy existuje proces, který Andrej Zagorski popsal v r. 2000 jako oslabení vertikální vazby zemí postsovětského prostoru s Ruskem a diverzifikace jejich horizontálních vazeb na okolní svět (Zagorskij 2000), jen dnes je tento proces selektivní a naráží na odhodlanější a asertivnější Rusko. Rusko si uvědomuje, že chybějícím integračním prvkem je společná myšlenka či společné hodnoty, a intenzivně je hledá. Eurasijská vize a autoritářská, konzervativní alternativa liberálně-demokratickému

40 Z ekonomických analýz vyplývá, že eurasijská integrace může být životaschopná, bude-li rozvíjena jako komplementární k evropské integraci (Hartwell 2013). Vytvoření geopoliticky motivovaného normativního rámce nekompatibilního s pravidly EU a WTO by vedlo k uzavření tohoto prostoru a izolaci. Rusko by tak naplnilo krátkodobý geopolitický cíl integrace kolem ruského jádra, ale zároveň by docílilo ztráty ekonomické výkonnosti regionu.

vládnutí je pokusem tyto hodnoty nabídnout. Přes obrovské úsilí nesplnila integrace ruská očekávání v žádné z oblastí (Sakwa – Webber 1999), zejména co se týče projektů společné armády, společného občanství nebo společné měny. Integrovaných pokusů se účastní jen některé země a jejich počet se v některých uskupeních dokonce snižoval. Odchod Ukrajiny ze SNS v r. 2014 byl zásadní změnou. Nepochybně nejefektivnější integrační pokus představuje Eurasijská ekonomická unie. Poměrně rychle se stala institucionální a regulatorní realitou části postsovětského prostoru, byť členské země k integraci s Ruskem přistupují velmi obezřetně a výsledkem je proces v mnohém formální. Odstředivé síly jsou silné i v ekonomické oblasti a statistiky obchodní výměny ukazují stále na málo přesvědčivé výsledky vnitřního trhu. Eurasijská ekonomická unie tak zůstává nadále spatřována jako geopolitický projekt Moskvy cílený na vytvoření sféry vlivu / prostoru loajality vůči Rusku, který vyjadřuje ruskou představu o konceptu multipolarity v praxi. Propojuje se tak s příběhovými liniemi velké Evropy, multipolárního světa, odporu proti rozšíření NATO i obrany proti barevným revolucím. Rusko se snaží teritorializovat postsovětský multicivilizační prostor jako oblast ruské civilizace či jádro Eurasie.

6.1.6 OBRANA PROTI BAREVNÝM REVOLUCÍM

Tradice ruského patrimoniálního státu se nezhroutila s rozpadem SSSR. Její hluboké kořeny i složitost demokratických reforem a s nimi související ekonomická transformace vedly k tomu, že devadesátá léta lze označit jako období, v němž demokracie v Rusku rychle ztrácela reputaci. Konsolidace země po nástupu V. Putina doprovázená vysokým ekonomickým růstem mezi lety 2000 a 2008 vedly k popularizaci pevného řízení státu. Silný stát se stal v očích většiny garantem sociální stability i příslibem mezinárodního respektu Ruska. Tento narativ stát logicky živil, podporoval i utvářel. V této situaci a na pozadí odumírání geopolitické příběhové linie „společného boje proti terorismu po 11. září“ došlo v postsovětském prostoru k několika spontánním vystoupením veřejnosti, které byly označeny jako „barevné revoluce“⁴¹. Tyto demokratizační procesy na Ukrajině a v Gruzii byly doprovázeny pádem autoritářského vůdce po zfalšovaných volbách a změnou zahraničně-

41 Po parlamentních volbách v roce 2003 vystoupila gruzínská veřejnost s protesty označovanými za „revoluci růží“, požadujícími demokratizační změny. Výsledkem protestů bylo odstoupení prezidenta Eduarda Ševardnadzeho, jehož po volbách v březnu 2004 nahradil prozápadní Michail Saakašvili. Zfalšované výsledky prezidentských voleb na Ukrajině ve prospěch proruského kandidáta Viktora Janukovyče v prosinci 2004 vedly k demokratizačnímu vystoupení veřejnosti nazvanému „oranžová revoluce“. Výsledkem bylo opakování voleb a zvolení prozápadního prezidenta Juščenka. K vystoupení veřejnosti došlo i po vyhlášení výsledků druhého kola parlamentních voleb v Kyrgyzstánu v roce 2005. Výsledkem této „karafiátové revoluce“ bylo svržení autoritářského režimu prezidenta Askara Akajeva.

-politické orientace – odvrácením se od Ruska a deklarovanou snahou o vstup do EU a NATO. Na karafiátovou revoluci navázaly nepokoje v Uzbekistánu, které však byly v květnu 2005 brutálně potlačeny. Širší kontext barevných revolucí v postsovětském prostoru dotvářela „cedrová revoluce“ v Libanonu (2005), Spojenými státy deklarovaná politická linie podpory demokracie ve světě, ale i koncept změny režimů (régime change) široce diskutovaný kolem americké invaze do Iráku. Tato rychlá sekvence událostí na autoritářské režimy vytvářela tlak. Na V. Putina a jeho nejbližší okolí silně zapůsobila zejména oranžová revoluce (Kramer 2008). Byla osobní prohrou V. Putina, který vedl kampaň ve prospěch Viktora Janukovyče s cílem porazit prozápadního Viktora Juščenka, deklarujícího jako svůj cíl vstup do NATO (Trenin 2009). Tyto procesy vnímalo Rusko uvažující v tradiční binaritě svého vztahu se Západem opět geograficky a geopoliticky jako „ztrátu území“ a přímé ohrožení Ruska. Ruské vedení nikdy veřejně nepřipouštělo možnost, že by vystoupení veřejnosti bylo autentickou reakcí proti falšování voleb, korupci nebo autoritářství, a konstruovalo geopolitický narativ o snaze Západu o univerzální „transdemokracii“ (Sakwa 2015). Důraz americké zahraniční politiky na podporu demokracie byl v Rusku vnímán téměř výhradně v reál-politických a geopolitických termínech jako šíření americké moci mj. i v prostoru SNS (Ortmann 2008). Někteří ruští představitelé byli přesvědčeni, že barevné revoluce byly výsledkem snahy západních aktérů a především USA iniciovat v postsovětských státech „změnu režimu“, jako součást strategického projektu, který by se potenciálně mohl rozšířit i na Rusko (Trenin 2009; Wilson 2010). Ruský stát i patriotické kruhy začaly žít pocit obležené pevnosti s cílem konsolidace společnosti kolem vůdce. Postupně se termín „barevné revoluce“ stal součástí příběhu o snaze Západu ponížit a rozčlenit Rusko coby mocnost (Duncan 2013). Ať už tomu ruská elita věřila nebo ne, snažila se demokratizaci diskreditovat. Prvním cílem byly organizace občanské společnosti, které na Západě získávaly prostředky na aktivity zaměřené na boj proti korupci a posílení právního státu. V. Putin již po vystoupení veřejnosti na Ukrajině a v Gruzii reagoval omezením svobody veřejného prostoru v Rusku, zejména sadou opatření zvyšujících kontrolu státu nad nevládním sektorem: restriktivním zákonem o nevládních organizacích a omezením možností jejich zahraničního financování. Díky tomuto posilování autoritářských prvků překlasifikoval v r. 2005 Freedom House Rusko z „částečně svobodného“ na „nesvobodné“ (Freedom House Report 2005). Konsolidovala se i politická scéna. Ruská дума odhlasovala změny volebního zákona a v ruské politické krajině se objevila nová politická strana vytvořená bývalými příslušníky KGB, Spravedlivé Rusko (Åslund – Kuchins 2009: 35). Stejně tak Kreml přišel s projekty zaměřenými na konsolidaci názorů mládeže. V tomto kontextu znělo paradoxně (i když z hlediska propagandy logicky) poselství V. Putina ve Federálním shromáždění v r. 2005, kde stanovil téma „svobody

a demokracie v rozvoji ruského státu“ za „hlavní politicko-ideologický úkol vlády“ (Putin 2005). Nad rámec represivních opatření přišli ruští političtí technologové se strategií dalšího posunu společenského narativu. Barevné revoluce byly označovány za destabilizační procesy, jejichž důsledkem je šíření chaosu. Pro tuto interpretaci získal stát osobnosti se silnou reputací včetně Alexandra Solženicyna (Horvath 2011). Součástí snahy o eliminaci demokratizační vlny byl koncept „suverénní demokracie“. Jeho autor V. Surkov tehdy situaci komentoval takto: „Suverenita znamená plnost a nezávislost mocí. Demokracie sice v Rusku zapustila kořeny, ale zda je zde paní domu nebo příživníkem, zůstává otevřenou otázkou“ (Surkov 2009). „Suverénní demokracie“ nenabízela alternativní ideologii ani vlastní vnitropolitické recepty. Její podstatou byla reference na vágní, nikým neomezovanou „vlastní cestu rozvoje“ (Ortmann 2008). Suverénní demokracie proto nesměruje jen do vnitřní politiky, ale především má vysílat silný geopolitický signál i směrem ven. Suverenita, další klíčový pojem ruské geopolitické kultury, má silný prostorový aspekt. Fakticky stanovuje politické a bezpečnostní hranice jako ochranu, v tomto případě i před myšlenkami. Tehdejší předseda ruského parlamentu byl jeden z mnoha, kdo se obávali o suverenitu: „Je mnoho, velmi mnoho těch, kteří nemají rádi suverenitu ruského státu“ (Gryzlov 2008).

Barevné revoluce vyděsily vůdce Ruska, Ázerbájdžánu, Běloruska, Kazachstánu a některých dalších postsovětských zemí, kteří našli společný zájem při potlačování opozice, vytváření *know-how* restrikcí vůči nezávislé občanské společnosti a naopak podporovali vládou vytvářené skupiny „občanské společnosti“, omezovali nezávislý volební monitoring atd. Tato společná agenda, připomínající svými cíli Svatou alianci, se promítla i do vojenské a ekonomické spolupráce v organizacích, jako je ODKB, Šanghajska organizace spolupráce nebo Celní unie Ruska, Běloruska a Kazachstánu, resp. Eurasijská ekonomická unie. Stejně jako se navzájem inspirovala demokratická hnutí v jednotlivých zemích, učily se ze situace i autoritářské elity. Společná výzva posílila přežívající autokracie a výhledy na jejich demokratizaci se staly mnohem slabší a vzdálenější (Silitski 2010; Hansen 2015). Barevné revoluce na jedné straně zpochybnily ruskou hegemonii v postsovětském prostoru, zároveň ale ruský vliv posílila konvergence autokratické internacionály (Silitski 2010). Výsledkem tohoto procesu byla polarizace typů režimů v postsovětském prostoru (Hale 2006), což má řadu projevů včetně chování zemí v mezinárodních organizacích (Hansen 2015).

V ruském diskursu příběhová linie obrany proti barevným revolucím v dalších letech jen posilovala i přes americko-ruský „reset vztahů“ v r. 2009. Přispěl k tomu na jedné straně kontext arabského jara – série zhroucení autoritářských režimů během vystoupení veřejnosti v arabském světě, symbolizovaná zejména „jasmínovou revolucí“ v Tunisku a „lotosovou revolucí“ v Egyptě v r. 2011 – tedy ve stejném roce, kdy měly v Rusku proběhnout parla-

mentní volby, a necelý rok před prezidentskými volbami, jež měly legitimizovat návrat V. Putina do pozice prezidenta. Ruské obavy se částečně naplnily. Předem dohodnutá výměna na prezidentském postu a průběh parlamentních voleb v prosinci 2011 mobilizovaly společenské síly, dříve soustředěné především na environmentální témata a problém korupce (Kurfürst 2013). Vystoupení veřejnosti po parlamentních volbách v prosinci 2011 mělo řadu příznaků počátku barevné revoluce (White - McAllister 2014). Po potlačení demokratizačního vzepětí občanské společnosti následovala opět dlouhá řada legislativních i nelegislativních opatření, která dále akcelerovala omezování svobod v ruské společnosti. S touto proměnou probíhala i proměna diskursu o hodnotovém rámci. Ruský stát se začal vůči hodnotám liberální demokracie nepřátelsky vymezovat a přijal civilizacionistické a geopolitické argumenty. Konflikt Ruska se Západem začal získávat, stejně jako za časů studené války, ideologický rozměr. Jednou rovinou střetu byly principy demokracie a lidských práv, druhou suverenita a nevměšování (Gerrits 2008).

Obrana proti barevným revolucím se zařadila mezi oficiální strategie. Objevila se v dlouhé řadě projevů prezidenta. Na Mnichovské bezpečnostní konferenci V. Putin poodhalil svůj pohled na nevládní organizace: „Organizace financované cizími vládami považují za instrumenty cizích států, které tyto země používaly jako politický nástroj vůči Rusku“ (Putin 2007). Toto své přesvědčení ilustroval v jednom ze svých projevů v r. 2013: „USA mají zákon, který se týká Ukrajiny, ale zmiňuje přímo i Rusko, a tento zákon stanovuje jako cíl demokratizaci Ruské federace“ (Putin 2013). Trvající obavy se objevily i v řadě dalších prezidentských projevů. Zmiňovaný projev v OSN se dotkl situace v Iráku a Sýrii: „Zřejmě ti, kteří stále přicházejí s novými barevnými revolucemi, se považují za brilantní umělce a jednoduše nemohou přestat (...) Naši kolegové se snažili řídit hrozby, používat regionální konflikty a designovat barevné revoluce tak, aby vyhovovaly jejich zájmům, ale džin opustil lahev. Zdá se, že nekontrolovaný chaos je samotné děsí a nevědí, co si s ním počít; v jejich řadách vládne chaos“ (Putin 2015). Barevné revoluce se dostaly i do zahraniční a bezpečnostní politiky včetně strategických a koncepčních dokumentů. Ve *Vojenské doktríně* z r. 2014 je tato geopolitická příběhová linie zmíněna nepřímou. Text se vrací k termínům jako „model rozvoje“ – tedy k ideologické soutěži, která nebyla součástí předchozích redakcí z let 2000 a 2010. Doplněn byl bod o „nepřijatelnosti režimů nepřátelských vůči Rusku v jeho sousedství“, stejně tak se v doktríně hovoří o „riziku informačního působení na obyvatelstvo, v prvé řadě na mladé občany, s cílem rozvrátit historické, duchovní a patriotické tradice Ruska“ (Doktrina 2014). Že tato část implicitně mluví na fenomén barevných revolucí, zřetelně dokumentuje čl. 43 o rok mladšího dokumentu – *Strategie národní bezpečnosti*, v němž jsou „barevné revoluce“ zmíněny explicitně mezi hlavními hrozbami Ruska: „Činnost (...) zahraničních a mezinárodních nevládních organizací, finančních

a ekonomických struktur a také soukromých osob cílená na narušení jednoty a teritoriální celistvosti Ruska, destabilizaci vnitropolitické a sociální situace v zemi včetně inspirace barevných revolucí a narušování tradičních ruských duchovně-mravních hodnot“ (Strategija 2015).

V reálné politice se obrana proti barevným revolucím projevila novým společenským narativem zasazeným do geopolitického rámce a obrazu nepřítel (Ortmann 2008), který živily konspirační teorie (Ortmann - Heather-shaw 2012). Stát začal uvádět do praxe řadu dalších konkrétních opatření. Nejzřetelnější je omezení prostoru pro práci nevládních organizací, možností jejich financování ze zahraničí a zavedení celé řady opatření směřujících na omezení svobody a posílení kontroly občanské společnosti ze strany státu. Méně zřetelné bylo vytvoření prokremelských spolků mládeže na podporu V. Putina. Tak vznikly patriotické spolky mládeže jako *Naši* nebo *Iduščije vměstě* (Jdoucí společně) (Wilson 2010). V rámci Organizace smlouvy o kolektivní bezpečnosti vznikly v r. 2009 síly rychlé reakce ODKB, o nichž generální tajemník ODKB Nikolaj Borjuža řekl, že „budou schopné předcházet barevným revolucím“ (in: Kramer 2008). Tento cíl by mohla mít i ruská Národní garda vytvořená 5. 4. 2016, která je podřízena přímo prezidentovi a zahrnuje i složky rychlého nasazení. Souvislost s obranou proti barevným revolucím se objevila ihned po jejím zřízení (McDermott 2016). Vzdálenost, jakou Rusko ušlo za čtvrtstoletí své existence, lze dokumentovat srovnáním diskursu. V r. 1992 publikoval ministr Kozyrev programovou stať k lidským právům, v níž mimo jiné uvádí: „Věříme, že mezinárodní společenství by se nemělo omezovat na morální a politické odsuzování států, které porušují lidská práva; pozornost by si zasloužilo vytvoření mezinárodní síly speciálně vycvičené pro ochranu lidských práv. Navrhujeme také, aby OSN jmenovala zvláštního zpravodaje ke svobodě voleb, který by navštěvoval země před volbami a během nich a informoval o jejich průběhu a výsledcích“ (Kozyrev 1992a). O 23 let později V. Putin ve svém projevu na Valném shromáždění OSN k tématu demokratizace uvedl: „Pamatujeme si příklady z historie SSSR. Export sociálních experimentů, snahy zažehnout přeměny v jedněch nebo druhých zemích, vycházející ze svých ideologických pozic, často dospěly k tragickým důsledkům. Zdá se ale, že nikdo se z cizích chyb nechce poučit a jen je opakuje. A export takzvaných ‚demokratických‘ revolucí pokračuje“ (Putin 2015b).

Geopolitická příběhová linie „obranu proti barevným revolucím“ vychází z několika zdrojů. Prvním je autokratická tradice ruského patrimonálního státu, kterou sovětské období obohatilo o nové prvky. Další je historická zkušenost demokratizace na počátku 90. let, kterou ruská společnost (za vydatného přispění státu) vnímá jen v negativních konotacích a v souvislosti se sociální i politickou nestabilitou. Třetím je hluboce zakořeněný pocit ohrožení ze Západu, který umožňuje režimu vytvářet konsolidační představu o demokratizaci jako útoku proti Rusku. Stejně jako v případě geopolitické příběhové

linie reintegrace v postsovětském prostoru ruský stát ignoruje subjektivitu a samostatnou aktivitu jednotlivých zemí (vůči směřování k demokratizaci a sblížení s Evropou), stejně tak neakceptuje, že podobnou subjektivitu a samostatnou aktivitu vůči vládě může mít občanská společnost. Tato geopolitická příběhová linie neztrácí na aktuálnosti. S výjimkou krátkého období na počátku 90. let měl problematizovaný pojem demokratizace v ruském pojetí vždy prostorový význam – byl teritorializován a identifikován se Západem – tedy byl vtažen do složité soustavy tradičních geopolitických binarit, identitárních dilemat Ruska ve vztahu k Evropě (i Asii), které různé geopolitické tradice vnímaly různě. Význam demokracie se proto v Ruku neomezuje na vnitřní politiku, ale je i součástí geopolitických imaginací. Barevné revoluce se staly zásadní zahraničně-politickou a geopolitickou otázkou. Souvisí i s geopolitickou příběhovou linií rozšíření NATO i linií multipolárního světa. Velmi úzkou vazbu má tato geopolitická příběhová linie na příběhovou linii civilizacionismu a je také jedním z faktorů, který přispěl k eskalaci vztahů mezi Ruskem a Západem v novou studenou válku.

6.1.7 CIVILIZACIONISMUS V ZAHRAIČNÍ POLITICE

Civilizacionismu coby geopolitické tradice se budeme věnovat podrobně dále v části o geopolitických školách. Zde jej krátce pojednáme jako geopolitickou příběhovou linii. Projevy civilizacionismu byly v 90. letech součástí diskuse patriotických kruhů o imperiálním nacionalismu a geopolitice (Pain 2016). Vize civilizace jako kvazi-suverénní entity odlišující se od ostatních civilizací reteritorializovala postsovětský prostor tak, že sféra ruského vlivu se nacházela mimo Rusko a území obývané etnickými menšinami. Kreml se za Jelcina, ale i v počátcích Putinovy vlády stavěl k vizi Ruskem vedené civilizace chladně. Podle Igora Zeveljeva začala ruská vláda používat terminologii civilizačního rámce a velkého supranacionálního projektu až od r. 2008, kdy se civilizační metanarativy stávají součástí ideologických základů ruské zahraniční politiky (Zevelev 2009). Do jisté míry tento posun navazuje na geopolitickou příběhovou linii „obranu proti barevným revolucím“, kdy ruské vedení hledalo alternativní hodnotový rámec, který by nabídl jako obranu vůči tlaku liberální demokracie. Výrazně se civilizacionismus začal promítat do ruské zahraniční politiky až od r. 2012 v kontextu arabského jara, Putinovy eurasijské vize (2011) a potlačení protivládních protestů (2012). Ve třetím prezidentství V. Putina se stal součástí ruské zahraniční politiky. Nezdařená integrace Ruska do euroatlantického mezinárodně-politického systému a vzájemná frustrace Ruska a Západu plynoucí ze střetu hodnot vedly Rusko, stejně jako v 19. století, ke snaze se vůči Západu civilizačně a hodnotově vymezit a vystavět ideologickou obranu proti „kulturní hegemonii Západu“. Od počátku první dekády třetího tisíciletí začala myšlenku

kulturního a civilizačního předurčení Ruska k „vlastní cestě“ rozvoje rozšiřovat s novým zápalem i státem kontrolovaná ruská média (Verkhovskii – Pain 2015). Téma identity se od r. 2013 stále intenzivněji promítalo také do oficiálních koncepčních dokumentů a oficiálního diskursu. V. Putin k tomuto tématu uvedl: „Rusko potřebuje strategie k zachování vlastní identity. Otázky, kdo jsme a co chceme, jsou pro ruskou společnost stále významnější. Není možné se posunout dále bez duchovního, kulturního a národního sebeurčení (...) V r. 1991 vznikla iluze, že nová národní ideologie rozvoje se objeví sama. V praxi se ukázalo, že nová národní myšlenka se neobjevila a nerozvíjí se podle tržních pravidel“ (Putin 2013). Jádrem této identitární politiky směrem ke vnějšímu světu je ochrana ruských občanů a krajanů v zahraničí. Význam tohoto tématu podtrhnul opakovaně V. Putin ve svých vystoupeních a dal jej do souvislosti se svým výrokem, že rozpad SSSR byl tragédií: „Po kolapsu SSSR zůstalo 25 mil. Rusů v zahraničí: Stalo se to přes noc, nikdo se jich na nic neptal. Rusové se stali největším rozděleným národem ve světovém měřítku“ (Putin 2015c). Všechny verze *Vojenské doktríny* (ty novější s poněkud exteriitoriálním podtextem) hovoří o „ochraně občanů Ruské federace a krajanů za hranicemi země od útoku na ně“ (Doktrina 2010; Doktrina 2014). Na etnické jádro identitárního vymezení se však nevyhnutelně nabalují širší identitární definice – pravoslaví, jazyková blízkost, historie. Od r. 2013 se tato staronová linie založená na svérázné fúzi panslavismu a neosovětismu začala promítat do koncepčních dokumentů. *Koncepce zahraniční politiky* z r. 2013 operovala s termínem civilizace nejintenzivněji – byl zmíněn 14krát ve významných konotacích: „Poprvé v moderní historii se globální soutěž odehrává na civilizační úrovni, kdy se střetávají a začínají mezi sebou soutěžit různé hodnoty a modely rozvoje založené na univerzálních principech demokracie a tržní ekonomiky. Kulturní a civilizační rozmanitost světa se projevuje stále více“ (Konceptija 2013). *Koncepce* z 1. 12. 2016, která ji nahradila, zmiňuje termín civilizace sice jen devětkrát, ale i ona jasně ukazuje na význam faktoru civilizační identity pro ruskou zahraniční politiku. Strategické procesy na planetární úrovni popisuje takto: „Konkurence zasahuje nejen lidský, vědecký a technologický potenciál, ale stále více získává civilizační charakter, formu soupeření hodnotového směřování. V těchto podmínkách hrozí, že pokusy vnucovat jiným zemím vlastní hodnotovou škálu povedou k růstu xenofobie, netolerance a konfliktnosti v mezinárodních záležitostech a v konečném důsledku mohou vést k chaosu a neřiditelnosti mezinárodních vztahů“ (čl. 5) (Konceptija 2016). O „civilizační jednotě“ zemí, které byly součástí SSSR a předtím ruského impéria, hovořil ve své stati z r. 2009 ministr zahraničí Lavrov (Lavrov 2009). Ve *Vojenské doktríně* z r. 2014 se Rusko vrací k civilizačním termínům jako „model rozvoje“ (Doktrina 2014), které připomínají sovětskou argumentaci a ideologickou soutěž. V již citovaném projevu na VS OSN v r. 2015 tuto tezi zopakoval V. Putin: „Nikdo není povinen přizpůsobit

se jednomu modelu rozvoje, vyhodnocenému jednou pro vždy jako jediný možný“ (Putin 2015b). Rusko je jednou z mála zemí světa, která se ve *Strategii národní bezpečnosti* zabývá „kulturní bezpečností“. Za hlavní hrozbu zde stanovuje „relativizaci tradičních ruských duchovních-mravních hodnot a oslabení jednoty multietnického ruského národa prostřednictvím vnější kulturní a informační expanze (včetně šíření málo kvalitní produkce masové kultury), propagandy o tom, že vše je povoleno, a kultury násilí (...)“. Stejně tak za hrozbu označuje „snížení role ruského jazyka ve světě, kvalitu jeho výuky v Rusku a v zahraničí a pokusy falsifikace ruské a světové historie“. Rusko si ve *Strategii* pochvaluje, že se u mladé generace „obrozují tradiční ruské duchovní-morální hodnoty a vztah k ruským dějinám“ (Strategija 2015). Civilizační teze se v oficiálních dokumentech objevují stále častěji.

Z geopolitického pohledu sleduje civilizacionistická příběhová linie tři doplňující se strategie. První je vnitropolitická, druhá směřuje do postsovětského prostoru a třetí má globální cíle. Vnitropolitická strategie směřuje ke konstruování vlastní ruské civilizace s vlastními hodnotami, které vycházejí z carských tradic a absorbují i sovětskou zkušenost. Mezi ně patří i tradice silného státu (Tsygankov 2014a), a tedy odpor k barevným revolucím. Civilizacionistické paradigma umožňuje nálepkovat barevné revoluce jako civilizační ingerenci či dokonce agresí Západu, konsoliduje a mobilizuje společnost. Na rozdíl od ruského etnického nacionalismu nabízí civilizacionismus ruské veřejnosti uspokojení imperiálních a velmocenských instinktů. Oslovuje i historické téma percepce perifernosti a inferiority: ruská civilizace s ruským jádrem je rovnocenným partnerem západní civilizace, nikoli jeho periferií. Civilizacionistický přístup je dostatečně vágní, aby nabídl uspokojivý rámec pro neosovětský nostalgický komunistů, ortodoxismus pravoslavných patriotů a slavjanofilství stoupců národcentrické tradice nebo eurasianismus stoupců imperiální státocentrické tradice. Druhá strategie nabízí nový obsah geopolitické příběhové linie o reintegraci postsovětského prostoru. Civilizační organizace tohoto prostoru kolem ruského gravitačního civilizačního centra oslovuje sentiment ruské veřejnosti. Pro dnešní ruské vedení (které má dlouholetou zkušenost fungování SNS) je tato strategie lákavým konceptem, protože nabízí představu kulturní civilizační integrace, která překonává rezistenci zemí SNS k integraci institucionální a politické. Roztroušenost početné ruské komunity v postsovětském prostoru je fenoménem, který také narušuje uzavřenost Ruska do svých hranic a aktivizuje přítomnost „Ruska za ruskými hranicemi“. Podobnou roli hraje i ruský jazyk, který je za hranicemi samotného Ruska stále používán jako *lingua franca*. Totéž se týká historického dědictví, stmelovaného zkušeností druhé světové války i společného osudu v SSSR. Interpretace postsovětského prostoru v civilizacionistických termínech naráží na interference civilizačních diskursů islámského světa (ve Střední Asii) a Západu (Ukrajina a další země), přesto

má silnou přitažlivost pro ruskou veřejnost i zahraniční politiku. Třetí strategie se propojuje s geopolitickou příběhovou linií „multipolárního světa“. Tato strategie sleduje logiku Huntingtonovy teze, že po skončení studené války je hlavní osou globální politiky interakce mezi kulturou a mocí Západu a kulturou a mocí nezápadních civilizací (Huntington 2001: 16). Rusko, které nebylo schopno stát se součástí Západu, se tak ocitá stále viditelněji v čele těch, kteří se staví na odpor Západu a univerzalizmu hodnot jeho civilizace. Součástí je posílení antikoloniálního důrazu na kulturní a civilizační „hegemonii Západu“, který však po zvolení D. Trumpa mírně oslabil. Toto civilizačně-multipolární modelování světa se nezabývá malými státy, ale většími celky - homogenizovanými civilizacemi a jejich suverénními centry ve velkých zemích.

Civilizačnímu konceptu se mnohokrát věnoval i V. Putin. S odvoláním na pojem „kvetoucí diverzita“ z díla Konstantina Leontjeva např. podpořil jeho tezi, že „Rusko se vždy rozvíjelo jako stát-civilizace posílený ruským lidem, ruským jazykem, ruskou kulturou, ruskou pravoslavnou církví a dalšími tradičními náboženstvími země. Byl to právě model ‚stát-civilizace‘, který utvářel ruský politický národ“ (Putin 2013). Tyto teze reflektují geopolitickou hodnotu civilizačního diskursu. Výsledkem jsou integračně orientované projekty, které mají překonávat trauma dezintegrace SSSR a vytvářet předpoklady pro reintegraci prostoru. Mezi nejvýznamnější reintegrační projekty je třeba zařadit Eurasijskou unii nebo koncept Ruský svět (Suslov 2015). Koncepte Ruského světa vrací do hry myšlenky byzantismu jako zvláštní rusocentrickou ideologii zdůrazňující transetnické pravoslaví a ruský jazyk/kulturu jako klíčové prvky ruské civilizace (Shlapentokh 2013). Paralelně s rozvojem a promítáním civilizacionistických konceptů do praktické politiky (tento proces si přiblížíme v další části) se rozvíjí negativní diskurs zaměřený na hodnotové základy západního světa, který je znovu představován jako civilizace v úpadku. Zajímavým příkladem v tomto směru byla kampaň rozvinutá v době olympijských her v Soči zaměřená proti nevládním organizacím z EU propagujícím práva menšiny LGBT s cílem vymezit se hodnotově vůči liberálnímu konsenzu v „Gayropě“ a prezentovat se jako bašta konzervativních a církevních hodnot (Bechev 2015). Do kampaně se zapojil i prezident Putin, když v rámci Valdajského diskusního fóra prohlásil: „Další důležitá výzva ruské identity je spojená s událostmi, které se dějí ve světě. Jsme svědky toho, jak mnoho euroatlantických zemí odmítá své kořeny včetně křesťanských hodnot, které tvoří základ západní civilizace. Popírají morální principy a všechny tradiční identity: národní, kulturní, náboženskou a dokonce sexuální. Implementují politiky, které zrovnoprávňují velké rodiny stejného pohlaví, víru v Boha i víru v Satana“ (Putin 2013).

Posun v ruském myšlení směrem k civilizacionismu je doprovázen implicitními signály, že za tento vývoj je zodpovědný Západ, který nebyl ochoten

Rusko přijmout a poskytnout mu místo, které mu patří. Díky neochotě integrovat Rusko do euroatlantických institucí si Rusko bylo nuceno vybudovat vlastní systém s vlastními institucemi, ale i hodnotami. Model „stát-civilizace“ nabízí Rusku konceptuální zázemí jak pro ochranu před „západními civilizačními hodnotami“, tak reintegrační potenciál v postsovětském prostoru. Pokud do ruského civilizacionismu promítneme cíle ve výše zmíněných hlavních geopolitických příběhových liniích – multipolárního světa, reintegrace postsovětského prostoru kolem ruského jádra, odpor k rozšíření NATO, obrana proti barevným revolucím –, zjistíme, že konstrukce civilizace jako supranacionální „představované komunity“ souzní s politickými cíli autoritativního státu jak v národním a regionálním, tak i v globálním politickém měřítku.

6.1.8 GEOPOLITICKÉ PŘÍBĚHOVÉ LINIE - TRENDY

Výše popsané geopolitické konání ruského státu lze rozdělit do tří období, která se projevila ve všech příběhových liniích. V prvním (západnickém) mělo ruské politické vedení zájem o partnerství se Západem na základě své účasti na společném politickém projektu vycházejícím ze sdílených hodnot demokracie, občanských svobod a lidských práv. Toto období se neslo v duchu hledání způsobů zapojení Ruska do společné platformy v rámci Západu/Evropy ze strany vládních představitelů a prozápadně smýšlejících elit (viz příběhová linie společného evropského domu). Toto období mělo svou proaktivní fázi od rozpadu SSSR přibližně do roku 1993, kdy bylo veřejné mínění příznivě nakloněné prozápadní strategii rozvoje Ruska. V tomto roce, po počátečním souhlasu s rozšířením NATO, označilo Rusko rozšiřování za hrozbu pro svou bezpečnost a zároveň výrazně vzrostl tlak patriotických revizionistických politických sil. Tento předěl je třeba vnímat v kontextu vnitropolitických transformačních procesů, jež se promítly do výsledků voleb, které dopadly výrazně v prospěch patriotických a revizionistických stran. Tento trend jen posílil zájem bývalých sovětských satelitů o integraci do západních struktur, zejména členství v Alianci. Jen díky posíleným pravomocím prezidenta a omezení demokratických institucí v r. 1993 se ruskému vedení dařilo pokračovat v nastoupeném kurzu, ale již jen váhavě a reaktivně. Počátek druhého období (etatismu) lze umístit do r. 1996, kdy změna na postu ministra zahraničních věcí vedla k větší asertivitě Ruska a k hledání alternativ k partnerství se Západem. Do centra pozornosti se dostává geopolitická příběhová linie multipolárního světa, která ohlašuje ruský příklon k taktice vyvažování Západu. Mění se také geopolitická příběhová linie reintegrace postsovětského prostoru, přitvrzuje odpor k rozšíření NATO a k transformaci dochází i u původně kooperativní geopolitické příběhové linie společného evropského domu. Ten je stále více pojímán v duchu bipolárního svazku dvou

sfér vlivu. S nástupem V. Putina nastupuje etastická konsolidace. V zahraniční politice byl její součástí i pokus V. Putina o sblížení s USA kolem tématu společného boje proti terorismu v letech 2001 a 2002. Od oranžové revoluce r. 2004 lze sledovat politiku ofenzivního etatismu, který se navenek projevil invazí Ruska do Gruzie v r. 2008. Tímto momentem končí snaha Ruska integrovat se do západního institucionálního rámce a Rusko se již plně soustředí na budování vlastní regionální institucionální infrastruktury. Posiluje tak geopolitická příběhová linie integrace v postsovětském prostoru a stále více se prosazuje příběhová linie obrany proti barevným revolucím. Od třetího prezidentství V. Putina je možno identifikovat třetí období (civilizacionismu), jehož centrálním prvkem je na jedné straně příklon k patriotickým silám, jež byly v devadesátých letech marginalizovány, a na straně druhé větší akcent na ideologické prvky zahraniční politiky – konzervatismus, nadetnické formy nacionalismu (Kurfürst 2017c) (viz dále) a civilizacionistické argumenty. Řada těchto prvků byla dosud obsažena jen v produkci ruské formální geopolitiky, kterou si nyní přiblížíme.

6.2 GEOPOLITICKÉ TRADICE POSTSOVĚTSKÉHO OBDOBÍ A RUSKÁ DISCIPLINÁRNÍ GEOPOLITIKA

Na pozadí reálného kontextu, který odráží geopolitické příběhové linie, probíhal rozvoj formální geopolitiky. Geopolitika se stala po rozpadu SSSR jedním z klíčových slov ruského veřejného diskursu. Její renesance byla přirozeným důsledkem nové geopolitické situace a s ní spojeného hledání místa ruské společnosti v postbipolárním světě i nové svobody objevovat zapovězenou subdisciplínu. To vše rámovala historicky budovaná ruská geopolitická kultura vyrůstající z tradice patrimoniálního státu, fixovaná na prostor a vztah k Západu se svými stabilními částmi: emancipačním imperativem, imperialismem, nacionalismem, civilizačními aspiracemi, revizionismem, pocitem ohrožení a důrazem na suverenitu. Geopolitika byla rozvíjena jako seriózní součást politické geografie, jako běžný publicistický pojem, ale především jako pseudověda, která měla zaštitit a dodat věrohodnost účelovým vizím vycházejícím z postimperálního syndromu i nejrůznějším konspiračním teoriím, které byly v ruském, historicky informačně nesvobodném prostředí vždy prožívány intenzivněji než jinde (Ortmann – Heathershaw 2012). Nadužívanost pojmu geopolitika vedla k tomu, že tímto termínem byly označovány i práce, jež se fakticky zabývaly spíše geostrategií. Geopolitika byla jednou z disciplín nabízejících srozumitelná schémata a jednoduché odpovědi. V ruské diskusi tak znovu ožívaly nejrůznější variace mocenských konstrukcí včetně Mackinderovy představy heartlandu, s nímž se Rusko teritoriálně ochotně ztotožňovalo (Bassin – Aksenov 2006), Spykmanovy před-

stavy o souboji o rimland, Mahanova modelu střetu moře a kontinentu nebo strategie anakondy⁴² či konceptu geografické politiky Carla Schmitta. Do objevování a interpretace evropských geopoliticky relevantních konceptů se pustily i ruské humanitní vědy, které byly po čtyři generace od tohoto poznání do značné míry izolovány. Humanitní vědy i publicistická geopolitika se staly součástí všudypřítomného hledání identity, a proto se vydaly i po stopě tématu civilizací. Patriotický diskurs se odkazoval k Spenglerově „Zániku Západu“, kde Spengler mj. konstatoval, že „mladá ruská kultura se může objevit jako velká civilizace“, nebo Huntingtonově *Střetu civilizací*, v němž je Rusko označeno za jádro pravoslavné civilizace a který v r. 1993 oživil pojem multipolárního světa (Huntington 2001). Ruští autoři objevovali Toynbeeho teorie o vazbě charakteru civilizace na prostředí, jeho odmítnutí univerzality a jednoty dějin vcházející ze syntézy historických narativů v jediný spojitý proces a kritiku přehlížení duchovního života civilizací (Toynbee 1953). Pro Rusko byla zajímavá i jeho fascinace Lvem Tolstým. Stejně tak se zvláštní pozornosti těšila Kroeberova kulturní antropologie, Braudelovo civilizační pojetí temporality dlouhého trvání nebo Northropovy komparativní studie západních a východních kultur (západní postulace vs. východní intuice). Ze současných autorů přebírali ruští autoři prací o geopolitice některé teze z teorie světového systému Immanuela Walersteina spojené s kritikou „hegemonie Západu“ a univerzalismu. Všechny tyto teorie přinášely buď tezi o dočasnosti vítězství Západu, jeho relativizaci nebo motiv Ruska jako oběti kolonialismu a orientalismu Západu. Téma vztahu Ruska a Západu však zůstalo klíčovým tématem ruské diskuse (Serebriany 2005).

Geopolitický diskurs formální geopolitiky byl od samotného počátku 90. let rozdvojen. Na jedné straně šlo o seriózní akademické práce a na straně druhé o pseudovědecké koncepce ukotvené v různých formách izolacionistického či imperiálního diskursu. Zatímco počátky prvního je možno spatřovat v univerzitním prostředí mezi geografy (Kolosov, Mironěnko, Zamjatin), počátky druhého směru vedou k publicistice. Hlavními hlasy pionýrského období geopolitiky 90. let byla izolacionistická vize Cymburského, strategické úvahy Sorokina, radikální neoeurasianismus A. Panarina, Dugina nebo neosovětiismus Nartova či Zjuganova. Většina autorů zdůrazňovala, že Rusko není součástí Západu a musí být autonomním geopolitickým hráčem. Mezi populární autory patřili i Kefeli, Dobrenkov, Tichonravov, Utkin, Pozdniakov. Někteří autoři inklinovali k slavjanofilským civilizačním pozicím a zdůrazňovali ruskou výjimečnost jako Vasilenková. Autoři z řad vojáků a bývalých představitelů silových struktur přicházeli s koncepcemi otevřeně konfron-

42 Za strategii anakondy je označována strategie námořních možností, jak získat pod kontrolu klíčové přístavy, úžiny, cesty či části pobřeží Eurasie s cílem uzavřít Eurasii v kontinentalismu a omezit její přístup k námořnímu obchodu.

tačními vůči Západu (Zubkov, Karjakin, I. Panarin). Vedle těchto směrů existují umírněné práce autorů jako Gadžijev, Isajev, Zeleněvová a mnohých dalších. Do západního diskursu se představitelé ruské geopolitiky zapojili jen výjimečně, což lze přičítat především tomu, že jejich koncepce řešily ruský problém a promlouvaly k ruskému publiku.

Díky rozvoji geopolitiky se ruská veřejnost seznamovala nejen se zahraničními pracemi v této oblasti, ale i s vlastními filozofy 19. století včetně „bílých emigrace“, které ruští autoři objevovali a z jejichž prací vytvářeli základy nové ruské geopolitické školy. Přírozeně tak po 70 letech nesvobody znovu oživaly diskuse slavjanofilů a západníků. Ruská společnost se hltavě seznamovala s dříve nedostupným myšlenkami „filozofů ruské identity“, ať už se jednalo o Danilevského kulturně-historické typy, ruskou předsovětskou filozofii Fedotova, Leontějeva, Solovjova, Čičerina nebo Iljina, myšlenky eurasijského exilového hnutí Karsavina, Trubeckého, Savického, práce P. Sorokina o kulturních supersystémech nebo Lva Gumiljeva o ruském superetnosu. Praktická zahraniční politika a výše nastíněné geopolitické příběhové linie přispívaly k akcentování myšlenkových proudů v ruské společnosti. Mezi ně patří i geopolitické myšlení, které má v ruském prostředí jiný status než v prostředí evropském nebo americkém. Odráží se v něm potřeba opory pro identitární nejistotu i mělkost akademické tradice, která po rozpadu SSSR složitě obnovovala svůj svobodný rozvoj, obecně se však potýkala s ideologizací a instrumentalizací svého intelektuálního výkonu. Právě geopolitika byla východiskem řady ruských revizionistických koncepcí. Jedním z dosud nedoceněných a neprozkoumaných fenoménů jsou rezidua sovětské geopolitické kultury, která se „vsáklá“ do postsovětské geopolitické kultury. Mezi její projevy patří pozůstatky sovětského paradigmatu přítomného v podvědomí té části ruské společnosti, která se deklaruje jako oponent sovětské ideologie a má za to, že se od jejího tlaku osvobodila. Jedním z příkladů je epistemologická naivita, tedy hledání jedné (nikoli komunistické) dominantní ideologie, resp. „pravdy“, která by nahradila intelektuální jistoty poskytované sovětskou ideologií (Serebriany 2005).

6.2.1 IDENTIFIKACE GEOPOLITICKÝCH TRADIC V POSTSOVĚTSKÉM OBDOBÍ

Kontinuita geopolitických tradic a geopolitické kultury poskytuje v situaci diskontinuity geografických a politických parametrů Ruska opěrný bod pro naši práci. Ještě před rozpadem SSSR se díky gласnosti ukázalo, že i v sovětském diskursu přetrvávaly tradice, které jsme identifikovali v klasickém období. Jak jsme si ostatně ukázali, byly přítomné jak v chování sovětských vůdců, tak v pracích ruských disidentů i exilu. Tyto tradice však logicky prošly transformací. Byly ovlivněny prvky sovětské hybridní geopolitické kultury,

rozpadem imperiální entity a zároveň přijaly nové podněty poststudenoválečné situace. Přes zřetelnou stabilitu geopolitických tradic bylo zřejmé, že geopolitické představy široké veřejnosti byly fluidní a závislé na tom, jak byly světové události představovány v médiích (O'Loughlin - Ó Tuathail - Kolosov 2005). Jakkoli jsou hranice formální (disciplinární) a představované geopolitiky neostré, pokusíme se zmapovat tento projev geopolitiky skrze významné práce autorů, kteří ovlivňovali společenský diskurs a nabízeli odlišné pohledy. Pro vytvoření smysluplné struktury geopolitických škol se krátce podíváme na to, v jaké podobě se ze sovětského období vynořily předsovětské geopolitické tradice, které dají naší diskusi rámeček.

Jedním z prvních autorů, který se postsovětskými ruskými geopolitickými tradicemi/školami zabýval, byl Iver Neumann, jenž vyčlenil dvě „myšlenkové pozice“, které se po rozpadu SSSR zformovaly: „liberální“ a „romantickou nacionální“. Zatímco liberální pozice měla podle něj jak tradiční formu „západnickou“, tak formu „umírněného eurasiatství“, romantická nacionalistická pozice nabývala nejrůznějších podob od moderátní až po xenofobní, s níž se identifikovala řada komunistických aparátčků a příslušníků silových struktur. Podstata identitárních parametrů této pozice byla podobná sovětské, jen místo, které dříve zaujímala diskreditovaná ideologie, zaplnil hypertrofovaný patriotismus a imperiální myšlenka (Neumann 1996). Na Neumannovy teze navázal Graham Smith, který vedle „západnické tradice“ identifikoval tři „školy geopolitického myšlení“, které jsou různými polohami „nového eurasiatismu“. Tyto školy se vymezovaly vůči západnímu liberalismu a atlantismu a jednalo se o „novou pravici“, „eurasijské komunisty“ a „oficiální eurasiianisty“, kteří byli podle něj „demokratickými etatisty“ (Smith 1999). V návaznosti na vynikající práci Grahama Smitha se objevily další publikace. Vladimír Kolosov a Rostislav Turovsky se nad vývojem ruské geopolitiky zamýšleli již s desetiletým odstupem od rozpadu SSSR a formulovali tři hlavní směry: „neoeurasiianismus“, „ruský nacionalismus“ a „západnictví“ (Kolosov - Turovsky 2001). Podobně klasifikoval myšlenkové školy Dmitrij Trenin z moskevského Carnegie centra, jehož pohled je spíše perspektivou teoretika mezinárodních vztahů než geografa kritické školy. Trenin formuloval následující tři „intelektuální tradice“: „evropskou tradici“, „velkoruskou tradici“ a „antizápadní tradici“ (Trenin 2002). V další typologii, která je doprovázena konkrétními pracemi ruských autorů o geopolitice, nabídl Andrej Tsygankov pět „škol geopolitického myšlení“, které představovali „expanzionisté“ (např. Duginovy koncepce), „civilizacionisté“ (práce Nartova nebo Zjuganova), „stabilizátoři“ (pojetí geopolitiky v podání Gadžijeva), „geoekonomové“ (práce Kolosova a Mironěnka) a „západníci“ (Trenin) (Tsygankov 2003). V další studii o geopolitické kultuře Ruska se tím autoritativních představitelů kritické geopolitiky vrátil k práci Grahama Smitha a formuloval tyto geopolitické tradice jako součásti geopolitické

kultury: „západnictví“, „demokratický etatismus“, „neoeurasianismus a neokomunismus“ (O’Loughlin – Ó Tuathail – Kolossov 2005). Stephen White typologizoval postoj ruských elit k zahraniční politice do tří škol na „liberální západníky“, „pragmatické nacionalisty“ a „fundamentalistické nacionalisty“ (White 2007). Další autoři různé typologie různě systemizovali, srovnávali a využívali k mapování geopolitické kultury např. prostřednictvím analýzy postojů ruských parlamentních politických stran k vybraným geopolitickým tématům (Maekinen 2008). A. Tsygankov analyzoval i další tradice, které doprovodil geopolitickými vizemi výrazných politiků. Ustanovil tak tradici „západní“, kam zařadil politiku Borise Jelcina, „eurasijskou“, kterou prosazoval především J. Primakov, a tradici „euro-východní“ jako koncepci prosazovanou V. Putinem (Tsygankov 2007). Za významný příspěvek Tsygankova do diskusí o typologiích geopolitických škol či tradic považujeme zavedení termínu „civilizacionismus“. Při syntéze výše uvedených typologií geopolitického myšlení do „tradic“ navrhl Andrej Tsygankov spolu se svým bratrem Pavlem typologii tří ruských „intelektuálních tradic“ z pohledu teorie mezinárodních vztahů. Argumentují, že tradiční západní klasifikace na realismus, idealismus a konstruktivismus není pro ruský diskurs příliš použitelná, a navrhují tyto tři tradice: „liberalismus“, „etatismus“ a „civilizacionismus“ (Tsygankov – Tsygankov 2010). Podle stejného vzorce rozčlenil myšlenkové školy Igor Zeveljev na „liberály“, „realisty-etatisty“ a „nacionalisty“ (Zeveljev 2014). Dmitrij Sidorov argumentoval, že geopolitické představy současného Ruska se pohybují kolem tří ideologických pólů: „eurasianismu“, „západnictví“ a „geopolitiky vztažené k pravoslaví“ (Sidorov 2006). Logiku typologie „triády“, byť z jiného úhlu pohledu, přijal i jeden z duchovních otců kritické geopolitiky, Gearóid Ó Tuathail. Na geopolitické tradice nahlédl z pozice silových sítí a jejich cílů a došel k závěru, že zatímco ideologické silové sítě mají tendenci generovat kulturní a civilizační diskursy, ekonomické silové sítě podporují modernizační diskursy a vojenské silové sítě nevyhnutelně generují státocentrické bezpečnostní diskursy. Společně jsou tyto tři sítě schopny vymezit civilizační, modernizační a etatistickou tradici geopolitického myšlení jako ideální typy (Toal 2015). V ruském případě má modernizační diskurs podobu západnictví. Tyto typologie Tsygankova a Ó Tuathaila, jehož verzi akceptuje řada dalších autorů k danému tématu (Kasymov 2011; Eichler – Tichý 2013), budou tvořit východisko pro typologii, kterou použijeme v naší práci.

Pro další práci proto akceptujeme „triádu“ geopolitických tradic: *západnictví*, *etatismus* a *civilizacionismus*. Civilizacionismus přijmeme jako novodobou substituci tradice konzervativního národocentrismu, kdy se v pozici nositele geopolitické identity ocitá „civilizace“. K této přeměně došlo v průběhu existence SSSR, kdy společenství různých kulturních okruhů pojil společný stát, osud i jazyk. Po rozpadu SSSR byla vágní představa civilizace přijata

jako nejvhodnější intelektuální rámec pro konceptualizaci postsovětského prostoru. Stejně jako v akademickém prostoru existuje velká diverzita typologií geopolitických tradic, existuje i diverzita geopolitických škol, které tyto tradice tvoří. V této práci nabídneme vlastní typologii geopolitických škol, které pojednáme jako podmnožiny zmíněné triády tradic. Pro každou z tradic je podstatná teritorializace postsovětského prostoru, umístění Ruska a formulace jeho role v něm.

Tradice západnictví nevytvořila ani v postsovětském období žádnou specifickou „geopolitickou školu“. Tato tradice je programově zaměřena na modernizační a emancipační program, k jehož naplnění považuje za podstatnou spolupráci Ruska se Západem. Silové a geografické prvky v ní nehrají dominantní roli. Liberální myšlenky, které jsou s ní spojeny, mají vůči geopolitice komplikovaný vztah. Jediným geopolitickým konceptem, s nímž západníci přišli a který si dále přiblížíme, bude vize „liberálního impéria“. Tu však nelze považovat za geopolitickou školu.

Etatická tradice vychází z pragmatického zájmu státu, a přestože přijímá modernizační i kulturní narativy, jejím hlavním tématem je posilování vlivu konsolidovaného státu. Tuto tradici tvoří školy: demokratický státocentrismus, geoeconomická škola a geopolitika a geostrategie ruských silových struktur. Toto rozdělení je do jisté míry inspirováno A. Tsygankovem (Tsygankov 2003). Do tradice etatismu částečně patří také neoeurasianismus (jeho oficiální forma) a část neosovětiismu. Neoeurasianismus a neosovětiismus však nebudeme dělit a v zájmu badatelské i čtenářské plynulosti pojednáme o obou geopolitických školách v části věnované civilizacionismu. Ostatně stejně jako v klasickém období bude i zde platit prostupnost a interakce jednotlivých tradic.

Tradice civilizacionismu vnímá Rusko jen jako jádro širšího prostoru kulturně-civilizačního vlivu Ruska a je nejbohatší na geopolitické koncepty. Stoupenci této tradice často považují západníky a i některé etatisty za soupeře poškozující prestiž Ruska tím, že jej vnímají jako periferní a zaostalejší část západní civilizace. Zatímco vládní etatisté se podle nich soustředí na technologickou zaostalost, západníci (a zejména atlantisté) vnímají Rusko jako periferní a zaostalé i v oblasti kultury, práva nebo intelektuální tradice. Proto přicházejí s modelem kulturně-civilizační samostatnosti, kterou není možné srovnávat z hlediska stupně rozvoje (Kogatko - Tchakachov 2010: 67). Tato tradice vysílá imperiální supranacionální geopolitické signály především do postsovětského prostoru, který reteritorializuje na základě historických nebo kulturních kritérií. Uvnitř tradice civilizacionismu identifikujeme čtyři geopolitické školy/vize: neosovětiismus, civilizační izolacionismus, eurasiianismus a Ruský svět, jimž se budeme věnovat podrobně.

Shrneme-li výše uvedené teze, můžeme nabídnout níže systemizovanou typologii geopolitických tradic, škol a vizí (viz obr. 23). Jde samozřejmě

o relativní strukturu s mnoha vzájemnými průniky a odstíny šedi, které se pokusíme nastínit v dalším textu. Jednou z největších výzev bude zařazení jednotlivých autorů ke školám, které reprezentují. Málokterý autor totiž představuje jen jeden čistý směr. Nejčastěji platí, že i v rámci jedné své práce se dotkne nejrůznějších myšlenkových škol. I z tohoto důvodu je nabídnutá typologie graficky zobrazená jako prostupný systém. V uplynulém čtvrtstoletí se všechny tři tradice vystřídaly v pozici dominance diskursu s tím, že výsledný vektor vede od západnictví přes etatismus k civilizacionismu.

Geopolitické tradice	Geopolitické školy a vize			
Západnictví	Liberální a prozápadní vize / koncept liberálního impéria			
Etatismus	Demokratický etatismus	Geoekonomická škola	Geopolitika a geostrategie silových složek	
Civilizacionismus	Neosovětiismus	Civilizační izolacionismus	Eurasianismus	Ruský svět

Obr. 23: Typologie geopolitických tradic a myšlenkových škol v postsovětském období

Ruská odborná literatura někdy zmiňuje ještě další „geopolitickou školu“ vycházející z ideového zázemí ruského etnického nacionalismu – koncepci „Rusko Rusům“. Tento etnický koncept částečně navazuje na tradici konzervativního národcentrismu z klasického období a má hodnotově blízko k panruské, panslavistické škole. Přestože i dnes můžeme v Rusku snadno nalézt panslavistické metanarativy (Suslov 2012), je současný etnický nacionalismus soustředěn jen na ruské etnikum. Jeho důsledná a úzce vymezená teritorializace je však vysoce problematická a pro stát nebezpečná (obr. 38). Ruský etnický nacionalismus, který byl po celou dobu SSSR úspěšně potlačován, byl ostatně důležitou součástí příběhu rozpadu SSSR. Jasně to ilustruje Gorbačovův poradce Anatolij Čerňajev ve svých denících, když uvádí: „Gorbačov se bál, že ruský národ by mu neodpustil, kdyby se zřekl impéria, ale ruskému národu to bylo fuk. Slyšel spíše sliby Jelcina, že Rusko se stane novým centrem přitažlivosti, novým sluncem mezinárodní velikosti Ruska“ (Čerňajev 1997: 148). Skutečností je, že i dnes ruský etnický nacionalismus také přichází s požadavky na revizi hranic. Nikdy však nezformoval vlastní geopolitickou školu a působí spíše jako disidentský směr, s nímž vláda nachází společnou řeč pouze ve vztahu k ochraně ruských komunit v zahraničí. Za referenční bod považuje ruské impérium, ale má problematický vztah k islámu a vymezuje se negativně např. vůči migraci ze Střední Asie. Jeden z čelních představitelů etnických nacionalistů Dmitrij Ďjomuškin formuluje doktrínu „Rusko Rusům“ o něco umírněněji takto: „Rusko má patřit Rusům a těm původní národům Ruska, které žijí na jeho území a účastní se jeho obrany, budování a posilování a nemají za hranicemi Ruska své vlastní ná-

rodní státy“ (Ďjomuškin 2012). Literatura o ruských geopolitických proudech odkazuje k autorům jako V. Aksjučic, N. Pavlov, nebo I. Kuzměnko, který formuloval tyto „geopolitické“ teze ruského etnického nacionalismu: „Dát dohromady starou Rus podle principu maximum Rusů na co největším území. Vyloučit pohraniční neruské oblasti, zejména na severním Kavkaze, připojit ta území (především dnes ukrajinská a běloruská), která jsou obývána Rusy, a zajistit tyto nové ruské hranice“ (Koloso - Mironěnko 2001). Kuzměnko se staví proti obnově impéria v hranicích z r. 1917. K těmto myšlenkám se hlásí řada představitelů Ruské pravoslavné církve Moskevského patriarchátu (RPC), jimž jde o vytvoření ruského národního státu, kde by dominovala RPC. Většina etnonacionalistických proudů zahrnuje do svých představ spojení s Ukrajinou a Běloruskem, tedy propojení s oblastmi Kyjevské Rusi, a jsou jim blízké myšlenky slavjanofilství a panslavismu. Shodují se však na odchodu Ruska z jižního Kavkazu a Střední Asie, soustředění se na obrodu ruského národa, opozici vůči komunistům a eurasiatství, které „rozrušují ruskou národní identitu“. Představiteli všech geopolitických tradic, kterým jde o hledání integračních a konsolidačních konceptů, je etnický nacionalismus považován za směr s dezintegračním potenciálem a je aktivně marginalizován. Jeden z prvních teoretiků neoeurasianismu a „geopolitický beletrista“ Alexandr Prochanov na adresu etnického nacionalismu uvádí: „Eurasijská myšlenka je myšlenkou integrace. Ruský etnický nacionalismus je opakem eurasiatství. Obě ideologie jsou zcela nekompatibilní.“ Někteří autoři vidí geopolitickou výbušnost ruského nacionalismu zejména pro střední Povolží a severní Kavkaz (Clover 1999). Svou povahou i hlavní myšlenkou stojí program ruského etnického nacionalismu mimo všechny tři hlavní geopolitické tradice, byť je jistým reziduem konzervativního národocentrismu klasického období.

6.2.2 GEOPOLITICKÁ TRADICE ZÁPADNICTVÍ

Po rozpadu SSSR se do čela Ruské federace dostali stoupenci tradice západnického geopolitického myšlení (Koloso - Turovsky 2001), kteří udali tón i praktické geopolitice. Vítězství Západu v soutěži se SSSR vdechlo ruskému západnictví energii, a jeho představitelé se v nejvyšších pozicích ocitli na základě vůle většiny ruské společnosti projevené ve svobodných volbách. Tito lidé vzešli z prostředí disentů, intelektuálů i komunistické nomenklatury. Jejich nástup umožnila porážka komunistické ideologie, která byla v brežněvovském státě již spíše jen povinným civilizačním pozadím⁴³ než aktivně

43 Tento fenomén výstižně popsal Václav Havel v eseji „Moc bezmocných“ – v metafoře o zelináři, který si umístil do výlohy ceduli s ideologickým heslem marxismu-leninismu, aniž by on či kolemjdoucí vnímali obsah závažného a mobilizačního ideologického sdělení.

prožívaným ideálem a v době perestrojky překážkou reformem. Logika doby vedla k odsouzení systému, který byl označován za „asijskou despotii“, od níž se Rusko vrací k „normální evropské“ politice (Neumann 1996: 166). Nevyhnutelným imperativem nové doby se zdálo rozšíření a přijetí západních hodnot (Tsygankov 2010: 56). Nové reformátorské elity, symbolizované především premiérem Jegorem Gajdarem, ministrem zahraničí Andrejem Kozyrevem nebo místopředsedou vlády Anatolijem Čubajsem, byly přesvědčeny, že budoucnost patří hodnotám západní civilizace a Rusko si má zajistit místo v rodině „civilizovaných zemí“. Jedním z jejich cílů bylo vrátit Rusku evropskou identitu. Strategií ministra zahraničních věcí Kozyreva byla snaha připojit se k modelu společnosti cestou asimilace (Kuchins - Zevelev 2012), tedy vnitřní transformace země v liberální demokracii podle západních standardů, s tržní ekonomikou i za cenu dočasné ztráty velmocenského postavení. Kozyrev proto odmítl komunismus i „třetí cestu“ (Clunan 2014). Jednalo se o krátký a jedinečný moment v ruské historii, kdy téma velmocenského statusu pod tlakem doby ustoupilo modernizační výzvě. Jedním z nejilustrativnějších textů tehdejšího diskursu je Kozyrevova stať o lidských právech, v níž ducha doby shrnuje takto: „Lidé ochutnali svobodu: svoboda vyznání, svoboda projevu a politický pluralismus se staly životní nutností pro naši zemi (...) Nadřazenost lidských práv je skutečným základem, na němž by všechny státy měly nacházet společný jazyk, je formou humanitárního esperanta“ (Kozyrev 1992a).

Poté co stoupenci (neo)západnické tradice získali na svou stranu významnou část elit a zužitkovali moment neúspěšného pokusu o převrat v r. 1991, začali uvádět do praxe svoji modernizační vizi mj. skrze prozápadní mezinárodní politiku. „Pozápadnění“ se stalo součástí zahraniční strategie Ruska, jehož cílem byl plnohodnotný status v transatlantických institucích (NATO, EU, IMF a G7), který měl vydělit nové Rusko z postsovětského prostoru (Tsygankov 2007). Prezident Jelcin a tým mladých reformátorů se však vrhli do „ekonomické revoluce“, aniž by pro reformy vytvořili politický rámec (Arbatov 1999). Západníci byli odsouzeni k experimentování, protože transformace neměla historický precedent. Šoková terapie však přinesla viditelné zhoršení životní úrovně a destabilizovala chatrnou ekonomiku. Výsledkem byla postupná diskreditace západnické a liberální vize. Již v průběhu let 1992 a 1993 se začal prosazovat názor, že liberální západnictví ve své historické zkoušce neuspělo. Na konci roku 1992 byl zahájen proces diverzifikace zahraniční politiky, který se odrazil v prohlášení Andreje Kozyreva, že Rusko musí věnovat pozornost nejen Západu, ale i Východu (Zubov 2015: 861). Vize liberální demokracie se rozplynula po útoku na Bílý dům v říjnu 1993. Komunistická, patriotická a konzervativní opozice, která se společně snažila o změnu liberálního směru, v prosincových parlamentních volbách v r. 1993 výrazně posílila, nicméně prezident Jelcin okleštil systém parlamentní kontroly

a vytvořil úřad „superprezidenta“ (Graham 2002: 25). Do ruského politického systému se tak vrátila historicky zakořeněná pozice autoritářského vládce. Tento krok přispěl k sestupu západníků, kteří byli obviňováni ze zaprodání Ruska zájmům Západu a zrady národních zájmů. V diskusi se objevoval motiv smuty vztahující se k rozpadu SSSR i ekonomickému propadu (Shlapentokh 2001; Billington 2004; Tsygankov 2014a). V r. 1994 bylo již postavení liberálních internacionalistů diskreditováno a mezi důvody patřila i ztráta prestiže a velmocenského postavení ruského státu. Postupně byli ze svých pozic odvoláváni a na jejich místa nastupovali stoupenci etatismu (Clunan 2014). Éra dobrých vztahů s USA a Západem končila (Pushkov 1993). Symbolickým bylo nahrazení ministra Kozyreva Jevgenijem Primakovem v r. 1996. Na konci Jelcinova prezidentství v r. 1999 již ruská administrativa explicitně odmítala liberální internacionalismus západníků a nahradila jej klasickým realismem (Lynch 2016). Západníci sami byli zklamáni reakcí Západu. Očekávali masivní pomoc i integraci Ruska do západních institucí (Arbatov 1999; Tsygankov 2010: 59; Tsygankov 2014a: 91).

Podobně jako v 19. století byla koalice západníků rozdrobená. V tradičním pojetí (neo)západníci navazovali na historický koncept, v němž bylo nositelem geopolitické identity „Rusko jako součást Evropy“ (Trenin 2001), která byla vnímána pozitivně jako vyspělejší součást stejné civilizace. V jejich vidění světa hrála významnou roli vize šíření modernizace a inovací z Evropy do Ruska. Modernizace se týkala i přijetí evropských společenských hodnot. Radikálnějším směrem byli atlantisté, kteří vnímali Západ jako jednotnou euroatlantickou civilizaci s dominantní rolí USA, do níž se mělo Rusko začlenit. Nositelem geopolitické identity pro ně bylo „Rusko jako součást euroatlantické civilizace“. Z hlediska ideologického se západníci většinou ztotožňovali s liberalismem, i když stejně jako v klasickém období existovala i řada západníků s konzervativními názory. Významná část ruských liberálů i neozápadníků považovala velmocenský status za neodmyslitelnou součást geopolitické identity Ruska. Ruští liberálové jsou až na výjimky ve shodě, že Rusko má mít v postsovětském prostoru výsadní postavení. Narážejí tak na stále stejné dilema sovětského i carského Ruska při diskusi o liberálních reformách: Pokud by byly tyto reformy dovedeny do svého logického konce, znamenaly by nejen konec ruského autoritářského zřízení, ale nejspíš i konec ruské aspirace na globální význam. Jiná část liberálů byla přesvědčena, že Rusko má zůstat velmocí a transformaci stavět na vlastních zkušenostech. Rozdíl těchto pojetí liberalismu odráží dichotomii mezi kosmopolitní a komunitní vizí (Tsygankov – Tsygankov 2004). Hlavní myšlenky prozápadních a liberálních vizí včetně konceptu liberálního impéria reprezentovali intelektuálové z akademické sféry i politiky (obr. 24).

Geopolitická škola/vize	Koncept liberálního impéria	Různé prozápadní a liberální vize
Představitelé	A. Čubajs, L. Gozman, D. Dragun, D. Oreškin.	G. Javlinskij, B. Němcov, L. Ševcovová, D. Trenin, V. Inozemcev, A. Arbatov.

Obr. 24: Někteří představitelé západnických myšlenkových konceptů a vizí

KONCEPT LIBERÁLNÍHO IMPÉRIA

Po výměně elit na konci 90. let nastoupili do důležitých pozic včetně prezidentského úřadu etatisté, kteří věřili v silný stát. Západníci a liberálové byli stále více marginalizováni. V této situaci představili Anatolij Čubajs a Leonid Gozman před volbami 2003 „koncept liberálního impéria“, který se snažili prosadit do programových dokumentů Svazu pravých sil. Skutečnými autory koncepce byli Dmitrij Dragun a Dmitrij Oreškin (Venediktov 2009), kteří na základě politického kontextu usoudili, že ruská společnost se stále více mobilizuje kolem témat patriotismu a velikosti Ruska. Koncept liberálního impéria byl inspirován historickými modely (byl zvažován ve Francii Napoleona III. a rozpracován Británií na konci 19. století). V ruské tradici je termín možné nalézt v Berdajevově práci *Osud Ruska* (Berdajev 1990), ale především v diskursu konce 90. let, kdy byly ovšem za liberální impérium označovány USA. Při prezentaci koncepce Čubajs uvedl, že liberální imperialismus nesmí znamenat narušení územní celistvosti sousedních států a porušování mezinárodního právního rámce. Mělo však jít o „agresivní expanzi ruského byznysu, podporu silné vládní politiky s cílem šíření ruské kultury a ruského jazyka v Rusku i za jeho hranicemi, podporu lidských práv a demokracie v Rusku i za jeho hranicemi“. Odmítl, že by vlastenectví a důraz na silný stát byly v rozporu s demokracií a hodnotami svobody a lidských práv. Argumentoval hlubokou ruskou imperiální tradicí založenou na historii, geografii a psychologii. Varoval, že pokud se témat vlastenectví, silné státnosti, mocenské velikosti, a dokonce i imperialismu nezmocní liberálové, zmocní se jich konzervativní síly. Podle něj byla tato cesta „jedinou možností, jak získat pro liberální politiku významnou část ruské společnosti“ (Chubajs 2004). V rovině geopolitiky mělo udržovat liberální impérium strategii balancujícího odstupu: maximálně využívat rozhodovacích pravomocí, kterými Rusko disponuje v mezinárodní politice, s cílem zamezit tomu, aby jedno z center moci neúměrně posílilo (Sorokin 1996: 54). Liberální impérium mělo využívat sporů, které jednotlivé mocnosti vedou, a za své ústupky požadovat protihodnotu. Koncepce předpokládala obnovu přirozené vůdčí pozice Ruska v postsovětském prostoru (Prozorov 2007) a efektivní využívání geopolitických zdrojů, které po SSSR Rusko zdědilo. Prostřednictvím této vize se liberálnější část politické scény snažila formulovat alternativní geopolitický model, který by zamezil rozšiřování extrém-

ních vizí nacionalismu a různých forem neoeurasianismu. Anatolij Čubajs byl spolu s Irinou Chakamadovou frontmanem volební sestavy hnutí, které koncepci bouřlivě diskutovalo. Nakonec se však vedení liberálů usneslo, že by tento politicko-technologický tah zpochybnil programovou integritu hnutí, a koncept odmítlo. Liberálové považovali explicitně pojmenovaný imperialismus za neslučitelný s liberálním programem. Vize vzbudila v Rusku výraznou veřejnou debatu. Ze strany konzervativních kruhů byla kritizována jako nereálná a vedoucí k tomu, že by se Rusko muselo podřídit silnějšímu liberálnímu impériu (USA); Rusko by se pasovalo jen do role regionální mocnosti (Krupnov 2005). Koncept liberálního impéria zůstal zapsán do ruské geopolitické debaty jako kuriózní pokus vize na pomezí západnictví a etatismu geoeconomické školy.

LIBERÁLNÍ A PROZÁPADNÍ VIZE

Neozápadníci nepřišli s trvalejší samostatnou jednotnou geopolitickou koncepcí (Kolosov – Mironěnko 2001: 169). Liberální paradigma je prostředím, které vede k překonávání binarit „my“ a „oni“ a hledá spíše spolupráci, byť i pro většinu neozápadníků mělo téma velmocenského postavení velký význam. Byli však většinou přesvědčeni, že velikost Ruska musí vyrůstat ze zdravých základů tržní ekonomiky a demokracie, podle vzoru Německa nebo Japonska (Clunan 2014). Nejsilnější vizí té doby byl zmíněný narativ o společném evropském domě, který vytvořil významnou geopolitickou příběhovou linii. Problémem této líbivé metafory bylo její praktické naplnění. Zatímco reformní komunisté si je představovali jako dům, v němž budou spolupracovat dva rozdílné systémy, liberální neozápadníci chtěli ve společném domě bydlet podle evropského či euroatlantického domovního řádu. Tato vize však krachovala na rezistenci opozičních konzervativních sil v Rusku a přecenění schopností Západu Rusku v transformaci pomoci. Ani Západ, ani jeho příznivci v Rusku neměli dostatek času a politického prostoru, aby mohli v situaci bezprecedentní transformace upravit málo efektivní strategii. Jejich hlavním problémem byla netrpělivost ruské veřejnosti a síla konzervativní opozice, tedy setrvačnost politické kultury. Představy o zapojení Ruska do hodnotového systému Západu byly nahrazeny státocentrickými vizemi typu velká Evropa a faktickou stigmatizací hodnot liberální demokracie. Tento vývoj oslaboval šance ruské snahy o zapojení do evropské bezpečnostní architektury. Stoupenci liberálního západnictví se postupně stali v ruské politice silou, která buď přežívá jako marginální systémová opozice (Jabloko) Grigorije Javlinského, jako opozice nesystémová (Parnas) zavražděného Borise Němcova, nebo jako trpění kritičtí komentátoři politiky V. Putina (Lilia Ševcovová).

Za představitele západnické geopolitické školy je nejtypičtější považován Andrej Kozyrev a další reformátoři raného období. V pozdějším období

stoupenci této školy vystupovali z umírněnějších pozic. Jeden ze stoupenců západnické geopolitické školy, Alexej Arbatov, shrnul svoji vizi pro Rusko v r. 1999 takto: „Jediná perspektivní cesta pro Rusko leží ve směru postupného, pečlivého, promyšleného sblížení s velkou Evropou beroucí v potaz ruská specifika. Tato cesta je návratem do Evropy, jejíž součástí bylo Rusko už před tisíci lety, kdy začínalo svoji historickou cestu.“ I pro Arbatova však byla málo představitelná myšlenka plné suverenity Ukrajiny a Běloruska. Podle něj by měla integrace Ruska s Běloruskem a Ukrajinou, ale i návrat podílu Ruska na politice a ekonomice střední a jihovýchodní Evropy proběhnout jako „bezkonfliktní a vzájemně výhodný proces právě v kontextu široké integrace Evropy“ (Arbatov 1999: 517). Arbatov při tom byl schopen pojmenovat věci pravými jmény a bývalé sovětské země nazýval „bývalými koloniemi a protektoráty na západě, jihu a východě“, což v jeho podání představovalo kritický osten vůči imperialismu SSSR. Dalším představitelem této myšlenkové školy je současná ostrá kritička Putinova režimu, analytička moskevského Carnegie centra, Lilia Ševcovová. Kontext vztahů Ruska a Západu hodnotila vždy pragmaticky a bez emocí: „Západní vlády zatím nejsou připraveny integrovat Rusko do svého prostoru. Tomuto postoji lze rozumět v situaci, kdy nikdo neví, co by se západní civilizací udělalo zapojení (zatím) slabého obra se všemi jeho komplexy a nároky, jeho temnou minulostí, stále nejasnými přáními a obrovskými ambicemi, jeho mimořádným potenciálem spojeným s pozůstatky sovětského a předsovětského odkazu.“ Správně odhadla, že zapojení Ruska do západní sféry jen na základě koincidence geopolitických zájmů bude jen situační a dočasné. „Pouze společné hodnoty jsou schopny garantovat zapojení Ruska do západní komunity“ (Shevtsova 2003: 264). Trvale se do geopolitické diskuse z umírněně západnických pozic zapojuje ředitel moskevského Carnegie centra Dmitrij Trenin. V řadě jeho prací⁴⁴ je možno zřetelně zaznamenat tezi o tom, že Rusko nemá jinou možnou dlouhodobě udržitelnou strategii, než se integrovat do hodnotového rámce Západu. V knize *Konec Eurasie: Rusko na pomezí mezi geopolitikou a globalizací* Trenin analyzuje nejružnější geopolitické opce Ruska a srovnává je s aktuálními zahraničně-politickými trendy. Při vědomí rizika naplnění programu nacionálně patriotických, civilizacionistických a komunistických sil navrhol rychlé stanovení integrace do EU jako dlouhodobé agendy v podobě „Europa-Bindung“, která by Rusko ukotvila v systému mezinárodních vztahů podobně jako politika Westbindung ukotvila po druhé světové válce Německo: „Rusko musí udělat zásadní volbu nyní. Mělo by stanovit vstup do EU jako svůj dlouhodobý cíl“ (Trenin 2001:

44 Mezi práce, které se svým obsahem nejvíce blíží geopolitickému náhledu na svět, patří *Transatlantická a eurasijská bezpečnost: perspektivy mírotvorných operací*; *Baltská šance: pobaltské země, Rusko a Západ ve tvořící se velké Evropě*; *Čínský problém Ruska*; *Konec Eurasie: Rusko na pomezí mezi geopolitikou a globalizací*; *Post-impérium: eurasijský příběh nebo Máme se bát Ruska?*

299). Trenin vnímal jako reálné dosažení tohoto cíle v horizontu 30–50 let. Ruské geopolitické dilema shrnoval tak, že „Rusko stojí na rozhraní mezi postmoderním a moderním (nebo dokonce předmoderním) světem. Musí si vybrat. Jedinou racionální volbou je plně zdůraznit evropskou identitu a připravit postupnou integraci do velké Evropy, byť ani potom se Rusko nestane součástí evropského jádra“ (Trenin 2001: 319). Ve prospěch evropské volby argumentoval i Vladislav Inozemcev, ředitel Centra studií postindustriální společnosti a šéfredaktor časopisu *Svobodnaja mysl* (Svobodná mysl). Pro Inozemceva je Rusko díky své historii a tradicím evropskou zemí a mělo by posilovat evropský vektor. Varoval, že eurasianismus může mít pro Rusko tragické důsledky (White 2007). Ve své stati „Jevrasijskij sojuz: Potěrjannyje v prostranstvě“ (Eurasijský svaz: ztraceni v prostoru) vyjadřuje Inozemcev přesvědčení, že „cílem Ruska mělo být představovat Evropu v Asii, a nikoli situovat se do pozice poloevropanů/poloasiatů“ (Inozemcev 2014). Vstřícnou pozici vůči etatistickému táboru západnické školy měl ve svém prvním období i prezident Putin. Přestože jednoznačně patřil k hlavnímu proudu etatistů, ve vztahu k evropské identitě Ruska vysílal od počátku svého působení v prezidentském úřadě vstřícné signály. Opakovaně a jasně se přihlásil k evropské identitě Ruska (Putin 2000). Ve druhém prezidentském období již uváděl, že Rusko „nebude papouškovat západní a liberální modely“ (in: Ascher 2009: 240), a ve třetím i čtvrtém Západ často a tvrdě kritizoval. Jeho vztah k Západu se podobal vizi Petra I. – tedy představě o spolupráci zaměřené na pragmatické zisky. Liberální a prozápadní intelektuálové putinovský model kritizovali a upozorňovali na to, že „Rusko se pokouší kopírovat Západ, zatímco zůstává esenciálně antizápadní“ (Shevtsova 2010). Po anexi Krymu a prudkému ochlazení vztahů Ruska se Západem uvedl Grigorij Javlinskij ve své knize *Priferijnyj avtoritarizm* (Periferní autoritářství), že „Rusko se jasně a na dlouho odklonilo od Západu. Jedná se sice o politiku jednoho člověka, ta se však opírá o rozšířené nálady v ruské politické sféře.“ Vyjádřil také přesvědčení, že cílem „operace Ukrajina 2014 bylo upevnění neevropského, eurasijského charakteru ruské vlády, který si po svém interpretuje lidská práva i mezinárodní právo a vystupuje v roli antagonisty Západu. Touto politikou držet a nepustit vytváří pás nestability na styku se zeměmi, které mají proevropské aspirace“ (Javlinskij 2016: 212). Vedle zmíněných představitelů západnického geopolitického myšlení existuje v Rusku řada vlivných institucí produkujících geopolitický diskurs reprezentující převážně neozápadnické pozice. Andrew Kuchins a Igor Zeveljev k nim řadí vedle moskevského Carnegie centra také fond Liberální mise, INSOR nebo instituty Ruské akademie věd IMEMO, ISKRAN (Kuchins – Zevelev 2012).

Trajektorii vlivu stoupců liberálního západnictví do značné míry symbolizuje politická dráha jednoho z nejvytrvalejších představitelů tohoto směru – Borise Němcova. V polovině 90. let byl považován za jednoho

z nejinspirativnějších lídrů demokratizace, tržních reforem a zahraniční politiky vstřícné k Západu. V r. 2010 byl již vnímán jako politik minulosti bez reálného vlivu i perspektivy. Jeho smrt v r. 2015 byla do jisté míry symbolem pozice prozápadních liberálů (Hale 2016). Ačkoli západnická tradice nikdy nenašla sílu nabídnout Rusku vizi schopnou prosadit se vůči autoritářské tradici a dnes má v Rusku velmi omezený vliv, je hluboce usazená v ruském kolektivním vědomí i geopolitické kultuře a vyvažuje ostatní tradice.

6.2.3 GEOPOLITICKÁ TRADICE ETATISMU

Za etatismus bývá označována dominantní pozice státu ve vztahu ke společnosti, jejím individuálním výsadám a individuu (Jessop 2007). Etatismus jako geopolitická tradice je z definice přirozená pro každý stát, neboť právě státy jsou hlavními aktéry geopolitiky. Přesto má v ruské geopolitické kultuře etatismus, tedy státocentrismus, resp. „gosudarstvěnničestvo“, velmi specifické postavení. Jak jsme si již řekli v diskusi o klasickém období, hlavním rozdílem je tradice patrimoniálního státu, která se přenesla z carského Ruska do politické a geopolitické kultury Sovětského svazu. Jako mentální koncept je napříč staletími stabilní, a i když postsovětské Rusko není státem patrimoniálním, je rozhodně státem autoritářským. Po rozpadu SSSR etatismus dočasně výrazně oslabil, postupně se však vrátil do centra ruské politické kultury. Prvním krokem tímto směrem bylo schválení ústavy z r. 1993, která vytvořila nadstranické „superprezidentství“ jako gravitační jádro celého ruského politického systému. Tato ústavní změna je časově doprovázena odklonem ruské zahraniční politiky od západnického nadšení a prvními změnami v geopolitických příběhových liniích. Nástup etatistů lze považovat i za reakci na rozvolněnost státní moci uvnitř Ruska včetně její privatizace ve prospěch oligarchických, regionálních a dalších vlivových skupin. Ruská společnost na konci Jelcinova prezidentsství volala po pořádku a konsolidaci země (Shlapentokh 2001). Příchodem Vladimira Putina do prezidentského úřadu byla zahájena etapa komplexního etatismu směrem dovnitř státu i navenek (Kasymov 2011). Stát získal pozici ústředního prvku ideologie (Inozemtsev 2008). Její osou je konsolidace, kterou V. Putin označil za „vertikálu moci“. Zásadními kroky na cestě k vystavění vertikály moci byla obnova teritoriální kontroly: reforma správy regionů – jmenování supergubernérů s dozorem nad federálními okruhy podléhajícími prezidentovi a jmenování gubernérů prezidentem. Kreml se také aktivně zapojil do vytváření politického prostředí včetně politických stran a začal omezovat prostor svobody pro občanskou společnost (Mendelson 2000). V ruské exekutivě i ekonomice dále posílili své pozice zástupci silových struktur (silovici), pro které je etatismus sám o sobě politickým i ekonomickým programem (Bremmer – Charap 2007). Jejich vzestup doprovází potlačení vlivu ekonomické oligarchie. Široce

medializované uvěznění Chodorkovského bylo signálem směrem k ruským oligarchům, kterým tak byly vymezeny mantinely jejich působnosti směrem k politickému prostředí (Blank 2005). Další kroky se týkaly posílení vlivu státu v médiích a vytvoření nástrojů umožňujících státní moci utvářet společenskou atmosféru. Tento proces byl doprovázen např. vraždami řady novinářů. Později vedla obava z barevných revolucí ke dvěma vlnám (po r. 2004 v návaznosti na oranžovou revoluci na Ukrajině a po r. 2011 v návaznosti na arabské jaro a protesty v Moskvě) legislativních i nelegislativních opatření, která dále regulovala činnost občanské společnosti a zúžila prostor pro její aktivitu. Vznikly „vládou organizované nevládní organizace“ („Government organized non-governmental organizations“ - GONGOS).

Ruský etatismus se od pojetí etatismu v jiných zemích liší potlačením systému kontrol a protivah vůči státu (institucím i vládnoucí elitě, která jej představuje) a kolektivistickým pojetím společnosti. Etatistická tradice nevidí zájem jednotlivce jako svůj hlavní cíl a klíčovou hodnotu – předpokládá, že jedinec se bude ptát, co může udělat pro stát, a nikoli naopak. Stát zde reprezentuje kolektivitu individuí, nikoli individua v jejich suverenitě a diverzitě, která může vést k mocenskému střetu a oslabení autority státu. Ruský etatista (gosudarstvěnnik) může být členem politické strany, ale pouze když strana podřizuje svůj program vyšším zájmům státu (Oversloot 2007). Takovéto „suverénní demokracii“ či „řízené demokracii“ jsou podřizeny mocenské struktury i celá společnost. Nejobecnějšími zájmy státu jsou jeho autorita dovnitř (vertikála moci) a navenek (mezinárodní status). Další zájmy státu formuluje nadstraničká autorita prezidenta, pro nějž platí rovnice, že čím větší je síla a prestiž státu, tím větší je i jeho osobní moc a prestiž. Prezident sám se tak stává institucí (Surkov 2008). Politické síly, které se tomuto imperativu nepodřídí, se ocitají v automatické nevýhodě a opozici vůči státní moci, ať už je jejich politický program jakýkoli. „Stát“ reprezentovaný personifikovanou autoritou superprezidentství se tak vyvazuje z pod kontroly stranické politiky i nevládního sektoru, do jejichž struktur naopak proniká. Přestává být nástrojem k dosažení cílů vycházejících z politické ideje či vize (socialistické, komunistické, liberální či kapitalistické), ale stává se cílem sám o sobě. Ruská etatistická tradice předpokládá, že její stoupenci budou přispívat k síle a prestiži státu, hodnotám, které stát (prezident) vyhlásí za důležité.

Do prostoru mezinárodních vztahů se ruský etatismus promítá mocenskými, často imperiálními instinkty, jejichž projevem je snaha o dohodu mezi velkými zeměmi „multipolárního světa“ s vymezenými sférami vlivu a vzájemným respektem k „vnitřním záležitostem“ uvnitř této sféry. Dominantním rysem této tradice je asertivní pragmatismus. Etatisté nahlíží na svět pozitivisticky a jiná paradigmatata instrumentalizují. Snaží se zvyšovat vliv svého státu všemi prostředky, které jsou k dispozici. Etatismus proto

ochotně a přirozeně akceptuje geopolitiku jako nástroj nahlížení na vnější svět a vztahy s ním. Stejně jako je tomu v případě jiných tradic, i stoupenci etatismu se velmi liší v radikálnosti svých představ a politických přesvědčení. Existují stoupenci radikálního etatismu (např. v silových strukturách), kteří požadují tvrdé zásahy proti všem, kteří stát kritizují. Zároveň existují umírnění stoupenci etatismu, kteří považují rozumnou konsolidaci státu za nutnou. Při rozboru tradice etatismu se budeme zabývat pracemi umírněných demokratických etatistů, geoekonomikou, která nabízí škálu koncepcí přesahující do všech tří tradic, a geopolitikou a geostrategií představitelů silových struktur (obr. 25).

Geopolitická škola	Demokratický etatismus	Geoekonomika	Geopolitika a geostrategie silových složek
Představitelé	V. Putin, J. Primakov, K. Sorokin, K. Gadžijev, B. Isajev, I. Zeleněvová, V. Kolosov.	P. Ščedrovickij, E. Kočetov, A. Neklessa, V. Kolosov, N. Mironěnko, A. Solovjov, B. Vinogradov, A. Dugin, V. Cymburskij.	A. Zubkov, V. Karjakin, V. Gerasimov, L. Ivašov, I. Panarin.

Obr. 25: Geopolitické školy a koncepty etatismu a jejich vybraní představitelé

Autory těchto proudů spojuje základní představa o geopolitice jako disciplíně, která má být prosta ideologie a má se zabývat mocenskou interakcí států. Autoři etatistické tradice se zpravidla pohybují v pozitivisticky pojeté skutečnosti a realistickém paradigmatu. Jak jsme již naznačili výše, každá typologie je prostupná a spíše orientační. Platí to pro samotné geopolitické tradice a mezi jednotlivými školami uvnitř těchto tradic to platí o to více. Je prakticky vyloučeno, aby existovali představitelé školy demokratického etatismu, kteří by nepovažovali geoekonomiku za podstatný faktor geopolitické diskuse, apod.

DEMOKRATICKÝ ETATISMUS

Termín demokratický etatismus poprvé použil Graham Smith ve svém pojednání o geopolitických tradicích, které postavil vedle „nové pravice“ a „eurasianistického komunismu“ jako jednu z tradic. Zároveň tuto školu nazval „oficiálním eurasianismem“ (Smith 1999), čímž odrazil dvojí charakter eurasianismu – etatistický (kladoucí důraz na stát a jeho geografii, tak jak jsme o tom hovořili v pojednání o klasickém období) a civilizacionistický (kde je přidán kulturní, patriotický a antizápadní narativ). V našem pojetí však nebudeme demokratický etatismus spojovat s eurasianismem. Tuto školu budou tvořit intelektuálové a politici, kteří podporují rozumnou konsolidaci státu za podmínky zachování demokratických principů. Toto vymezení nám

umožní pojednat představitele akademické geopolitiky, kteří se snaží o seriózní akademickou práci nezatíženou ideologií, i ty politiky a intelektuály, kteří nejsou ideologicky vyhranění. Mezi politiky budeme počítat J. Primakova v době jeho působení na postu ministra zahraničních věcí nebo V. Putina během jeho prvního prezidentství.

Za manifest demokratického etatismu v pojetí politiků je možno považovat první projevy V. Putina v pozici prezidenta, kde varoval před radikálními silami, nacionalisty a komunisty, zároveň však volal po posílení státu. Ve své stati „Moderní Rusko“ z počátku prvního prezidentství napsal: „Rusko je a zůstane silnou mocností. Je to dáno neoddelitelnými charakteristikami geopolitické, ekonomické a kulturní existence (...) Dnes se však schopnost být lídrem projevuje spíše v použití pokročilých technologií zajišťujících prosperitu, bezpečnost a prosazování národních zájmů na mezinárodní aréně než vojenskou silou. Bude však dlouho trvat, pokud k tomu vůbec někdy dojde, než se Rusko stane jiným vydáním Británie nebo USA, kde mají liberální hodnoty hluboké historické kořeny. Ruský stát, jeho instituce a struktury hrály vždy výjimečně důležitou roli v životě naší země a jejího lidu. Pro Rusy není silný stát anomálií, které by se měli zbavit. Právě naopak. Vnímají jej jako garanta pořádku a iniciátora i hybnou sílu změn. Moderní Rusko neidentifikuje silný stát se státem totalitním. Ceníme si výhod demokracie, právního státu i svobod. Zároveň jsou lidé znepokojeni zřejmým oslabováním státní moci. Veřejnost si přeje obnovení vůdčí a regulující role ruského státu tam, kde to je nutné, v návaznosti na tradice a současný stav země“ (Putin 2000a).

Podobné myšlenky vyjádřil jeden z nejvýraznějších představitelů etatické školy v zahraniční politice Jevgenij Primakov: „Vytvoření vertikály moci bylo nezbytnou reakcí na separatismus a despotismus regionálních elit (což bylo charakteristické pro středověké Rusko), zejména poté, co je Jelcin neuváženě vybídl, aby si vzali tolik moci, kolik jen jsou schopni unést. Vertikála moci je nezbytná i k naplnění společensko-politických úkolů. Ekonomická decentralizace spolu se zachováním a posílením vertikály moci je diktována životní nutností rozvinout produkční síly na tak obrovském geografickém prostoru, který má Rusko“ (Primakov 2008). V jiné stati zdůraznil význam vertikály moci pro „posílení postavení Ruska jako světové mocnosti“ (Primakov 2007).

Vedle oficiální politické linie však rozvíjeli školu demokratického etatismu i autoři formální geopolitiky. Jejich práce byly publikovány jako „učebnice geopolitiky a geopolitická publicistika“, byť často pojednávají spíše o geostrategii. Pro naše potřeby jsou však tyto texty vhodným primárním materiálem pro zkoumání geopolitické kultury.

Z klasických a široce citovaných prací formální geopolitiky demokratického etatismu stojí za pozornost *Geopolitika sovremennosti i geostrategija Rossii* (Geopolitika současnosti a geostrategie Ruska) Konstantina Eduardoviče Sorokina z r. 1996. Jeho práce usiluje o celostní a komplexní přístup a v mnoha

ohledech odráží ruské geopolitické myšlení i po dvaceti letech. Sorokin vychází z toho, že postsovětská etapa je dobou dělby ruského/sovětského dědictví a západní země v čele s USA využily geopolitického oslabení Ruska ke geopolitickým ziskům. K tomuto svému závěru však přistupuje jako k realitě a odmítá nejrůznější ideology „ruské myšlenky“ i jednání vycházející z pocitů „nezaslouženého civilizačního ponížení“ Ruska. Za nutné považuje vymanit se z logiky triády dosavadních ruských geopolitických tradic. Západnictví Gorbačova i „raného“ Jelcina podle něj nic dobrého nepřineslo, iracionálnost slavjanofilství demonstrují jasně rozmíšky s Ukrajinou a vstup západoslovanských zemí do NATO. Eurasianismus podle něj „musí odmítnout každý, kdo navštíví Asii a Evropu a vidí rozdílnosti těchto civilizací“ (Sorokin 1996: 13). Sorokin vyzývá k modernizaci geopolitiky v nástroj analýzy vycházející z reality ruského postavení a disponibilních nástrojů a k chladnému vyhodnocení nevhodnější strategie. V práci Sorokin použil pojem „polycentrický svět“ (Sorokin 1996: 46), který se do oficiálního slovníku ruské zahraniční politiky dostal až o 15 let později. Rusko Sorokin považuje za zemi, jejíž status má některé parametry globální velmoci (křeslo v RB OSN, jaderné kapacity, území, kosmický program), ale řadu vlastností pouhé regionální mocnosti (ekonomický potenciál, demografická dynamika). Označuje proto Rusko za transregionální mocnost. Za důležité pro jeho budoucnost považuje zachování demokracie, která je podle Sorokina nejlevnějším způsobem řízení státu – výdaje na občasnou organizaci voleb jsou nižší než náklady na silové prostředky, které by musely udržovat vnitřní pořádek v autokracii. Navíc silné demokratické Rusko má větší šanci zapojit se ekonomicky do klubu vyspělých zemí (Sorokin 1996: 52). Sorokin navrhuje poziční konsolidační strategii, která nepředpokládá další ústupky ani expanzi. Rusko by mělo tvrdě bránit své životní zájmy a v ostatních otázkách balancovat zájmy ostatních hráčů. Jeho bezprostředním zájmem má být udržení zemí „blízkého zahraničí“ na orbitě ruské gravitace prostřednictvím ekonomických nástrojů. Vedle ekonomiky navrhuje vytvoření rusocentrické vojenské spolupráce v postsovětském prostoru. Na jedné straně Sorokin připouští, že „bratrské vztahy“ byly v minulosti projevem ruského kolonialismu, zároveň ale považuje „komplex pokání“ za škodlivý, vedoucí k další ztrátě pozic Ruska v prostoru SNS. Navíc Rusko samotné považuje za oběť sovětského režimu. Dnes má proto jednat jako demokratický stát, který však má své zájmy. Nemělo by usilovat o nový kolonialismus a stanovovat si nesplnitelné cíle, jako jsou např. „vytvoření obrany vnějších hranic SNS, harmonizace zahraničně-politického směřování SNS nebo vytvoření jednotného vojensko-strategického prostoru“, které vyhlásil prezident Jelcin ve svém poselství pro Federální shromáždění v r. 1994 (Sorokin 1996: 135). Za osu ruské politiky v postsovětském prostoru považuje budování bilaterálních vztahů. Co se týče rozšíření NATO, předpokládal Sorokin, že pokud by proces pokračoval až na Ukrajinu,

měl by potenciál stimulovat federalizaci, či dokonce rozdělení země na jižní/ východní část orientovanou na Rusko a centrální/západní část orientovanou na Západ (Sorokin 1996: 65). Rozmístění vojsk NATO ve střední Evropě by podle něj bylo vážnou hrozbou pro Rusko. Střední Evropu považuje na určité období za ztracenou, nicméně ve vzdálenější budoucnosti přepokládá rozvoj nacionalismu a antiamerikanismu, který povede k diverzifikaci zahraniční politiky těchto zemí. Vůči zemím za horizontem postsovětského prostoru navrhuje strategii „balancovaného odstupu“. Rusko by se nemělo vázat na žádnou jinou mocnost (Evropa, USA, Čína) a vůči žádné by se nemělo distancovat (Japonsko, USA). Mělo by být vážnou geopolitickou jednotkou, která bude atraktivní pro ostatní mocnosti. Jednou z jeho taktik je využívat rozpory mezi partnery – např. mezi Íránem a Tureckem na Kavkaze. Tam, kde se bude muset Rusko svých pozic vzdát, mělo by před jejich opuštěním provést takové kroky, aby předávalo „zaminovaný dárek“. Konflikt geopolitických zájmů Ruska s ostatními mocenskými hráči vnímá Sorokin jako reálný v případě USA. Tento možný konflikt vidí v dlouhodobé perspektivě a v souvislosti s dominancí USA ve světové politice. Některé Sorokinovy myšlenky se týkají geoeconomiky, a proto se k jeho práci ještě krátce vrátíme dále. Nyní se však krátce podíváme na dvě učebnice geopolitiky, které se používají na ruských univerzitách a lze je zařadit do školy demokratického etatismu.

První z nich je *Geopolitika* od Borise Akimoviče Isajeva, který nabízí spíše informativní texty bez výrazných vlastních myšlenek. V pasážích o strategii Ruska přejímá texty ruských koncepčních dokumentů (*Strategie národní bezpečnosti, Vojenské doktríny, Koncepce zahraniční politiky*). Jistým handicapem je to, že ve vydání z r. 2016 nijak nereflktuje aktuální dění na Ukrajině a ve vztazích se Západem a deklaruje, že se „zlepšují perspektivy integrace SNS a široké integrace Ruska do světové ekonomiky“. Mezi klíčové ruské zájmy řadí především ekonomiku (Isajev 2016: 266). Podrobně se rozpracování tohoto tématu však nevěnuje. Rozpaky budí jeho „galaktický model současného uspořádání světa“, který je prezentován jako autentický přínos autora. Zajímavé však je, že v něm operuje s jednotkami civilizací. Podle něj je „ruská civilizace svou geografickou polohou, geohistorií a častou interakcí velmi blízká k evropské civilizaci; bývala a možná ještě bude její součástí jako jedna z jejích větví“ (Isajev 2016: 329). Přínosem jeho práce je jinak poměrně ojedinělá snaha zasadit do historického vývoje ruského geopolitického myšlení sovětské období včetně prací Lenina a Trockého a poměrně dobře zpracované geopolitické školy různých zemí včetně ruské.

Podobnou učebnici geopolitiky se stejným názvem *Geopolitika* nabízí prof. Kamaludin Seražudunovič Gadžijev, který se věnuje historii geopolitiky jen letmo a zaměřuje se na nové prostředí a trendy. Některými autory je řazen mezi stabilizátory (Tsygankov 2003). Za důležité považuje držet odstup od pojetí geopolitiky vycházející z geografického determinismu směřované k ex-

panzi a hegemonii. Stejně tak se ale vymezuje vůči liberálním západníkům. Také jeho knihy o geopolitice obsahují málo vlastních konceptů a směřují spíše do oblasti mezinárodních vztahů. Z úvah, které berou v potaz geografické, prostorové prvky, narazíme snad jen na výzvu k rozpracování nových přístupů ke studiu mezinárodního společenství a procesů, které v něm probíhají (např. vypracovat koncept politologie, který by bral v potaz prostorové faktory), a nově interpretovat část „geo“ v pojmu geopolitika, a to především vzhledem k hluboké transformaci teritoriality a prostorovosti v chování států. Nové informační technologie podle něj natolik změnily situaci, že samotnou geopolitiku je možno považovat za pseudogeopolitiku nebo za „překonání geopolitiky“. Současnou vlnu návratu ke staré geopolitice kritizuje, neboť v realitě současného světa nemá místo. Gadžijev je silným zastáncem konceptu polycentricity, který vymezuje ve vztahu k zastaralému porozumění multipolarity. Polycentrický svět není tvořen jen státy, ale i skupinami států, národy, transnacionálními korporacemi a dalšími anonymními aktéry, kteří tvoří různorodá silová centra (Gadžijev 2014: 199). Podle Gadžijeva však polycentrické uspořádání přinese mocenskou hierarchii, stejně jako všechny ostatní geopolitické modely. Za životně důležitý prostor pro Rusko považuje Gadžijev SNS. Charakter vlivu Ruska v tomto prostoru podle něj dokonce může vymezovat perspektivu ruské státnosti. Konstatuje význam střetu Ruska a Západu na Ukrajině, v Bělorusku a Moldavsku, podrobně jej však nerozebírá. Všimá si však citátu V. Putina z návštěvy v Jerevanu v r. 2005, kde V. Putin prohlásil, že „SNS bylo vytvořeno za účelem civilizovaného rozvodu. Vše ostatní je jen skořápka“ (Gadžijev 2014: 405). ODKB považuje za relativně úspěšný projekt, který přispívá k bezpečnosti účastnických zemí v době, kdy je ustavována a posilována jejich státnost. Hlavním faktorem vlivu Ruska v prostoru SNS jsou však podle něj ekonomické vazby včetně dodávek energetických surovin. Obecně považuje za velmi nevýhodné stavět země postsovětského prostoru do pozice, kdy si mají vybrat z alternativy vlivu Ruska, či Západu. Vhodnou strategií je rozvoj vztahů v obou směrech. To by mělo být umožněno spoluprací Ruska a Západu v mnoha oblastech. Přes tento kooperativní pohled na vztah se Západem je Gadžijev přesvědčen, že „v současném světě mohou počítat se zachováním národní suverenity a úspěšným prosazováním státních zájmů jen ty státy, které disponují dostatečným politickým odhodláním a jsou schopny brát v potaz imperativy nové geopolitické reality“ (Gadžijev 2014: 407). Rusko proto podle něj nesmí za žádných podmínek připustit snížení svého statusu na úroveň středních jaderných mocností, jako je Francie nebo Velká Británie.

Do tradice demokratického etatismu zařadíme také část prací Vladimira Kolosova a Iriny Zeleněvové. Oba by bylo možno zařadit i k autorům kritické geopolitiky a oba představují akademickou geopolitiku bez ideologického nánosu patriotické ideologické předpojatosti a kladou důraz na akademický

přínos. Vladimir Kolosov představuje geografický pohled s důrazem na geoekonomiku. Z tohoto pohledu jej zmíníme i v části o geoeconomice. Kolosov jako jedna z nejvýraznějších osobností ruské geografie vede Centrum geopolitických výzkumů Institutu geografie Akademie věd a je předsedou Výboru mezinárodního geografického svazu politické geografie a také bezkonkurenčně nejcitovanějším ruským autorem v oblasti geopolitiky na Západě. Je také jedním z mála ruských autorů, kteří představili řadu studií v oblasti kritické geopolitiky často ve spolupráci s výraznými osobnosti této subdisciplíny v USA - Johnem O'Loughlinem nebo Géaroidem Ó Tuatailem. Mezi jeho pracemi nalezneme empirické výzkumy zaměřené na otázky identity a geopolitických představ, ale také práce k pozitivisticky pojaté geopolitice a politické geografii, která si drží distanc od rétoriky konfrontace se Západem, nacionalismu, ale i západnického liberalismu. Kolosov klade důraz na objektivizaci svých závěrů a v doporučeních se opírá o kooperativní pohled na svět - důraz na posilování mezinárodních institucí, multipolární svět a vyváženost zájmů. Vedle zmíněných výzkumů otázek národnosti a identity v postsovětském prostoru, které představil zejména počátkem 90. let, je v ruské geopolitické teorii ceněn jeho výzkum státních hranic v souvislosti s územní identitou států a světovým politickým systémem, který nalezneme v práci *Geopolitika i političeskaja geografija* (Geopolitika a politická geografie). Kolosov formuluje tři přístupy k definování hranic - primordialistický, geopolitický a neoliberální, které stanovují hranice *de iure* (podle mezinárodních dohod a domácí legislativy), nebo *de facto* (podle identit, civilizačních vzorců, etnokonfesionálních parametrů apod.) (Kolosov - Mironěnko 2001: 123). V novém prostředí po konci studené války navrhl v r. 1992 Vladimir Kolosov vypracovat koncepci „geopolitiky vzájemného působení“, která by reflektovala novou situaci, kdy se vedle tradičních vojensko-strategických vazeb objevila řada nových možností. Vedle tradičních konceptů, jako jsou sféry vlivu, rovnováha sil, satelitní země, nárazníková zóna, okrajový pás, navrhl věnovat se konceptům jako dynamická rovnováha, integrace a dezintegrace, rovnováha zájmů (Kolosov - Mironěnko 2001: 170). Kolosov ve své geopolitice vzájemného působení klade důraz na vzájemné působení územních celků (států, koalic, regionů), a nikoli na jejich střet; zdůrazňuje mnohadimenzionálnost - vedle vojenských a ekonomických aspektů se do popředí dostávají ekonomické a kulturní vlivy. Stejně tak vystávají nové subjekty politického působení od transnacionálních korporací a vládních i nevládních organizací přes nacionalistické a separatistické síly až k politickým hnutím národů bez území a dalším hnutím působícím v kontextu globalizace.

Profesorka geopolitiky na Petrohradské státní univerzitě Irina Zeleněvová je představitelkou historicky zaměřené kritické geopolitiky. Ve své práci *Geopolitika i geostrategija Rossii* (Geopolitika a geostrategie Ruska) považuje geopolitiku jen za jeden z aspektů geostrategické analýzy vedle geokultury,

národní bezpečnosti, geoeconomiky, technologické sféry a ekologie (Zeleněva 2005). Její pohled na ruskou geopolitiku vychází převážně z historické analýzy.

Výraznou stopu v akademickém zpracování ruských geopolitických tradic z pozic demokratického etatismu zanechává Andrej Tsygankov, který sice působí na univerzitě v San Franciscu, nicméně ve svých pracích zastává ruskou nativistickou perspektivu, v níž považuje silný stát za nezbytný základ ruské geopolitické kultury. Autokracie je podle něj centrální konstrukcí ruské politické historie, která napomáhá řešit dvě fundamentální dilemata Ruska – sjednotit elity uvnitř státu a čelit bezpečnostním výzvám navenek (Tsygankov 2014a: 7). Tsygankov má také za to, že dnes je Rusko na cestě budování silného státu, nicméně existují vnitřní i vnější síly, které pracují proti jeho úspěchu. Imperativ silného státu určuje podle Tsygankova ruskou geopolitickou pozici i její hlavní dilema. Další vývoj Ruska podle něj bude dán vztahem se Západem. Rusko se na jedné straně nebude schopno do světa Západu integrovat, zároveň ale nemůže být úspěšné bez politického uznání Západu, vzájemné spolupráce v bezpečnostní oblasti a své ekonomické otevřenosti vůči Západu (Tsygankov 2014a: 189). Také Andrej Tsygankov je však především autorem prací, které bychom nejlépe zařadili do kritické geopolitiky. V mnoha oblastech, včetně diskuse o geopolitických tradicích, patří mezi referenční badatele.

GEOEKONOMICKÁ ŠKOLA

Geoeconomika se v Rusku začala vyvíjet hned od počátku 90. let. Základem pro její vývoj byla hypertrofovaná diskuse o geopolitice a etatismus navazující v ekonomice na tradici plánované socialistické ekonomiky. Diskuse navazovala na odkaz Nikolaje Kondratěva, ale především na módní vlnu na Západě, kterou vzdemula stať Edwarda Lutwaka „Od geopolitiky ke geoeconomice: logika konfliktu, gramatika obchodu“ z r. 1990. Ruská geoeconomická škola se inspirovala historickými pracemi, které nabízejí opozici liberální univerzalistické ekonomice Adama Smithe, jakou byla např. nacionální politická ekonomie Friedricha Lista, kterou se ostatně inspiroval i Sergej Witte v roli předsedy vlády carského Ruska, ale z níž si současní teoretici ruské geopolitiky připomínají především teorii ekonomické autarkie rozsáhlých prostor (Sokolov 2009). Ze současných autorů v Rusku silně rezonuje teorie světového systému Immanuela Wallersteina a další autoři neomarxismu zaměřeni na „atakování a rozkrývání hegemonie Západu“. Pro ruskou geoeconomiku platí totéž, co pro geopolitiku – totiž průnik publicistiky do disciplíny, kterou jen část akademické obce pojímá skutečně badatelsky. Pokud bychom zde zkoumali geoeconomiku z geografického pohledu, museli bychom potlačit význam nejpopulárnějších autorů, kteří tvoří ruský veřejný narativ, a věno-

vat se expertním pracím geografů, jako jsou J. N. Gladkij, A. F. Nikol'skij, M. G. Nikitinová nebo D. N. Zamjatin. Vzhledem k tomu, že předmětem našeho zkoumání je geopolitická kultura a zde především etatistická tradice, budeme se věnovat nikoli diskursivně nevýrazné akademické diskusi, ale zaměříme se na autory utvářející diskurs, jako je Ernest Kočetov, Alexandr Neklessa a Alexandr Solovjov, vrátíme se k pracím Vladimira Kolosova a Nikolaje Mironěnka nebo Konstantina Sorokina. Pro kompletní obrázek o geoeconomické škole se na závěr krátce zmíníme o Borisi Vinogradovovi a geoeconomice Alexandra Dugina.

Ruská geoeconomická škola není jednotná co do chápání disciplíny ani jejího obsahu. Někteří ruští autoři ji vedle geopolitiky a geokultury vyčleňují jako samostatnou disciplínu. Přestože ji zde řadíme do tradice etatismu, přesahuje do tradic západnictví i civilizacionismu. Její pojednání v rámci etatismu má své jasné opodstatnění. Ekonomické vize liberálních západníků nepovažují vždy silnou roli státu v ekonomice za klíčovou (s výjimkami, jako byl koncept liberálního impéria) a geoeconomika jako státocentrická disciplína se do jisté míry vymyká jejich logice volnotržních vztahů. V civilizacionistickém provedení nalezneme geoeconomiku např. u duchovního otce konceptu Ruský svět Petra Ščedrovického, který považuje za stále výraznější geoeconomické aktéry kulturně-etnické a konfesionalní skupiny (Ščedrovickij 1999) a vyzývá k „rozvoji ruského kapitálu“ (Ščedrovickij 2001). Stejně tak autor izolacionistické školy ruského civilizacionismu Vadim Cymburskij vidí jako hlavní téma ruské geoeconomiky konsolidaci a „rozvoj na ostrově“ a doporučuje soustředit se na rozvoj vnitřní geopolitiky (Cymburskij 2003). Výrazný pohled na geoeconomiku má i Duginova radikální neoeurasianistická škola. Přesto je zřejmé, že stoupenci ruských civilizacionistických škol uvažují o ekonomice právě v etatistických kategoriích, neboť v pozadí jejich strategií je koncept státu-civilizace. Geoeconomika je nepochybně disciplínou podřízenou etatistickému pohledu na ekonomiku. Právě etatistický charakter je hlavním filozofickým dilematem ruského geoeconomického myšlení, které hledá rovnováhu mezi strategiemi státu a v zásadě univerzalistickým a difuzním charakterem globalizované ekonomiky. Jakkoli etatismus v ekonomické oblasti vede k víře ve státem vedenou cestu k socialismu, v centralizované plánování a administraci ekonomiky (Jessop 2007), sovětská zkušenost a čínský příklad vedou i stoupence ruské geoeconomiky k hledání třetí cesty založené na silné roli státu s tržními základy. Případ uvěznění Michaila Chodorkovského, geopolitické projekty státních ekonomických gigantů, jako je Gazprom, nebo velké infrastrukturní projekty s geopolitickým dosahem potvrzují, že v ruském podání patří geoeconomika mezi politické a geopolitické nástroje.

Ruský zápas s ohromným prostorem a fyzicko-geografickými, zejména klimatickými podmínkami se do ruské ekonomiky promítá snad ještě vý-

razněji než do politické oblasti. S ohledem na zachování vnitřní integrity státu a imperativ rozvoje Sibiře se ruská geoeconomika zaměřuje na dopravní koridory mezi Asií a Evropou, severojižní spojení, trasy přepravy energetických surovin či zapojení Ruska do světové ekonomiky s důrazem na geopolitické vazby. Velkým tématem je dezintegrace, resp. reintegrace ekonomických vazeb a technologických řetězců v postsovětském prostoru. Mezi specifika ruské geoeconomické pozice patří blízkost Ruska k rychle se rozvíjející evropské ekonomice a dostatek přírodních zdrojů, který determinuje strukturu ruského obchodu a vede k finanční závislosti a chronické zasto- stalosti (Rozov 2012). Politická kultura a otázky identity se v ruském případě promítají do ekonomiky velmi silně. V této části proto nabídneme koncepty několika autorů v široké názorové diverzitě od pragmatické analýzy až po imperiální geoeconomické vize.

Již zmíněný Konstantin Sorokin předpovídal růst vlivu ekonomických podmínek na nové rozdělení sfér vlivu. Vycházel z toho, že mezinárodní kon- frontace se z reál-politiky přenesou do „reál-ekonomiky“. Zvýraznil tak zřetel- nou vazbu geopolitické a geoeconomické logiky. Přesto by se podle Sorokina Rusko nemělo bát globalizace, z níž může mnoho vytěžit. Mělo by se zapojit do volné ekonomické výměny, ale zároveň by mělo disponovat plnou státní kontrolou nad technicko-ekonomickým potenciálem a průmyslovými zdroji země. Za důležitou považuje státní podporu strategicky důležitých odvětví. Stejně tak apeluje na vytvoření prostředí, které umožní návrat valutových příjmů ruských subjektů ze zahraničí do Ruska. Tyto prostředky by podle něj měly být investovány v postsovětském prostoru (Sorokin 1996: 57), kde by měly být obnoveny silné ekonomické vazby a materiální závislosti prostřed- nictvím expanze ruského státního i soukromého kapitálu. Země SNS jsou podle Sorokina stále ještě „měkkou“ a dostupnou zónou (Sorokin 1996: 68).

Stejnou myšlenku lze nalézt i u dalších autorů, které A. Tsygankov ozna- čil za představitele ruské geoeconomické školy - V. Kolosova a N. Mironěnka (Tsygankov 2003). Zmíněná „geopolitika vzájemného působení“ nebo také geopolitika spolupráce vychází z vize ruské integrace do světové ekonomiky a přednostní orientace na více směrů - Západ (ekonomická interakce s EU), Čínu (strategie směřující na jih) a asijsko-pacifický region (strategie zamě- řená na spolupráci s Japonskem a USA) (Kolosov - Mironěnko 2001). Rusko má využít své centrální polohy vůči těmto centrům světové ekonomiky. Centra- lita nabízí Rusku významné příležitosti i v postsovětském prostoru, k jehož integraci cestou „geopolitiky spolupráce“ vyzývají. Na rozdíl od autorů, kteří jsou fixováni na geopolitickou myšlenku multipolárního světa s centrem v hlavním městě, nabízí Kolosov a Mironěnko koncept tří překrývajících se geoeconomických okruhů s centry na západě, jihu a východě. Tato geo- ekonomická centra zasahují tři různé oblasti Ruska, které by tak měly být integrovány každá do jiného makroregionálního přeshraničního economic-

kého centra. V. Kolosov v jiné své práci poukazuje na přínosy ekonomické otevřenosti ruských regionů vnějšimu světu (Kolosov 2000: 65). Pro Kolosova a Mironěnka je eurasijská strategie Ruska perspektivním prvkem ruské politiky, avšak ve zcela jiném smyslu než u antizápadních neoeurasianistů typu A. Dugina. Autoři se domnívají, že pokud se Rusku nepodaří zapojit do ekonomických vazeb v Asii, může se ekonomická zaostalost přelít v separatismus. Kolosov a Mironěnko v rámci své vize identifikují i některé infrastrukturní projekty, jejichž cílem by mělo být posílení komunikace a propojení mezi východem, západem a jihem země. Jejich geoeconomické koncepty hledají kooperativní příležitosti Ruska.

Také Alexandr Solovjev vychází nikoli z velkých vizí o světovém pořádku, ale z možností rozvoje Ruska. Vzhledem k jejich omezenosti Rusku podle něj nezbyvá než zvolit adaptační scénář. Aktivní konstrukci vlastní zonální či regionální architektury nebo čtvrtého (eurasijského) světového ekonomického centra považuje za nerealizovatelný úkol. Rusko by si mělo zvolit omezený počet priorit a stabilní strategii. Musí vzít v potaz nerovnoměrnost osídlení i nízkou ekonomickou aktivitu některých svých regionů i asymetričnost některých partnerství. Energetický most mezi Sibiří a Čínou, transregionální dopravní síť a geoeconomické projekty zaměřené na sblížení se zeměmi latinské Ameriky považuje za konjunkturní a pochybné z pohledu integrace do globální ekonomiky (Solovjev 2009). Za nejperspektivnější považuje naopak přednostní rozvoj vztahů s Evropou a Západem doplněný o intenzivní vztahy s Čínou a východem. Rusko by mělo využívat geoeconomické cíle partnerů - např. rivalitu Evropy vůči USA. Proto považuje projekt velké Evropy za směr, který umožní zužít ruské zdroje. Rusko se musí smířit s tím, že realizace tohoto projektu je prakticky nemožná bez většího vlivu Evropy na západní regiony Ruska a země postsovětského prostoru ve Východním partnerství. Rusko podle něj mohlo z rozšiřování EU těžit. Za klíčové ovšem považuje vyhnout se autarkii a sebeizolaci (Solovjev 2009).

Mezi výrazné osobnosti ruské geoeconomické diskuse patří Ernest G. Kočetov, který je spolu s Alexandrem Neklessou často označován za zakladatele ruské geoeconomické školy. Jeho práce patří mezi nejpublikovanější a nejznámější i přesto, že prostorový, geografický prvek v nich nelze příliš vystopovat, za což je také kritizován (Cymburskij 2003). Jeho geoeconomika je v tomto smyslu spíše deteritorializovanou ekonomickou strategií rozvoje konkurenceschopnosti Ruska. Kočetov se soustředí na interpretaci tradičních ruských ekonomických myšlenek, charakteristiku současného globalizovaného ekonomického prostředí a hledání nejvhodnější ruské strategie. V mezinárodním prostředí byl podle něj tradiční geopolitický vojensko-strategický prostor nahrazen geoeconomickým prostorem. V něm došlo především k oddělení finančních a produkčních systémů. Ekonomický rámec světových procesů se stal základem pohybu všech ostatních oblastí včetně sociální, vo-

jensko-politické, právní atd. Vznikají „internacionalizovaná výrobní jádra, která se stávají lokomotivami ekonomiky světového systému, který se nově regionalizuje, nikoli však podle logiky státně-administrativních hranic. V ekonomických hranicích jsou realizovány i národní zájmy a jejich nositeli jsou transnacionální ekonomické struktury, na které státy delegují realizaci svých národních zájmů. Tyto procesy přitom nemají vliv na národní suverenitu“ (Kočetov 2010: 26). Cenou, o kterou probíhá soutěž, je rozdělení světového důchodu. Podle Kočetova se pod obchodními válkami skrývají mnohem ničivější „geoekonomické války“, které se vedou skrytými arzenály. Země, které se nebyly schopny zapojit do systému výrobních jader, mezi něž patří podle Kočetova i Rusko, nemají šanci velké procesy ovlivnit a jsou odsouzeny do pomocné role. I z tohoto důvodu by měla mít koncepce ruské národní bezpečnosti silný ekonomický prvek. Rusko by se mělo ve své strategii soustředit na proniknutí a zapojení se do zmiňovaných internacionalizovaných výrobních jader. Ruskou šancí je vytvoření vojensko-finančně-průmyslových skupin. Kočetov je zjevně inspirován symbiózou geoekonomiky a strategie národní bezpečnosti, v níž významnou roli při rozvoji ekonomiky a zejména jejích technologických částí hraje obranný průmysl (vojensko-průmyslový komplex). Tento krok by byl první fází posunu Ruska k postindustriální ekonomice, modernizaci a na cestě k inovativním změnám (Kočetov 2010: 29).

Druhou těžkou vahou ruské geoekonomiky je Alexandr Neklessa jehož práce z počátku 90. let jsou považovány za základy ruské geoekonomické školy. V jedné ze svých prvních geoekonomických statí „Tretij Rim ili tretij mir: globalnyje dviženija i nacionalnaja strategija Rossiji“ (Třetí Řím nebo třetí svět: globální posuny a národní strategie Ruska) upozornil na riziko postupné přeměny Ruska v zemi třetího světa. A navrhl možné strategie, jak tento trend změnit. Mezi hlavní doporučení patřily přeměna převážně surovinově zaměřeného exportu, stabilizace měny, zachování tradičního systému ruských hodnot, rozvoj inovativních technologií, boj s korupcí a stabilizace politiky. Důležitým motivem Neklessových prací je globalizace. Na konci tisíciletí podle něj začala globalizace č. 2, která se vyznačuje vytvářením systému řízení společností na celoplanetární úrovni, včetně oblasti zdrojů. Dalším globálním geoekonomickým procesem je „orientalizace světa“, tedy ekonomické posilování východních civilizací a států vůči západním, což v důsledku znamená přesun centra ekonomického rozvoje do východní Asie. Místo někdejšího komunistického vyzyvatele USA zaujímá „Nový východ“. Díky globálním procesům budou USA nuceny formulovat nově své místo v postkřesťanském, posttradičním světě. Neklessa zkoumá pět subjektů: geografický imperativ, moc a její nástroje, politiku a strategii s cílem růstu konkurenceschopnosti, prostorovou lokalizaci různých typů ekonomické aktivity a formování strategické interakce a základů globální vlády (Lachinskii 2012). Ve statí „Sistěma geoekonomičeskogo mirovogo porjadka kak

globalnyj projekt“ (Systém geoeconomického světového pořádku jako globální projekt) Neklessa popisuje gigantickou proměnu geoeconomického uspořádání světa založenou na osvobození nového kapitálu, který vznikl zapojením asijské oblasti do masivní produkce. Západ tak díky tomu směřuje k technologicky vyspělé společnosti, která bude chránit své intelektuální bohatství (Neklessa 2005). Ve svých statích „Pax oeconomicana“ nebo „Četvrtý Rim“ (Čtvrtý Řím) diskutuje vývoj vedoucí k tomuto cíli: v první fázi svět prošel v 80. letech fází finanční globalizace, v níž země severu eliminovaly surovinové výhody jihu a zaplnily trh levnými surovinami. Na tuto fázi navázal krok směřující k přerozdělení zdrojů planety cestou řízení uměle vytvářených krizí a řízeného chaosu. Cyklus uzavírá technologický odskok akcionářů této strategie a vznik inovační ekonomiky na bohatém Západě, který deleguje ostatní role jiným regionům. Neklessa poukazuje na rostoucí nerovnost distribuce bohatství na planetě, čímž dochází k přepólování hlavní osy napětí z východozápadního směru na severojižní, což platí ekonomicky, demograficky i socio-kulturně. Tuto vizi doprovází Neklessa filozofii o světě rozpadu, který sklouzává ke vzpouře a velké smutě. Díky této metaforické terminologii založené na kulturologických obrazech opírajících se o biblické příběhy včetně apokalyptických vizí jej V. Cymburskij přiléhavě označil za „teologa ekonomiky“ (Cymburskij 2003).

Současný svět Neklessa modeluje jako hexagonální geoeconomickou konstrukci složenou z šesti areálů. Prvními dvěma jsou deterritorializované transnacionální prostory - „nový sever“ jako prostor transnacionální ekonomiky a „hluboký jih“ jako stínový prostor světového undergroundu a trofejní ekonomiky. Vedle nich existují jasně geograficky vymezené oblasti. „Západ“ (technologicky vyspělý severoatlantický region); „Nový východ“ (velký tichomořský okruh spojený s masovou velkovýrobou zaměřenou na „ekonomiku levného člověka“); tradiční „surovinový jih“ a nakonec „pevninský oceán severní Eurasie“, který zatím nezískal výraznější profil a jehož budoucnost je spojena s perspektivou rozvoje či degradace ruské státnosti (Neklessa 2009). V této struktuře je klíčový konsenzus mezi severoatlantickým a oběma transnacionálními bloky, který umožňuje Západu vybírat „globální kvazirentu“ (Ageev - Neklessa - Yurtaev 2014). Geopolitické faktory, které svět fragmentalizují, jsou zatlačovány geoeconomickými silami sjednocování. Civilizace 21. století bude podle Neklessy finanční civilizací a část soutěže se přesune k boji o virtuální elektronické trhy na sítích, kde vzniká virtuální postekonomika. Na pozadí těchto procesů Neklessa upozorňuje, že v současném Rusku probíhá vedle modernizace protichůdný proces demodernizace, ba archaizace sociálních vztahů a Rusko se nachází na křižovatce dalšího rozvoje. Přitom může směřovat buď k nestabilní trofejní ekonomice, nebo k více či méně udržitelné roli surovinové mocnosti. Třetí možnost je pokusit se vstoupit do transnacionálního světa korporací a vzniku obyvatelných

inovačních ostrovů v transnacionálním souostroví, což by umožnilo vedení země účast v elitním klubu. Cenou za tuto cestu bude integrace do politico-ekonomického prostředí globalizovaného světa. Opačná možnost, tedy protekcionistická státnost spojená s administrativními a silovými metodami státu s cílem zajistit funkčnost tradičních forem ruské státnosti, bude postupně ztrácet aktuálnost (Neklessa 2009). Neklessovy poněkud esoterické geoeconomické koncepty (ale i jeho četné kulturologické práce) nepostrádají katastrofické prvky ani pro ruské myšlení tolik typickou představu jednoho světového centra řízení globálních procesů. Jeho doporučení však, stejně jako u Kočetova, směřují k zapojení Ruska do světové ekonomiky.

Řada jiných autorů považuje geoeconomiku za součást patriotického boje ruského národa proti Západu. Tyto konzervativní strategie prosazují silovici, kteří usilují o posílení role státu ve strategických sektorech, ochranu domácích producentů před důsledky globalizace a omezení zahraničních investic (Bremmer - Charap 2007). Mezi tyto radikální přístupy bychom mohli zařadit práce Borise A. Vinogradova. Ve své stati „Geoeconomika: sovremennyje vyzovy Rossii i miru“ (Geoeconomika: Současné výzvy Rusku i světu) považuje za východisko koncept národního vítězství ve druhé světové válce. Stejně jednotlivo by mohla být myšlenka společné viny za rozpad SSSR, kterou do jisté míry kompenzuje proces vytváření Eurasijské ekonomické unie. Vinogradov je přesvědčen, že geopolitika byla nahrazena účinnou geoeconomikou Západu, která je nástrojem teritoriální anexe bez formálního připojení a bez zodpovědnosti za kvalitu života lidí, kteří na daném území žijí. Modely otevřenosti nebo autonomie ekonomik jsou podle Vinogradova jinou verzí sporu o unipolární, resp. multipolární svět: „Díky informačnímu zpracování velkých mas lidí se ideologům globalizace podařilo prosadit takový systém světové vlády, který uspokojuje preference obyvatel nevelké skupiny rozvinutých zemí“ (Vinogradov 2014a). Západní propaganda je podle něj tvořena pojmy tržní systém, svobodná konkurence, rovnost příležitostí, demokracie a udržitelný rozvoj, které slouží jako krytí snahy zajistit fungování globální hegemonie západních zemí. Tento systém Vinogradov vidí jako „hierarchickou finančně-ekonomickou a geopolitickou pyramidu, na jejímž vrcholu se nachází země a mezinárodní organizace, které reálně vládnou světu“ (Vinogradov 2014b). Příkladem této „propagandistické hry“ byl příběh podpisu asociační dohody mezi EU a Ukrajinou. Celý svět mohl podle něj sledovat „tvrdý diktát vůle a myšlenek jednoho z účastníků vyjednávacího procesu při aktivním zapojení opozičních sil“. Rusko tak podle Vinogradova teprve poznává principy geoeconomiky a bude muset na tento vývoj reagovat zavedením poloautonomního chování v ekonomických záležitostech. Vinogradov předpovídá „konec energetického cyklu ruského růstu a brzký přerod ruské ekonomiky na platformu vědeckotechnického pokroku“. Světový rozvoj závisí podle Vinogradova na silném Rusku (Vinogradov 2014a). Cestou k němu

je vytvoření Eurasijské ekonomické unie, na jejíž orbitě udrží Rusko Ukrajinu a přizve Írán a Turecko. Takovýto vnitřní trh o velikosti 350–400 mil. lidí bude schopen hrát významnou geoeconomickou roli. Růst vlivu Ruska je založen na morální správnosti směřování a bude doplněn o ekonomický a obranný potenciál, na jehož základě bude Rusko schopno nabídnout alternativní uspořádání. Vinogradov se tak opírá o eurasianismus s geoeconomickým obsahem.

S ruským neoeurasianismem je spojeno především jméno Alexandra Dugina. Jeho rozsáhlé fašizující dílo je významným pilířem nejen ruské geopolitiky, ale zasahuje i do geoeconomiky. Klíčovou tezí je eurasianistická představa o zápasu kontinentálních a mořských sil na život a na smrt. Od tohoto východiska se odvíjí integrační vize pro Eurasii a celá koncepce kontinentální antiliberalní geoeconomiky navazující na tradice socialismu a marxismu. Podstatou tragédie ruského národa je podle Dugina modernizace. Dugin proto propaguje izolacionistické koncepty nebo vize vytvoření alternativního ekonomického systému, jako jsou Listova ekonomická teorie autarkie velkých prostor nebo jí inspirovaná Savického ekonomika integrujícího kontinentalismu. Rusko má podle Dugina využít všech svých prostředků ke sjednocení Eurasie pod svým vedením. Znovusjednocení postsovětského prostoru může probíhat ultimativně v rovině plyn za integraci (Dugin 2014: 216). Gazprom je podle Dugina synonymem Ruska v geoeconomickém smyslu. Jeho práce však obsahují otevřeně agresivní a destruktivní teze. V knize *Vojna kontinentov* (Válka kontinentů) např. v části ke geoeconomice uvádí, že „významnou kartou ruské geoeconomiky je schopnost zničit jadernými zbraněmi zbytek světa. Ekonomická hodnota této ruské schopnosti je minimálně stejně vysoká jako potenciálně zničené bohatství zbytku světa“ (Dugin 2014: 195). Podobných tezí nabízí Dugin, k němuž se ještě vrátíme, celou řadu. Nebudeme na ně zde plýtvat cenným prostorem, je však dobré si uvědomit, že i ony patří k projevům geopolitické kultury Ruska.

Typickým rysem ruské geoeconomiky je její napojení na ruskou geopolitiku. Ta však pracuje s jistějším materiálem: kategorií silného státu, velkého národa či státu-civilizace a silovými kartami ozbrojených složek země a teritoria. Geoeconomika je pro ruské intelektuální prostředí složitějším a méně předvídatelným terénem. Na pozadí zřejmých dlouhodobých geografických nevýhod v podobě geografie velkých prostor se složitým klimatem se ruští geoeconomové snaží hledat geografické výhody. Tou hlavní je centralita mezi evropským a asijským ekonomickým centrem. Mnohé koncepty se nakonec vrací k opozici kontinentalismu odkázaného na vnitřní trh uvnitř pevniny vůči námořním mocnostem orientovaným na globální volný trh. V diskusi je tak stále přítomno jméno Petra Savického a jeho historických propočtů a ekvidistančních map kontinentality, od nichž vede historická linie i k dnešní Eurasijské ekonomické unii. Specifickými tématy jsou ge-

ografické koncepty expanze, integrace či propojování. K nim patří úvahy o expanzi Ruska do arktického prostoru a jeho osvojení díky globální klimatické změně včetně zprovoznění severní arktické cesty (Deljagin a kol. 2015), konstrukce transkontinentálních nákladních železničních spojení mezi asijským a evropským ekonomickým centrem (Jakunin 2006) i rozvahy nad trasami ropovodů a plynovodů (Vereščagin – Kiněva 2012). Zvláštní pozornost je věnována tzv. vnitřní geopolitice⁴⁵ (Iljin 2001; Cymburskij 2003; Nyryšev 2005; Ištok 2009b).

V ruském podání je tedy geoekonomika definována jako geopolitika z pozice ekonomické síly země či bloku, který je schopen dosahovat svých globálních či regionálních mocenských cílů ekonomickou cestou. Tento etatismus, který ústí k hledání třetí cesty mezi liberálním volným trhem a socialismem, je v Rusku stále populární (Sokolov 2009). Do diskursu se promítá setrvačnost sovětské mentality hierarchií vycházející z vlivu siloviků v částech ekonomiky a jejich tendence redukovat příčiny komplexních událostí na snahy zájmových skupin, či dokonce konspirace (Inozemtsev 2008). Geografii tak odsunuje do pozadí diskuse o charakteru ekonomiky. Poté co administrativa V. Putina v jeho třetím prezidentském období doplnila k programu ekonomické regenerace i kulturní a populistickou roli nacionalismu (Worth 2009) a kdy ve společnosti sílí diskurs zpochybňující, problematizující a stigmatizující samotný koncept modernizace a globalizace, nelze přechod Ruska k inovativní ekonomice očekávat. Silná role státu v některých odvětvích včetně obranného průmyslu tyto sektory brzdí (Crane – Usanov 2011). Rusko globalizaci nevěří a doufá, že její inverzní strana – lokalizace – změní globální dynamiku a přinese nové příležitosti. Zatím však trvá zranitelnost plynoucí ze „surovinového prokletí“ a závislosti na světových cenách surovin, především ropy. Politika ruského vedení nenabízí teoretikům ruské geoekonomiky jednoduchá řešení. Ruská plynová „praktická geoekonomika“ dokázala během sedmi let proměnit surovinovou závislost střední Evropy, ale i Ukrajiny v relativní nezávislost, která s diverzifikací zdrojů a dodavatelů stále posiluje. V ruské geoekonomice dnes nalezneme spíše reaktivní přístupy a často i ideovou defenzivu a hledání alternativ k procesům globalizace. Ruská škola geoekonomiky je různorodým prostředím, které (stejně jako geopolitika) má na jedné straně své seriózní akademické vyjádření mezi geografy a ekonomy, publicistickou podobu, ale také je vystavena zneužití populisty, ideology a demagogy, kteří deformují veřejný diskurs. Geoekonomika je v ruské postsovětské geopolitické kultuře součástí procesu mentální kompenzace ztráty sovětských velmocenských pozic a odsunu Ruska na periferii světové ekonomiky. Současné sankce uva-

45 Termín vnitřní geopolitika byl poprvé použit Y. Lacostem a rozpracován francouzskou geopolitickou školou.

lené ze strany EU a USA na Rusko vnímá ruské prostředí jako potvrzení základních etatistických východisek ruské geopolitické geoeconomiky. Nadále se tak mívá s logikou Západu.

GEOPOLITIKA A GEOSTRATEGIE SILOVÝCH SLOŽEK

Specifickou kategorií etatistické geopolitické produkce jsou publikace z pera tradičních a přirozených nositelů geopolitického myšlení – představitelů ruské armády a silových struktur. Jejich práce se ve veřejné diskusi objevují jako učebnice pro vzdělávací zařízení ozbrojených složek Ruska, statě v odborných časopisech jako *Vojennaja mysl'* (Vojenské myšlení), resp. *Vojenno-promyšlennyj kurjer* (Vojensko-průmyslový zpravodaj), v ruských denících nebo se promítají do koncepcí a doktrín. Přestože se většinou jedná spíše o geostrategii, v ruském prostředí tento pojem splývá s geopolitikou. Mezi východiska ruských siloviků patří hodnocení rozpadu SSSR jako katastrofy, nepřátelský postoj vůči Západu, konsolidační a silové přístupy, pocit obležení Ruska v globalizujícím se světě a antiliberální narativ založený na představě, že západní média a demokratizační aktivity v postsovětském prostoru jsou prostředkem geopolitického boje Západu proti Rusku. Většina autorů přejímá eurasijský koncept a mackinderovsko-mahanovskou geopolitiku střetu pevniny a moře a nepřichází s novými myšlenkami. Jejich práce se prolínají s tradicí civilizacionismu – zejména se školami eurasianismu a neosovětismu, jsou však radikálně etatistické. Evoluce ruského vojenského myšlení vychází z jeho principiální kontinuity s myšlením SSSR včetně interpretace aktivit Západu binární státocentrickou logikou hry s nulovým součtem, v níž hodnoty jako demokracie a lidská práva nehrají žádnou roli. Evoluci tohoto myšlení je možno zaznamenat z ruské vojenské doktríny, rozhovorů sdílnějších generálů, jakým je např. gen. Balujevskij, prací ostatních jako např. gen. Garejeva (zdůrazňujícího význam psychologických a informačních operací), gen. Slipčenko, který teze Garejeva doplnil o úvahy o bezkontaktní válce, až po nejdiskutovanější a aktuální „Gerasimovovu doktrínu“ (Banasik 2016). Z celé řady prací, které se často navzájem velmi podobají, si přiblížíme v první řadě hojně diskutovanou „Gerasimovovu doktrínu“ z r. 2013, často označovanou za aktuální manuál pro hybridní válku. Na ni navážeme knihou *Geopolitika tretěj volny* (Geopolitika třetí vlny) Vladimira Karjakina, která Gerasimovovy myšlenky rozpracovává. Ilustrativně se zmíníme i o klasičtějších pracích, jakou je např. učebnice generálmajora Alexandra Zubkova *Geopolitika i problemy nacionalnoj bezopasnosti Rossii* (Geopolitika a problémy národní bezpečnosti Ruska), která slouží jako učebnice pro akademii ministerstva vnitra. Přiblížíme si logiku jednoho z nejhlasitějších vojenských diskutérů, současného prezidenta Akademie geopolitických problémů a bývalého ředitele zahraničního odboru ministerstva obrany Leonida Ivašova a na závěr se dotkneme prací Igora Panarina.

Když v únoru 2013, pod dvou měsících ve své funkci, zveřejnil náčelník generálního štábu Valerij Gerasimov v časopise Vojenno-promyšlennyj kurjer svou stať „Cennost nauki v predvidenii“ (Hodnota vědy je v předvídání), jednalo se o článek, kterého si odborná veřejnost všimla, nevzbudil však žádné pozdvižení. O rok a několik měsíců později, po invazi Ruska na Krym a rozdmýchání nepokojů na východní Ukrajině, však začala být studována, interpretována a diskutována jako málokterý jiný článek publikovaný v Rusku. Obsah článku byl komentátory označen za „Gerasimovovu doktrínu“ hybridní války. Gerasimov ve své stati uvedl, že v současnosti se smývá hranice mezi válkou a mírem: války se vedou bez vyhlášení a mají netypický průběh. I funkční stát může být během několika měsíců obětí cizí intervence a ponořit se do chaosu a občanské války (Gerasimov 2013). Gerasimov dále bezpečnostní trendy diagnostikuje tak, že role nevojenských prostředků k dosahování politických a strategických cílů v mnoha případech překonala v efektivitě roli zbraní. I jejich použití však probíhá pod příkrytím, především prostřednictvím speciálních operací. Upozorňuje, že srůstají funkce nejrůznějších silových složek, médií jako nástrojů informační a psychologické války i politiků. Je rozmýšlena hranice mezi operační, taktickou a strategickou úrovní, obrannými a útočnými činnostmi i vojenskými a nevojenskými nástroji. Významným faktorem se stává nepřímé působení agentury vnitřní opozice hluboko v týlu nepřítele. Gerasimov systematizuje a graficky schematizuje svůj pohled na moderní konflikt, který začíná dlouho před nasazením vojenských prostředků. Jeho text však není napsán jako nová ruská doktrína. Naopak za zdroj těchto taktik označuje Západ a vyzývá ruské vojenské akademické instituce, aby tyto trendy studovaly a braly si z nich nejen ponaučení, ale aby také nalézaly metody, díky nimž by Rusko bylo o krok před ostatními. V závěru stati Gerasimov uvádí: „Ať už má nepřítel jakékoli síly, ať už jsou jeho způsoby boje jakkoli rozvinuté, vždy bude možné najít metody, jak je překonat. Vždy bude mít zranitelná místa a budou existovat způsoby, jak jej překonat“ (Gerasimov 2013). Východiskem Gerasimovových úvah (stejně jako většina ostatních představitelů ruských silových složek) je tvrzení, že demokratizační procesy jsou „barevnými revolucemi“ organizovanými Západem a všechny humanitární intervence, operace na udržení míru či protiteroristické operace byly geopoliticky motivovanými invazemi Západu. Západní analytici stať nejprve vnímali v kontextu tradiční ruské logiky, která účelově profiltrovala motivace operací NATO a západních koalic v Libyi, Iráku, Afghánistánu či na západním Balkáně sovětským schématem myšlení a své interpretace označovala za východiska, z nichž se má Rusko poučit. Teprve po anexi Krymu se začalo hovořit o tom, že stať byla novým programovým dokumentem hybridní války nebo také války nelineární či asymetrické. Dlouhá řada komentátorů „doktrínu“ označila za nový způsob válčení ze strany Ruska. Ve skutečnosti Gerasimov nepředstavil ani nový termín, ani nové způsoby boje. Hybridní

válka je moderním termínem pro odedávna známý asymetrický způsob boje využívající všechny metody včetně lsti. Termín hybridní války v moderní diskusi o strategii teoreticky rozpracoval především Frank Hoffman (Hoffman 2007), který tuto taktiku využití všech dostupných prostředků přisoudil mnohonásobně slabším protivníkům, kteří musí využívat všechny dostupné prostředky proti silným soupeřům. Hoffman však také předpověděl, že taktiky původně využívané nestátními aktéry, jako je Hizballáh, začnou v budoucnu využívat státy. Podstata toho, co Gerasimov ve své stati popsal, tedy nebyla nová ani z hlediska historie, ani z pohledu moderní diskuse o strategii. Informační a psychologická válka, využití místní agentury i asymetrických taktik byly navíc běžnou praxí SSSR (Mattsson 2015; Keir 2016) vycházející ze sovětské hybridní geopolitické kultury (Kurfürst 2017a). Nová však byla skutečnost, že Rusko modernizovalo staré taktiky psychologické války včetně automatického systému zpracování velkých dat a využití sociálních sítí, integrovalo je s reálnými vojenskými subverzivními akcemi v terénu, aplikovalo je v podobě anexe Krymu, destabilizace východní Ukrajiny a nasazení v Sýrii a zároveň se odhodlalo je namířit proti západním liberálním demokraciím. Obrovské ruské investice tekoucí do obranného sektoru od r. 2008, transformace armády a dalších silových složek, odhodlání a asertivní politika, to vše donutilo západní strategy nebrat tyto tradiční a nové postupy hybridní války na lehkou váhu. Operace v Sýrii ukázala, že Rusko je schopno rychle se učit a zapojovat nové prvky včetně schopnosti pracovat s místními frakcemi, jež je schopno vybavit a vycvičit (McDermott 2016). Teze Gerasimovova článku nalezly svůj odraz i ve *Vojenské doktríně* z r. 2014, která byla známkou změny uvažování Kremlu o místě Ruska ve světě a o způsobech, jak bude reagovat na současné výzvy (Galeotti 2015). V doktríně se uvádí, že „moderní konflikt počítá se zapojením vojenských sil spolu s ekonomickými, informačními a dalšími nevojenskými prostředky a také s výrazným využitím protestního potenciálu veřejnosti a speciálními operacemi“ (Doktrina 2014).

Gerasimovova výzva měla zřetelnou odezvu. Jedním z těch, kdo staronové metody rozpracoval především v oblasti informační a psychologické války, byl plukovník Vladimir Karjakin z Centra obranných výzkumů prestižního a Kremlu blízkého Ruského institutu strategických výzkumů (RISI). Do názvu své knihy *Geopolitika třetí vlny* (Geopolitika třetí vlny) adoptoval metaforu Alvina Tofflera, čímž odkázal na snahu o integraci předmoderních, moderních i postmoderních metod vedení války. Karjakin vychází z osobité filozofické analýzy postmoderny, kterou promítá do geostrategie skrze informační válku a další techniky destabilizace protivníka. Kniha je také koncipována jako „poučení z působení Západu na Rusko“. Karjakin uvádí, že Rusko se díky tomu od konce 90. let zabývá „strategií nepřímého působení“ (V. Komov, A. Prochanov, S. Nikanorov, S. Kurginjan) prostřednictvím využití vlivových nástrojů měkké síly v kontextu geopolitického boje s cílem podří-

zení si nepřítel (Karjakin 2013: 89). Karjakinova práce je v podstatě návodem a metodologií probíhající informační války v evropských zemích, kde nové dezinformační weby a aktivita tzv. trollů na sociálních sítích naplňují to, co Karjakin označuje geopolitikou třetí vlny. Její cíle Karjakin rozvádí: „Technologie geopolitiky třetí vlny využívá připravené postupy nepřímého působení manipulativního a destabilizujícího charakteru, kdy se tlak na zemi, která je jeho obětí, může uskutečňovat jak při absenci přímé konfrontace a zachování oficiálního přátelského charakteru vzájemných vztahů, tak v podmínkách otevřeného konfliktu včetně ozbrojeného“ (Karjakin 2013: 90). Je zaměřená na dosahování cílů skrze kontrolu nad administrativně-politickým aparátem řízení státu protivníka: hlavním objektem je vládnoucí elita země a silové struktury. Přípustná je skrytá manipulace chování konkrétních osob a sociálních skupin, které mohou ovlivňovat politiku státu a nálady ve společnosti. Stát, který má být podroben, by měl být zbaven zdrojové a ekonomické samostatnosti. Dominantní země by měla usilovat o získání „vnějšího řízení“, kterým se rozumí trvalá a celková dominance, která je však prováděna zprostředkovaně a skrytě. Tím jsou vytvořeny podmínky pro žádoucí transformaci společensko-politického systému vlády země-oběti v souladu s vlastními cíli a pro změnu civilizační, konfesionálně-kulturní a národní sebeidentifikace národa. Tento proces má vést k tomu, že předchozí síly i jejich ideologické základy vyklízí historické pole. Stát, který usiluje o ovládnutí jiného, musí pracovat ve dvou směrech. Zahraničně-politický tlak musí doprovázet vnitřní transformace systému s cílem projektovat sílu proti vládnoucí elitě. Psychologické a informační úderů musí být neviditelné a neodhalitelné, četné, v rychlém tempu, provázané v místě i čase, silné, ale vnějškově nevýrazné a především cílené. Země, která usiluje o ovládnutí protivníka, by měla využívat role řízeného chaosu. Chaotické události v sociální sféře pak mají dospět do okamžiku „bifurkace“, díky níž vzniknou struktury atraktorů, z nichž ten nejsilnější se stane vektorem dalšího rozvoje. Chaos se tak stává mechanismem přepnutí do jiného režimu. Karjakin se odkazuje na práce psychologa a politologa J. V. Gromyky, který rozpracoval termín *válka o vědomí*, jež má být novou formou geopolitického boje vedeného prostřednictvím médií využívaných k transformaci a řízení vědomí člověka (Karjakin 2013: 194). Cílem válek tak dnes není ovládnutí teritoria protivníka, ale vědomí jeho společnosti. Zajímavé jsou metody boje, mezi něž Karjakin řadí rozrušení celistvosti světónázorového hodnotového systému obyvatelstva, erozi tradičních mechanismů sebeidentifikace osobnosti a nabídku nových mechanismů sebeidentifikace různých skupin, případně likvidaci schopnosti rozumět místu své země v systému mezinárodních vztahů. Pro informační operace je třeba mít politickou platformu, kterou uznávají určité vrstvy společnosti, jak programově, tak co se týče metod politického boje. Tyto síly jsou nositeli myšlenek. Dalším potřebným nástrojem je „komunikabilita“ – komunikační síť

země, která musí být schopna se navzájem doplňovat a komunikovat stejným směrem. Vysílací kanály propagandy včetně médií by měly být dostatečně robustní. Operace by se měly opírat o charismatické osobnosti – politického lídra-nositele, který disponuje politickou vůlí. Jeho hlas by měli doplňovat další vlivoví agenti a pokud možno i ekonomické a silové struktury země. V průběhu operací by měly být formy adaptovány a zdokonalovány podle kontextu. Karjakinova *Geopolitika třetí vlny* je spíše příručkou pro ruské plánovače dezinformačních kampaní. I ona je však součástí ruské geopolitické kultury.

Mnohem klasičtější práce A. Zubkova nabízí typický etatistický eurasijský koncept založený na modelu střetu kontinentu a pevniny, v němž Rusko čelí tlaku liberalismu námořních mocností v čele s USA. V knize se čtenáři dozvědí, že „mysl západních politiků a politologů ovládla myšlenka rozdrobení Ruska“, což dokládá účelovými citacemi a dovozuje, že mediální diskuse Rusů na toto téma je podporována ze zahraničí (Zubkov 2004: 95). Rusko je podle něj ohrožováno zvenčí ze všech stran a ruskými liberály i zevnitř. Konsolidace Ruska a posílení silových struktur a suverenity jsou podle něj jedinou cestou k udržitelné budoucnosti. Rusko považuje za pilíř eurasijského kontinentálního bloku. Předpovídá, že „21. století však bude érou vlády Asie nad světem, čemuž je třeba přizpůsobit ruskou strategii“ (Zubkov 2004: 28). Ještě radikálnějším autorem je nepřehlédnutelná postava ruské „geopolitiky“, generál-plukovník Leonid Ivašov, který je od r. 2001 v záloze, avšak hojně přispívá do médií včetně konspiračního a nacionalistického týdeníku *Zavtra* a časopisu *Geopolitika*, kde je členem expertní rady. Vyučuje také na MGIMO a angažuje se v řadě nacionalistických projektů. Jeho kniha *Geopolitika ruské civilizace* (Geopolitika ruské civilizace) jej může řadit i mezi civilizacionisty neosovětské školy. Ivašov vnímá geopolitiku ruské civilizace jako syntézu téměř dvou stovek etnik sjednocených „energí eurasijského prostoru“. Jeho práce mají šovinistický a vůči Západu nenávistný charakter. Je hlasitým zastáncem vztahů s Čínou a kladně hodnotí politiku V. Putina od r. 2014, kde podle něj došlo „k definitivnímu přeorientování Ruska na eurasianismus“ (Ivašov 2016b). V řadě textů nejen zdůrazňuje ruskou vojenskou sílu a velikost, ale přímo vyhrožuje schopností vojensky kontrolovat i ta území, která Rusku nepatří, včetně Arktidy (Ivašov 2016a). Jeho publikace obsahují konspirační teorie a šíří poplašné zprávy, např. že NATO se chystá v r. 2017 k válce s Ruskem (Ivašov 2016b). Ivašov kvituje anexi Krymu. Podle něj Putin způsobil převrat ve světovém veřejném mínění – poprvé od rozpadu SSSR „nahlédl situaci geopolitickým pohledem. Pochopil, že pokud by nereagoval na Ukrajině a v Sýrii, síly Západu by začaly ničit Rusko“. Podle Ivašova může putinovská strategie změnit globální uspořádání světa (Ivašov 2014). Podobné, ale konspirologií ještě více poznamenané vidění světa nabízí práce dalšího populárního autora prací z oblasti geopolitiky

a geostrategie, bývalého příslušníka zvláštních služeb a profesora MGIMO Igora Panarina, který se v posledních letech soustřeďuje na problematiku informační války. Centrální Panarinovou tezí je přesvědčení, že „rozpad SSSR byl výsledkem první globální informační války, kterou Západ zahájil hned po bitvě u Stalingradu v r. 1943“ (Panarin 2015: 112). Díky pevnému vedení Stalina se mu nepodařilo dosáhnout svých cílů. „Teprve po Stalinově smrti zahájily západní tajné služby ofenzivu s ústředním tématem: anti-Stalin. Za tímto účelem CIA a MI6 podpořily Chruščova jako trockistického globalistu a později Gorbačova, který vedl protisovětskou politiku vedoucí k vítězství Západu a rozpadu země“ (Panarin 2015: 118). Podle Panarina nyní probíhá druhá světová informační válka, jejíž současná hlavní operace je anti-Putin (Panarin 2015: 185).

Z produkce „geopolitiky“ ze strany představitelů silových složek je vidět, že nemá mnoho společného se samotnou geopolitikou. Je však významným indikátorem kontinuity strategické i geopolitické kultury Ruska s myšlením rozšířeným v dobách SSSR ve skupině osob, která se podílí na vytváření bezpečnostní a obranné politiky a díky rozsáhlým mediálním aktivitám ovlivňuje geopolitické představy ruské veřejnosti.

6.2.4 GEOPOLITICKÁ TRADICE CIVILIZACIONISMU

Zakořeněnou součástí ruské geopolitické a politické kultury je fenomén institucionalizované státní ideologie, která po staletí sloužila státu jako tme-lící prvek multietnické a multikonfesionální společnosti obývající rozsáhlé prostory. Tuto roli dlouhou dobu sehrávala pravoslavná církev a v dobách, kdy její role upadala, hledal ruský stát i jiné ideologické zdroje včetně různých forem nacionalismu. Tato tradice byla také podstatou SSSR, pro nějž byl marxismus-leninismus jednotícím a dobře ovladatelným dogmatem. Postsovětské Rusko však zakotvilo nepřípustnost státní ideologie do ústavy. Přesto stoupenci patriotických a nacionalistických politických směrů hledají určitou formu nové sjednocující ideologie. Výsledkem tohoto hledání jsou různé formy ideologie civilizační – civilizacionismu, který se zformoval ve specifickém historickém kontextu. Předsovětské Rusko by bylo sotva možno označit za jedinou civilizaci v situaci, kdy např. muslimská Střední Asie byla připojena až v 70.–80. letech 19. století a ruština nebyla rozšířeným jazykem. Carská, ale především sovětská geopolitická realita však vnucovala společnou identitu i komunitám sousedních civilizací (zejména islámské) a utvářela zdání „transcivilizační civilizace“, v níž geopolitická realita konfrontuje a překonává citové vazby kulturní identity (Bassin 2007). Sovětské dějiny k tomu poskytly zvláštní kontext civilizační solidarity společnosti v realitě, kde pocit odcizení kompenzovala spřízněností lidí, kteří nebyli součástí nomenklaturní elity (Pantin 2010). Systém byl schopen přesvědčit velkou

část společnosti o tom, že nabízí pocit stability a společného rovnostářského osudu, v němž byli občané smířeni i s kulturou lži a přetvářky, s níž se však naučili pracovat. Společný osud byl pečetěn společným jazykem (ruštinou i slovníkem a hesly komunistického státu). Po rozpadu SSSR se rozpadla i nutnost této sounáležitosti a začaly se vynořovat původní předsovětské identity. V Rusku samotném pak nastal identitární chaos, který neřešila ani skutečnost, že postsovětské Rusko je etnicky kompaktnějším státem. Zatímco v SSSR tvořili Rusové jen cca 49 % populace, v Rusku je to celých 80 %. Ruské etnikum bylo imperiálním jádrem sovětského systému, a proto se Rusové zcela identifikovali se SSSR. I proto se samotná ruská identita v SSSR nikdy příliš nerozvinula (Zevelev 2009), resp. byla zcela jinak teritorializovaná, identifikovaná se SSSR. Geopolitický status země byl významnou součástí sebeúcty ruského národa.

Postsovětská identitární dilemata jsou opět i o kontinuitách a diskontinuitách. Mocné sovětské impérium bylo nahrazeno státem v celkovém úpadku, který ztratil mezinárodní prestiž. Ateismus byl vytlačen částečně spontánní a dílem módní a povrchní vlnou návratu náboženství, internacionalismus nacionalismem, „jistoty“ nahrazeny nejistotou, jednoduchá nesvoboda složitou svobodou. Vedle těchto diskontinuit zde jsou kontinuity v oblasti právní (nástupnictví po SSSR, kontinuita právního systému); symbolické (zachování památníků včetně mumie Lenina, jména ulic, hudba ruské hymny, některé státní svátky); personální (ruská elita je často tvořena lidmi ze silových struktur SSSR včetně KGB); morální (zločiny SSSR nebyly potrestány, naopak probíhá jejich rehabilitace); ekonomické (nedošlo k restitucím). Desovětizace byla selektivní a spíše vnějšková a totéž lze tedy říci o ruské identitě, která stále nezískala novou podobu (Čubajs 2014: 59), a také proto je tématem nepřeberného množství knih, studií a projektů.⁴⁶ Obrazy sjednocené sovětské komunity tak přežívají fyzicky i mentálně.

Téma „civilizace“ bylo i v Rusku historicky používáno často hierarchicky v souvislosti s civilizační misí implikující pozvednutí kulturní a technologické úrovně národů obývajících Ruskem kolonizovaná území. Významná část těchto kolonizovaných obyvatel nehovořila rusky, neexistovala jednotná kolektivní paměť a geopolitická realita byla založená na expanzi ruského národa na území jiných kultur, které byla ruská kultura připravena začlenit a asimilovat. Na konci 60. let 19. století vnesl Danilevskij do ruské diskuse

46 Za stovky prací lze jmenovat zajímavou studii Knihovny Kongresu USA „The Search for a New Russian National Identity - Speeches, Statements”, Library of Congress (2003) (dostupné na: www.loc.gov/about/about-the-librarian/speeches-and-statements/the-search-for-a-new-russian-national-identity/) nebo výzkum „Ruská identita. Cesta života“ D. Andrejevové a A. Neklessy (2012) v rámci projektu Intelektualnaja Rossija (dostupné na: <http://www.intelros.ru/russkaya-identichnost.html>), resp. velkou diskusi Valdajského diskusního fóra „Národní identita a budoucnost Ruska“ (2014) (dostupné na: <http://valdaiclub.com/publication/68280.html>).

horizontální pohled: motiv kulturně-historických celků. Koncept civilizace legitimizoval další expanzi na základě měkkých kulturních kritérií (panslavistický program – jazyk, etnicita, pravoslaví). Obecně lze ovšem tvrdit, že v 19. století byl hlavní socio-historickou jednotkou národ (Verkhovskii – Pain 2015). V postsovětském Rusku prodělalo porozumění pojmu „civilizace“ podobný vývoj. Po rozpadu SSSR byl pojem používán především v hierarchickém smyslu. Rusko si kladlo za cíl stát se členem rodiny civilizovaných zemí. Civilizaci vnímalo ve smyslu západocentrického racionalismu jako protiklad barbarství a zaostalosti. Civilizace byla identická se Západem. Toto chápání však bylo postupně opět nahrazeno horizontálním civilizačním paradigma-tem, jehož podstatou je téma identity.

Epicentrem nerozhodnutého střetu myšlenkových tradic o destabilizovanou ruskou identitu byl znovu vztah Ruska vůči Evropě/Západu. Podstatou tohoto dilematu byla snaha národa se zdánlivě evropskými kořeny o navázání spojení se svým evropským *jiným*, jehož uznání mu celá desetiletí scházelo. Rusko bylo znovu nuceno hledat řešení historického dilematu, jak si při snaze o navázání spojení s Evropou zachovat své ruské *vlastní* (Tsygankov 2007). Znovu objevovalo svůj dualistický vztah lásky a nenávisť, obdivu a pohrdání vůči Evropě/Západu, přetrvávající díky sporu stoupců jednotlivých tradic o to, zda vykročit ze sevření jistoty vlastní protrpěné kultury, nebo v ní zůstat. Civilizacionistické myšlenky a geopolitická diskuse nabídky chybějící identitární koncepty. Postupně opět sílil konsenzus na jisté formě negativní sebeidentifikace vůči Západu, podle níž „ruské“ znamená především „jiné než evropské/západní nebo asijské“. Tato diskuse byla základem přesvědčení o vlastní cestě (Pantin 2010). Typická argumentace celé řady myslitelů dospívala ke stejnému závěru jako I. Vasilenková, podle níž „působení Západu na ruskou společnost vedlo k její civilizační dezorientaci a vysálo kulturní energii národa“. Za cestu vpřed Vasilenková označila „národní duchovní obnovu a hledání vlastní cesty k vlastní civilizační identitě“ (Vasilenko 2000). Historicky silné nutkání ruských intelektuálů hledat zvláštní cestu bylo logicky živeno i pozadím diskuse o globalizaci a antiglobalizaci (Cherepanova 2010). Patriotické ruské politické elity pomáhaly rekonstruovat patriotický konsenzus kolem statusu Ruska jako velmoci (Clunan 2014). Rozsáhlý ruskojazyčný prostor se zkušeností společného státu stmelovaného mimořádnou historickou zkušeností vedl k přijetí konceptu civilizace jako klíčové relativně autonomní geopolitické jednotky.

Příběh ruské cesty k tomuto paradigmatu začíná přijetím Čaadajevova rozsudku nad ruskou ne/sounáležitostí s některou z jiných civilizací (Čaadajev 2003). Ruští civilizacionisté z tohoto závěru odvozují konstrukci civilizace vlastní – založené na kolektivitě sahající za horizont jednoho národa i ruských hranic, projevující stabilitu v čase a schopné šířit své hodnoty v prostoru. V ruské tradici má civilizační vize kořeny v romantismu, slavjanofilství,

keré bylo prostřednictvím Uvarova a Danilevského propojeno s imperiální ideologií státu. Také v geopolitických představách přichází národu na pomoc civilizace, která nabízí naplnění všech tří výsostně geopolitických klíčových misí postsovětského Ruska: globální velmocenský status, regionální sféra vlivu a „suverenita zvláštní cesty“ ve vnitroruském rozměru. V tomto pojetí se civilizace stává kulturně definovanou supranacionální geopolitickou stavební jednotkou světa. Výsledkem je civilizacionismus jako tradice, která vychází z hodnotové rovnosti civilizací (bez ohledu na obsah hodnot) jako suverénních jednotek ve smyslu implicitního práva na vlastní kulturní specifika řídící se kulturou (ruského) civilizačního centra a nepřijatelnost pronikání vlivů jiných civilizací (většinou „hegemonické západní civilizace“). Civilizacionistické paradigma lze považovat za ideologii, která nabídla zaplnění ideologického vakua, jež se vytvořilo s rozpadem předchozího paradigmatu společenského rozvoje (Romaško 2015). Jedná se však vlastně opět o imperiální nacionalismus, resp. „civilizační nacionalismus“ (Verkhovskii - Pain 2015) blízký vizím Uvarova či Danilevského.

Obecnou podstatou civilizačního paradigmatu by měla být kulturně a historicky definovaná komunita držící pohromadě díky měkké síle charismatu civilizačního jádra (Collins 2001). Toto charisma však SSSR ztratil a Rusko nezískalo. Ruské patriotické společenství bez přirozené civilizační autority, ale s civilizačními ambicemi proto do své agendy zapojilo stát. Využívá jeho mocenské zázemí a nabízí mu ideologii založenou na ruské národní partikularitě a imperiální civilizační misi (Kurfürst 2017c). V transcivilizační, multietnické a multikonfesionální společnosti má civilizacionismus reálnou roli především jako konsolidační program dovnitř Ruska. Tradiční dichotomii diskusí o národě/civilizaci mezi esencialismem a konstruktivismem je nutno v ruských podmínkách promýšlet opět v souvislosti s centrální rolí státu, který se často choval konstruktivisticky, ale pro své cíle používal esencialistických argumentů. Tento fenomén nazvala Anne Clunanová „aspiračním konstruktivismem“ (Clunan 2009: 22).

Civilizacionistická geopolitická konstrukce světa je z definice prostorová, supranacionální a politická. Prostorovost někteří badatelé včetně Huntingtona vyjadřovali pokusy o mapování civilizací a vymezení hranic mezi nimi. Stejně tak je prostorový diskurs organizace civilizace jako interakce civilizačního centra, z nějž se politické inovace šíří na periferii, kterou svým charismatem udržuje na své orbitě. Představa o civilizacích jako geopolitických blocích organizovaných koncentricky kolem „jádrových států“, které dominují nad okolním prostorem „své“ civilizační makro-jednotky díky své relativní moci a kulturní centralitě (Huntington 2001), se stala atraktivním revizionistickým programem Ruska. Politická agenda civilizacionismu se promítá do vnitropolitické mobilizace a navenek do geopolitických příběhových linií. Samotní ruští autoři upozorňují, že civilizace je mimo jiné

i svébytným programem expanze (Eremina 2016). Pozitivní vyznění termínu „impérium“ je jednou z charakteristik postsovětského diskursu, čehož si všimli i liberální západníci, když přišli s konceptem liberálního impéria (Chubays 2003). Termíny jako imperiální cíle, imperiální etnos jsou v ruském diskursu rehabilitovány (Kortunov 2009; Kogatko - Tchakachov 2010) a v sousedních zemích i na Západě budí obavy. Ruský civilizacionismus je spojnicí neoimperialismu s ruským revizionismem a jejich ideologickým zázemím. Mnozí autoři dnešního Ruska po politice obnovy imperiálního vztahu mezi ruským civilizačním centrem a civilizační periferií otevřeně volají a považují „připoutání osamostatněné periferie“ za jeden z hlavních úkolů Ruska. Podle některých se dokonce jedná o výzvu pro Rusko existenční (Bagdasarjan 2009; Kortunov 2009).

Civilizacionistická tradice se začala formovat jako společná platforma supraetnického nacionalismu a komunistických aparátčků. K této platformě se připojilo také radikální křídlo hnutí neoeurasianismu a nacionálně-konzervativních sil (rudohnědá aliance) (Billington 2004: 33). Obnovená Komunistická strana Ruska (KSRF) přijala paradoxní syntézu marxismu-leninismu a ruské myšlenky (Rabotiazhev - Solovjev 2008), s níž ostatně pracoval již Stalin. Vedle strukturálních podobností nacionalismu a bolševismu, které charakterizoval Iver Neumann (Neumann 1996: 174), našly tyto směry společné geopolitické cíle ve třech klíčových bodech: obnova velmocenského postavení, reintegrace postsovětského prostoru a suverenity vnitřního vývoje. Civilizacionistické narativy v postsovětském Rusku postupně získávaly iniciativu v domácí i zahraniční politice (Tsygankov 2008). Při analýze diskursivních bloků vyjadřujících základy civilizacionistického vidění světa sociologové našli řadu stabilních verbálních jednotek jako: „sounáležitost pravoslavné civilizace“, „naš jedinečný způsob života“, „naše jedinečná cesta“, „vytvoření pozitivní image Ruska“, „nepřijatelnost západního modelu rozvoje“, „suverénní demokracie“, „Rusko je velká mocnost“, „impérium“, „Západ se bojí silného Ruska“, „jsme obklopeni nepřáteli“, „ponížení Ruska“, „Rusko se zvedá z kolen“ atd. (Raskin 2009). Civilizacionistický diskurs vytváří očekávání restaurace velké sovětské komunity, vymezené vůči Západu. Ruská patriotická politická literatura je přeplněná spenglerovskými referencemi na zánik Západu, konspiračními teoriemi zahalenými do pojmů „defalsifikace dějin“, referencemi na řízení světa elitami z Římského klubu a Builderbergu, teoriemi o cykličnosti dějin a historickými vizemi v braudelovském pohledu dlouhého trvání, kdy impéria zanikají, ale znovu se objevují. Tato literatura často pochází z periferií vlivných státních činitelů a profesorů vyučujících na ruských univerzitách a je vydávána nepřetržitě od rozpadu SSSR. Poté co ani asertivní zahraniční politika etatistů v čele s V. Putinem nepřinesla posílení ruského statusu ve světě, neodradila některé postsovětské země od snahy o integraci s NATO

a EU, nepřinesla reintegraci postsovětského prostoru a v situaci, kdy ozvěny barevných revolucí začaly doléhat do ruské společnosti, začal civilizacionismus pronikat do politiky státu. Na počátku třetího prezidentství V. Putina se stal jeho součástí.

Putinův posun k vnímání Ruska jako zvláštní civilizace je výsledkem kombinace vnějších a vnitřních tlaků na stát od rozpadu SSSR (Tsygankov 2016). Zevnitř byl tlačěn stoupenci civilizacionistické tradice, jejichž síla od počátku 90. let rostla, zvenčí rostl tlak globalizace a hodnotově ukotvené politiky Západu vyjádřené symbolicky v ruském diskursu o hrozbě barevných revolucí. Civilizacionismus se stal ideologickou alternativou měkké síle západních hodnot a ruské vedení přistoupilo ve třetím Putinově prezidentství k taktice „války hodnot“ se Západním světem na základě teze, že Rusko je morálně nadřazenou alternativou západní postmoderny (Lynch 2016). Během let 2012 a 2013 V. Putin přijal novou strategii práce s otázkami identity a zaměřil se na sociální kreativitu a konstrukci Ruska jako přirozeného nositele konzervativních hodnot, jehož ohrožuje především liberalismus Západu (Evans 2015). Civilizacionismus jako politický program vlády potvrdil V. Putin ve své předvolební stati z r. 2012, kde uvedl: „Ruský národ je státotvorným z podstaty existence Ruska. Velikou misí Rusů je sjednocovat a upevňovat civilizaci (...), upevňovat ruské Armény, ruské Ázerbájdžánce, ruské Němce, ruské Tatary (...) Upevňovat je do takového typu státu-civilizace, kde nejsou nacisti a princip rozlišování na naše a cizí a kde se společnost definuje společnou kulturou a hodnotami. Taková civilizační identita je založena na zachování ruské kulturní dominance, jejímž nositelem nejsou jen etničtí Rusové, ale všichni nositelé této identity bez ohledu na národnost“ (Putin 2012). Teoretici civilizacionismu tyto teze rozpracovávají v textech umístěných na řadě nově vzniklých konzervativně a neoimperiálně orientovaných internetových portálů. Zdůrazňují, že tento „civilizacionistický ruský nacionalismus bude přijatelnou formou ruského nacionalismu ve 21. století, které je stoletím boje civilizačních projektů“ (Chomjakov 2015). Ve třetím prezidentství V. Putina se civilizacionismus promítl i do ruských koncepčních dokumentů (viz geopolitické příběhové linie). Ruská zahraniční politika se tak začala otevřeně opírat o diskurs té geopolitické tradice, která vychází z partikularismu, mesianistických mýtů, geopolitických kódů a imperiální historické paměti. Stranou pozornosti ruské diskuse zůstává, že argumenty o civilizační suverenitě a absolutizaci hodnot tradiční společnosti jsou spíše propagací představ o těchto hodnotách než jejich reálnou existencí (Romaško 2015). Ze strany ruské vlády je civilizacionismus pokládán spíše za taktiku než za strategii, což dokazují pokusy o navázání spojení s Evropou a zájem začlenit se do ní, nejlépe v jejím bipolárním provedení (Trenin 2016). Civilizace jsou představované spíše než reálné a národy, které procházejí krizí identity, se typicky prezentují skrze manipulovatelné civilizační vize. Ruské zahraniční

politice lze jen stěží porozumět bez analýzy těchto geopolitických vizí v jejich sociálních kontextech (Tsygankov 2007). Civilizační vize nabízí řadu výhod: konstruuje vágně ohraničený prostor, který není spoután státními hranicemi a normami a je dostatečně flexibilní pro nejrůznější interpretace. Má také integrační kapacitu dovnitř ruské společnosti a uspokojuje imperiální a patriotické aspirace. Zároveň nabízí cestu k měkké projekci ambicí na ztraceném postsovětském prostoru, bez požadavku na integraci *de iure*. Vyzařuje do prostoru SNS alternativní hodnotovou agendu: pravoslaví, resp. eurasijskou myšlenku, jazyk, kolektivní paměť, případně etnickou blízkost. Umožňuje nové formy práce v postsovětském prostoru s měkkou silou. Poskytuje legitimitu řadě geopolitických příběhových linií.

Formy civilizacionismu lze typologizovat více způsoby. Zde nabídneme typologii podle geopolitických škol a konceptů vycházejících z alternativní teritorializace prostoru severní Eurasie: *neosovětismus*, *civilizační izolacionismus*, *neoeurasianismus*, *Ruský svět*.

Neosovětismus vychází z programu rekonstrukce sovětského prostoru v jednu geopolitickou entitu. Program této myšlenkové školy je založen na rehabilitaci SSSR s jeho symbolikou a odkazem. Ještě aktuálnější je však jeho negativní protizápadní a antiliberalní program.

Izolacionismus formulovaný Vadimem Cymburským v jeho vizi „ostrova Rusko“ navrhuje koncentraci na rozvoj Ruska uvnitř současných hranic. Cymburskij svůj koncept zřetelně zasadil do civilizacionistického paradigmatu a rozvíjí širší geopolitický model.

Neoeurasianismus je strukturovaný směr, jehož umírněná a statistická část vnímá Rusko jako eurasijskou mocnost, klade důraz na spolupráci s Čínou a asijskými zeměmi. Jeho civilizacionistická ideologická větev, která má v Rusku pevné zázemí, nabízí v zásadě bipolární vidění světa, jehož jádrem je střet kontinentální Eurasie s námořní civilizací v čele s USA. Ruský expanzionismus v jeho podání jde daleko za hranice postsovětského prostoru.

Ruský svět je modernizovaná geopolitická konceptualizace slavjanofilského, pravoslavného a ruskojazyčného odkazu ruského impéria, ale i SSSR. Jeho nabídka je primárně směřována do západní části postsovětského prostoru.

Tyto geopolitické školy i jejich referenční práce a autory (obr. 26) si dále přiblížíme.

Tyto čtyři geopolitické školy, které se částečně prolínají, se liší v nabídce konstruování prostoru i politických idejí. Společně však usilují o obnovu postavení Ruska jako civilizační zóny sociokulturní prestiže. Vychází přitom z historického vzoru carského Ruska a SSSR, které tuto prestiž u národů ruského impéria i u řady zemí třetího světa měly (Kogatko - Tchakachov 2010: 66). Pojednání o těchto geopolitických školách začneme neosovětismem.

Geopolitická škola/vize	Neosovětismus	Civilizační izolacionismus	Neoeurasianismus	Ruský svět
Představitelé	G. Zjuganov, A. Podberjozkin, S. Baburin, J. Belov.	V. Cymburskij.	A. Dugin, A. Panarin, V. Iljin, S. Baburin, V. Žirinovskij, A. Mironěnko, A. Podberjozkin, Š. Sultanov, A. Prochanov.	P. Ščerdrovickij, J. Ostrovskij, N. Naročnická, patriarcha Kirill.

Obr. 26: Geopolitické školy a koncepty civilizacionismu a vybraní představitelé

NEOSOVĚTISMUS

Pod pojmem neosovětismu rozumíme myšlenkovou školu nostalgickou po SSSR, která je silně angažována jak ve strukturách státu (zejména silových), tak na vytváření celospolečenského narativu. Neosovětismus je rovnocennou součástí radikálního etatismu a v mnohém se překrývá s výše popsanou geopolitickou školou silových struktur. Vzhledem k tomu, že do své ideologie vstřebal myšlenku státu-civilizace (za který pokládá SSSR), teze eurasianismu a spojenectví s pravoslavnou církví, zařadíme ho mezi školy civilizacionismu. Nejzřetelnějším vyjádřením jeho vlivu je existence a programové zázemí KSRF jako výrazné politické síly.

Kolaps komunistické ideologie znamenal pro ruské komunisty a jejich příznivce rozpad jejich politického *raison d'être*. Následná desovětizace byla navíc nejen likvidační ideologie marxismu-leninismu, ale i geopolitické reality SSSR včetně různých úspěšných pokusů o rychlou výměnu starých elit, symbolů a sociálních praktik (Smith a kol. 1998). Marxismus-leninismus ve své původní podobě nebylo možno recyklovat a nově založená KSRF⁴⁷ musela nalézt nový program pro svoji silnou, ale dezorientovanou voličskou základnu. Doprovodným efektem jeho hledání bylo strukturování strany do více směrů. Vedle tradičních komunistů, kteří odmítli svůj politický program upravit s ohledem na nový kontext (Anatolij Lukjanov, Jurij Belov), se v KSRF zformovalo dnes dominující nacionálně patriotické křídlo. Skupina umírněných komunistů, která existovala v 90. letech a hledala cesty k sociálně demokratickým myšlenkám (bývalý předseda Státní dumy Genadij Selezňov), prakticky vymizela a i její představitelé se postupně přikláněli k nacionálně-patriotické linii. Nacionálně-patriotické křídlo KSRF, které stranu ovládlo

47 Za SSSR neexistovala republiková platforma ruské komunistické strany (na rozdíl od ostatních svazových států). Rusové se plně identifikovali s KSSS. Z tohoto důvodu vznikla nejprve v červnu 1990 Komunistická strana Ruské sovětské federativní socialistické republiky jako platforma konzervativní komunistické opozice proti reformám Michaila Gorbačova. Z ní vznikla v únoru 1993 KSRF.

(Genadij Zjuganov, Nikolaj Ryžkov, Sergej Baburin), prakticky opustilo marxisticko-leninskou ideologii a přizpůsobilo se nové společenské poptávce (Rabotiazhev – Solovjev 2008). Negativní program nebylo složité sestavit: kritika Gorbačova a Jelcina, antiliberalismus, antizápadní a antiamerická politika, kritika globalizace, kosmopolitismu, univerzalizmu nebo oligarchizace ruského státu. Pozitivní program byl větší výzvou. Ve výsledku spočívá ve státním nacionalismu, imperiální myšlence znovusjednocení postsovětského prostoru pod ruským vedením a silném státě opírajícím se o silové složky. Nacionálně-patriotická linie nabídla i geopolitický narativ vycházející z ofenzivního realismu kořeněný větší či menší dávkou teorií spiknutí Západu proti SSSR/Rusku (Ortmann – Heathershaw 2012). Významná část dezorientované ruské společnosti narativ o temných silách, které zajistily rozpad SSSR, akceptovala. Ve svém novém programu našla KSRF řadu shodných prvků s fašistickou ultrakonzervativní nacionalistickou pravíci. Toto spojení komunistických a ultrapravicových konzervativních sil se projevovalo již v 80. letech, kdy se tehdy málo známý činovník oddělení propagandy ústředního výboru strany Genadij Zjuganov (a pozdější autor manifestu pučistů ze srpna 1991) pokusil vytvořit spojenectví s extrémistickými silami ruských nacionalistů, které vznikly na základě Brežněvovy snahy o využití jednotící síly nacionalismu (Billington 2004). Podobnou dráhu měl Sergej Baburin, prominentní osobnost nacionalistických iniciativ již v Nejvyšším sovětu SSSR a poté ve Státní dumě (Umland 2008). Nacionalistické a neosovětské síly vytvořily počátkem 90. let rudo-hnědou antizápadní koalici atakující vládu reformátorů a liberalismus. Nacházely příznivce nejen uvnitř KSRF, ale i mezi nacionálními bolševiky Eduarda Limonova, antisemity či fašisty typu Alexandra Dugina (který byl ostatně i poradcem lídrů KSRF). Parlamentní KSRF nabídla společně agendě sílu rozsáhlé členské základny složené z bývalé komunistické nomenklatury, důchodců a válečných veteránů.

Obnova ideologie KSRF spočívala nejen v zachování patrioticko-velmocenské ideologie, ale i vstřebání dříve opozičních duchovních myšlenkových systémů, jakými byla pravoslavná církev či geopolitika. Zjuganov tuto změnu programu okomentoval v knize *Děržava* (Velmoc) takto: „Včasná změna ideologie Komunistické strany do oblasti státního patriotismu předešla tomu, aby byla strana označena za strašáka bolševických extrémistů“ (Zjuganov 1994: 8). Zásluhy na programové symbióze ultrapravicových nacionálních sil s komunisty si přivlastňoval také A. Dugin, podle kterého to byli neoeurasianisté, kdo transformovali původní protichůdné postoje mezi bílými (ultrakonzervativci) a rudými na základě širokého civilizačního projektu (Clover 1999). Populistická syntéza nacionálně patriotické linie s pozůstatky programu komunismu byla oficiálně schválena na zasedání 3. kongresu KSRF v r. 1995 (Rabotiazhev – Solovjev 2008). Program neosovětismu se tak stal spojením ruské myšlenky s geopolitikou s cílem rehabilitace a rekonstituce SSSR.

KSRF se i přes rozdílné názory na minulost a různé představy o teritoria-
lizaci ruské civilizace přidala ke stále silnějšímu kánonu nacionálně-patri-
otických sil, jejichž jednotící silou byl velkoruský nacionalismus (který byl
ostatně jádrem geopolitické kultury i v SSSR). Neosovětiismus se (na rozdíl
od ideologie SSSR) nacionálně-patriotickou agendou přestal tajit a skrývat ji
pod legendou marxismu-leninismu. Jeho cílem však byla rehabilitace SSSR
včetně osobnosti Stalina.

Významné místo v nové ideologii strany získala i geopolitika, tedy disci-
plína, kterou komunisté ve 30. letech zakázali a která v 90. letech poskytla
dezorientované a hodnotově destabilizované ruské společnosti terapeutickou
naději na obnovu velikosti. Její přednosti objevovali komunističtí předáci mj.
i pod vlivem Alexeje Podberjokina (pozdějšího prorektora MGIMO pro vědu),
který program KSRF ke geopolitice směřoval (Rabotyazhev – Solovyov 2007).
Neosovětiistickou geopolitickou školu vybavil programem samotný předseda
KSRF Zjuganov. Komunisté se na geopolitiku odvolávali již v r. 1990 – tedy
ještě před rozpadem SSSR (Ersen 2005). V průběhu první dekády po dezin-
tegraci svazu byla geopolitika v Rusku téměř monopolizována národními
patrioty a levicovými aktivisty (Kolossov – Turovsky 2001). KSRF se zařadila
mezi její nejhlasitější propagátory. Geopolitika nabízela jednoduché recepty
reagující na poptávku části ruské společnosti nostalgické po starých časech
SSSR a očekávající naplnění slibů obnovy jednotného společenství v postso-
větském prostoru. Program proto nabízel geopoliticky podmíněnou „identitu
očekávání“ (Kogatko – Tchakachov 2010: 69). Geopolitická škola neosověti-
ismu kombinuje radikální až militantní antizápadní eurasianismus s civili-
zacionistickými tezemi opřenými o ruský mesianismus. Je tedy koktejlem
namíchaným z Mackinderova modelu heartlandu, Huntingtonovy teorie
střetu civilizací, neoeurasianistických tezí doplněných o představu sovětské
civilizace a její renesance. V knize *Geografija pobedy – osnovy rossijskoj geopoly-
tiki* (Geografie vítězství – základy ruské geopolitiky), která je volně dostupná
na řadě ruskojazyčných webů,⁴⁸ se Zjuganov pokouší nabídnout neosověti-
istickou geopolitickou doktrínu, v níž marxismus-leninismus nehraje prakticky
žádnou roli. Mezi východiska patří silný ruský stát, jeho suverenita,
antizápadní zaměření, výzva k obnově SSSR, ale i kontinuita s carským Rus-
kem. Zjuganov zde argumentuje, že Rusové nikdy nemohou být buržoazní
společností, protože mají zcela jiné hodnoty než Západ, který Rusko koloni-
zuje, zotročuje a rád by jej využíval jen jako zdroj surovin. Zjuganov proto
(stejně jako o sto let dříve K. Leontjev) vybízí ke sjednocení pravoslavného
světa a vytváření aliance s muslimským světem proti Západu (Zjuganov
1997). V knize *Za gorizontom* (Za horizontem) Zjuganov argumentuje, že „ko-
munismus je ruské eurasijské společnosti vlastní“, protože „už ruská občina

48 Např. na adrese <http://feelosophy.narod.ru/Zyuganov/Index.htm>.

Obr. 27: Kohabitace stalinského kultu s pravoslavím v ruské politické kultuře. (zdroj: Japan Times, 2013)

a pravoslavná sobornost ukazují na hluboce socialistický a kolektivistický charakter Rusů“. Rusko je podle Zjuganova názorově, kulturně, vírou i tradicemi levicová země (Zjuganov 2011a). Zjuganov se poměrně často ve svých projevech odvolává na Boha a sám se hlásí k pravoslaví, které podle něj není v žádném rozporu s programem KSRF. Při nedávné příležitosti otevření výstavy o ruské přítomnosti na posvátné hoře Athos, konané pod Zjuganovovou záštitou ve Státní dumě, uvedl: „Tisíciletá přítomnost našich mnichů na svaté hoře Athos nám dává oporu pro další pokrok a úspěch, který potřebujeme tím spíše, že Rusko stojí před výzvami mezinárodního terorismu a státního terorismu ze strany natovců a těch sil, které destruuji podstatu a způsob našeho života“ (Zjuganov 2016b). Náboženské motivy považuje Zjuganov za atraktivní a silné metafory a využívá je i v otázkách komunistické ortodoxie: „Jméno Lenina je asociováno především s touhou po spravedlnosti. V tomto smyslu je

v jedné linii s Ježíšem, Mohamedem, Buddhou a Mojžíšem“ (Zjuganov 2008). Tato reciproční symbióza komunistů volajících po rehabilitaci stalinismu se současnou pravoslavnou církví (obr. 27) se v extrémním podání projevuje dokonce „pravoslavným stalinismem“.

Zdánlivou neslučitelnost těchto konceptů vysvětluje osobitá interpretace dějin ze strany stoupců tohoto směru. Jejich stručná verze dějin vypadá takto: „Židé a bolševici rozbili velkou ruskou říši. Ty však poté zničil Stalin a vrátil zemi imperiální sílu, byť pod jiným praporem. Obnovil však také církevní struktury a dal jim ochranu státu, kterou poté církvi Chruščov zase odebral“ (Desnický 2015).

Zjuganov ve svých teoriích populisticky zkombinoval konsolidující a integrující prvky – antizápadní a antiamerický obraz nepřítel, ultranacionalismus, tradicionalismus, antisemitismus, mysticismus, pravoslaví, eurasijský charakter a dědictví orientu, afinitu k sovětskému islámu a nostalgii po SSSR a ruské velikosti. Příběhem Ruska je pro Zjuganova „historický boj se Západem, který Rusko svádí již od velkého schizmatu z r. 1054“ (Zjuganov 1997). Tento boj nabýval mnoha podob: „Neporazili nás Napoleon ani Hitler. Rozdrobil nás antisovětský rusofobie, americká liberální ekonomika, která nemůže v našem prostoru přežít – máme jiné klima a jinou situaci“ (Zjuganov 2016a).

Ze sovětských lídrů Zjuganov obhajuje především Stalina a Brežněva, za nichž se Rusko podle něj chovalo jako mocnost (Karatnycky 1996). Zjuganov má za to, že jak Stalin, tak Brežněv pochopili, že centrem sovětské geopolitiky musí být ruský eurasianismus. Na Stalinově geopolitické doktríně Zjuganov oceňuje dva pilíře: „impérium s myšlenkou autarkie a panslavismus s myšlenkou velkého slovanského prostoru“ (Zjuganov 1997: 126). Zjuganov se vrací i k předsovětským myslitelům. Jeho oblíbenými autory jsou N. Danilevskij, K. Leontjev, I. Iljin a představitelé eurasianismu. V knize *Za horizontem* Zjuganov opět uvádí, že Rusko je speciální civilizace založená na kolektivismu, jednotě a nejvyšších ideálech Boha a spravedlnosti (Zjuganov 1995). Civilizační diskurs dále rozvíjí ve stati „Geopolitika v epochu globalizaci“ (Geopolitika v epoše globalizace), kde píše: „Historicky dané členění světa na různé kulturně-historické typy je základem multipolárního uspořádání světa. Rusko, jako centrum východní pravoslavné eurasijské civilizace, musí kolem sebe shromáždit civilizačně blízké národy a trpělivě budovat nový ruský Velký prostor, ve kterém budou vnitřní protiklady řešeny na základě syntézy tisíciletých duchovních tradic a vědeckotechnických výtobytků 21. století“ (Zjuganov 2003). Právě myšlenka „sbírání zemí“ a vytvoření nového společného státního útvaru na území bývalého SSSR je leitmotivem všech Zjuganovových děl. Podle něj Rusko nemá jinou možnost než znovusjednotit ztracené impérium. Alternativou je degradace Ruska v kolonii Západu (Rabotyazhev – Solovyov 2007). Jádrem tohoto budoucího

společného státu je podle Zjuganova „ruský národ, který tvoří Rusové, Ukrajinci a Bělorusové. Národy – stejné víry, stejné historie a stejných vítězství“ (Zjuganov 2013). Znovusjednocení prostoru SSSR má podle Zjuganova základ v geopolitickém předurčení: „Z pohledu geopolitiky je Rusko pivotem a hlavní oporou eurasijského kontinentálního bloku, jehož zájmy jsou v protikladu k hegemonistickým tendencím námořní mocnosti USA a atlantického prostoru“ (Zjuganov 1995: 74). Zjuganov nabízí sjednocovací proces, který bude mít tři etapy. V první dojde ke konsolidaci národně-patriotických sil Ruska. Na ni naváže etapa sbírání zemí. Začátkem této druhé etapy je sjednocení tří větví ruského národa – Velkorusů s Bělorusy a Ukrajinci. Ve třetí etapě musí Rusko získat kontrolu nad heartlandem. Teprve připojení Střední Asie bude znamenat obnovení ruské státnosti a ruské kontroly nad eurasijským geopolitickým jádrem (Zjuganov 1997: 254). Rusko musí při naplňování této strategie přistupovat ke každému z partnerů individuálně podle vztahu místní společnosti k Rusku i velikosti ruské diaspory. Zjuganov se ve svých úvahách odkazoval na studii Rady pro zahraniční a obrannou politiku *Vrátí se Svaz?* a argumentuje, že „s velmi vysokou pravděpodobností vznikne konfederace Ruska, Běloruska, Kazachstánu, Kyrgyzstánu, Tádžikistánu a Arménie. Připojení Ukrajiny, Moldavska, Uzbekistánu a Gruzie je možné. Málo pravděpodobné je připojení Ázerbájdžánu a Turkmenistánu. Velmi málo pravděpodobné, ale ne s nulovou šancí, je připojení Lotyšska. Téměř vyloučeno je jen připojení Estonska a Litvy“ (Zjuganov 1997: 256). Dále Zjuganov podrobně rozvíjel taktické úvahy k dosažení sjednocení bývalého území SSSR.

Znovusjednocení sovětského prostoru je tématem pro nekonečnou plejádu autorů, knih a statí o geopolitice (nejen představitelů neosovětismu). Vedle Zjuganovových knih o geopolitice jsou v ruském prostředí včetně akademického hojně rozšířené a ministerstvem školství schválené učebnice geopolitiky od Nikolaje Nartova s ideově podobným obsahem. Východiskem Nartova je tvrzení, že Sovětský svaz byl přirozenou geopolitickou formou historického Ruska a „přetavení rozlámané tabulky čokolády – tedy území SSSR – pod ruským vedením je zcela reálné“. S odkazem na Ivana Iljina Nartov ve své *Geopolitice* tvrdí, že ke sjednocení je třeba se nejprve zbavit „politicky inteligentní elity, která vzývala západního ďábla jako Boha“ (Nartov 1999). Nartov stejně jako Zjuganov navrhuje pro Rusko ekonomický model autarkie velkých prostor (Tsygankov 2003). Stejně jako Zjuganovova geopolitika jsou i některé Nartovy práce volně šířené po internetu. O další texty o geopolitice obohatil ruský trh publikací další z architektů neosovětismu Alexandr Podberjozkin, který také podporuje eurasijský směr rozvoje Ruska. Vedle toho akcentuje ruskou nacionální myšlenku, avšak kontinuitu s carským Ruskem vnímá problematičtěji. Podle něj představovalo slepou uličku. Za cestu rozvoje považuje spíše sovětský model, který podle něj „vyřešil otázky, o kterých by

se carskému Rusku nemohlo ani zdát. Nejen že na nikom nezávisel, ale především byl alternativním světovým a ideologickým centrem vůči kapitalistickému systému“ (Podberjokina 2015). V aktuálním kontextu po anexi Krymu nabízí vlastní geopolitický model sjednocení, který je podle něj nutný proto, aby státní celky mohly čelit „globálnímu totalitarismu nadnárodních společností a uzavřeným nadnárodním skupinám řízení světa“. Podle něj by měly vzniknout státní útvary podobné impériím s nejméně 300 mil. obyvateli (což je v současnosti podle něj hranice reálného autarkického rozvoje ekonomiky). Jádrem rozvoje takového celku má být vojensko-průmyslový komplex, armáda, flotila, zvláštní služby a reformovaná věda. „Tyto impériím podobné celky musí kombinovat hierarchicky-institucionální a síťový model řízení a nabírat vliv díky územním enklávám umístěným po světě“ (Podberjokina 2015). Prakticky stejnou vizi „impériím podobných celků“ formuluje další z antiliberálních a antizápadních představitelů neosovětsismu, ředitel Centra ruských výzkumů Moskevské státní univerzity, akademik Andrej Fursov. Podle něj „silám globalizace může čelit jen svaz sítově organizovaných impériím podobných celků, usilujících o ovládnutí nejen teritorií, ale i kybernetického prostoru“ (Fursov 2016: 376). Reintegrace jako reálný cíl ruské politiky se objevuje i v nejaktuálnější učebnici komunismu vydané z iniciativy KSRF. V knize *Komunizm – budušeje čelověčestva* (Komunismus – budoucnost lidstva) se k tomuto tématu praví: „Obnova nového Sovětského svazu přinese světové politice nový obsah a vyžádá si i nové organizační formy realizace společné existence zemí a národů“ (Akimov 2016: 232).

Zahraničně-politický kurs Kremlu ve třetím Putinově prezidentství komunisté vítají a podporují. Schvalují anexi Krymu, plně podporují vytvoření Eurasijské ekonomické unie, sblížení s Čínou, vytvoření struktur (BRICS, ŠOS) a doktríny multipolárního světa. Zároveň ale obviňují Kreml, že se zmocnil jejich programu: „Státní moc se pokusila zaútočit na autoritu KSRF tím, že se zmocnila jejich hesel (taktika kradených hesel) a představila je ve vlastním provedení“ (Belov 2011). I z tohoto důvodu se komunisté dále radikalizují, což je zřejmé z řady statí člena ústředního výboru KSRF Jurije Belova, který používá militaristickou válečnou rétoriku a mj. prohlašuje, že „nevyhlášená třetí světová válka za nové rozdělení světa podle potřeb USA byla již zahájena“. Za její hlavní součást považují komunisté NATO, které je podle nich maskovanou diktaturou USA, a jeho rozšíření je spiknutím Západu proti Rusku s cílem jej zničit (Maekinen 2008: 266).⁴⁹ Rusko je podle Belova v první linii globálního střetu se Západem, a bude-li poraženo, přijde o nezávislost a rozpadne se (Belov 2015). Ukrajina hraje v této válce „roli sudu se střelným prachem, jejíž výbuch má otrávit Ruskem“ (Belov 2014). Politika

49 Teze o probíhající nebo bezprostředně hrozící třetí světové válce jsou součástí propagandistického diskursu dlouhé řady ruských webů.

Kremlu podporující rehabilitaci imperialismu a kolonialismu SSSR včetně osobnosti Stalina aktivizuje radikální společenské díly a posouvá ruský diskurs. Stoupence neosovětismu přivádí zcela přirozeně na okraj fašismu. Jako ilustrace tohoto procesu může sloužit široce diskutovaná stať Andranika Migraňana „Naši Peredonovy“ (Naši Peredonovi) zveřejněná v dubnu 2014 v *Izvěstija* jako polemika s historikem Andrejem Zubovem, který srovnal politiku V. Putina vůči ruské menšině na Krymu s Hitlerovou politikou vůči sudetským Němcům v Československu. V této stati Migraňan uvedl, že „je třeba odlišit Hitlera z r. 1939 od Hitlera po r. 1939 a oddělit tak zrno od plev. Pokud by se Hitler zabýval sbíráním zemí a bez jediné kapky krve sjednotil Německo s Rakouskem, Sudety a Kaliningradem, dokončil tak to, co se nepodařilo Bismarckovi, a zastavil se v tomto bodě, zůstal by zapsán v dějinách Německa jako politik nejvyšší třídy. Zloduchem dějin se stal jen proto, že sobě i Německu vytknul světovládné cíle a prohlásil celé národy za méněcenné a určené k likvidaci (...) Právě tyto nesmyslné myšlenky vedly k trpkému konci Hitlera i Německa. Vše toto však nemělo žádný vztah ke sjednocení Německa a sbírání německých zemí“ (Migraňan 2014).

Pokles počtu mandátů KSRF ve volbách v září 2016 signalizuje, že její voliče uspokojuje současná linie V. Putina a především její geopolitická rovina natolik, že jsou ochotni akceptovat i jeho podporu tržní ekonomiky. Neosovětismus tak manévruje v ruské společnosti do centra, nabývá na síle a získává podporu vlády. Za nejvhodnější analytickou proměnnou při posuzování síly neosovětismu v současné ruské společnosti lze považovat diskurs o rehabilitaci osobnosti Stalina. V prvních dvou obdobích Putinova prezidentství byly postoje vlády k odkazu Stalina a stalinismu různorodé (Sherlock 2011), což se odráželo i ve veřejném diskursu. Obnova sovětské melodie státní hymny, vojenské přehlídky a drobné symboly byly spíše náznaky než zřetelnou politikou rehabilitace stalinismu. Přesto však tyto signály vedly k obavám, že neostalinismus se může brzy objevit jako vlivný politický proud mezi mladými, pro něž je Stalin posledním velkým vůdcem v dějinách (Chavkin 2001). V r. 2007 byla ruským ministerstvem školství schválena patriotická učebnice dějepisu A. Filippova zdůrazňující pozitivní roli Stalina, který je zde obdivně představen jako efektivní vůdce „schopný sjednotit největší eurasijské impérium v historii“ (Filippov 2007: 63). Na tento případ navázala v r. 2010 učebnice vydaná Moskevskou státní univerzitou *Istorija Rossii 1917–2009* (Historie Ruska 1917–2009), jejímiž autory byli profesori katedry ruských dějin Alexandr Vdovin a Alexandr Barsenkov a která Stalina rehabilitovala (Šagin 2010). V tomto případě sice došlo ke stažení učebnice, nicméně ruská vláda se k tomuto kroku odhodlala až pod tlakem veřejnosti. Ve třetím Putinově prezidentství však již je podpora rehabilitace stalinismu zřejmá a otevřená (Gomez 2015; Kuzio 2016; Khapaeva 2016). V roce 2013 bylo schváleno užívání názvu Stalingrad v průběhu oslav 70. let výročí bitvy u Stalingradu a o rok později

V. Putin veřejně hájil pakt Molotov-Ribbentrop. Trend se promítl do celé řady odhalených památníků, bust či jiných míst paměti. Od r. 2012, kdy byla v muzeu druhé světové války v Pskově odhalena busta Stalina pořizená s podporou ministerstva kultury (Lunh 2016), následovala celá řada podobných projektů mj. v Severním Osetsku, na němž se podepsala Stalinova genocidní národnostní politika, nebo republika Sacha, kde byla řada táborů gulagu. Počátkem r. 2015 byl uzavřen Památník politických represí v Permu označený ruským státem za „zahraničního agenta“. Po jeho znovuootevření bylo změněno jeho zaměření na „roli sovětského národa v boji proti fašismu“ (Danilovich - Coalson 2015). V květnu 2015 byla odhalena busta Stalina v Lipecku a o dva měsíce později bylo otevřeno muzeum Stalinových úspěchů v Chorošovu (Thoburn 2016; Dolgov 2015). V září 2015 byly odhaleny další památníky v republice Marij-el a v lednu 2016 bylo otevřeno nové centrum Stalina v Penze, které se má zabývat jeho odkazem pro současnost a budoucnost a má nabízet řadu pravidelných akcí. Při jeho otevření označil G. Zjuganov tento návrat sympatií ke Stalinovi za „stalinistické jaro“ (Turovsky 2016). Experti, kteří tuto problematiku sledují, již registrují několik desítek nových památníků na různých místech Ruska (Khapaeva 2016). Trend rehabilitace Stalina je zřejmý i z průzkumů veřejného mínění. Zatímco v r. 2001 převládaly pozitivní city vůči osobnosti Stalina „jen“ u 38 % Rusů proti 43 %, kteří vyjádřili negativní postoj, již v r. 2008 se rovnováha začala měnit a v r. 2014 poprvé převládlo pozitivní hodnocení Stalina. V březnu 2016 byl rozdíl již velmi zřetelný: 54 % dotázaných odpovědělo, že Stalina vnímá pozitivně nebo spíše pozitivně oproti pouhým 30 % těch, kteří jej vnímají negativně nebo spíše negativně (Levada 2016a).

Rozpad SSSR diskreditoval praktický socialismus, jeho mýtus však žije a nejenže poskytuje energii stoupencům neosovětismu, ale především zajišťuje strukturování prostoru a rozděluje svět na tu či onu stranu sovětských hranic (Ionin 2004: 207). Neosovětismus nepatří mezi originální myšlenkové školy ani nenabízí žádnou původní ideologii, pouze recykluje nacionálně-patriotickou agendu, eurasijské antizápadní koncepty, mackinderovskou a civilizacionistickou geopolitiku, které doplňuje o narativy imperiálního (civilizačního) odkazu SSSR. Jeho nepůvodnost ovšem neznamená, že nenabízí program atraktivní pro významnou část ruské společnosti. Naopak, jako většina populistických koncepcí kombinuje signální obrazy války, střetů a ohrožení, jimiž efektivně dobývá podvědomí ruské společnosti. Zájem komunistů o geopolitiku je dán především její schopností představit složitý svět v jednoduchých sebestředných schématech, vymezit Rusko vůči Západu a nalézat odpovědi v geografickém determinismu. Konstrukce Ruska jako heartlandu, pívotu dějin, velmoci, impéria či civilizace je spojena s archetypálním prožitkem ruského mesianismu, imperialismu a snahy o překonání perifernosti a zaostalosti vůči Evropě. Na rozdíl od mnoha jiných autorů (např. Karatnycky 1996), kteří mají za to, že KSRF musela v 90. letech nalézat

po rozpadu státní ideologie SSSR novou politickou agendu, vycházíme v této práci z přesvědčení, že nová agenda nemusela být hledána. Kolaps ideologie jen odstranil hybridní krycí legendu (za niž marxismus-leninismus považujeme), čímž se odhalily skutečné programové základy ruské komunistické strany, která se od marxismu od počátku zásadně odchylovala a za Stalina původní Marxovu teorii v klíčových aspektech popřela. Neosovětiismus je tak mnohem čistější a čitelnější ideologií než sovětský komunismus. Jeho deklarovaným cílem je obnova územních parametrů SSSR bez ohledu na přání sousedních zemí. Spolu s ostatními civilizacionistickými tradicemi se neosovětiismus radikalizuje a místy budí dojem, že připravuje ruskou společnost na reálný konflikt se Západem. Při diskusi o geopolitickém vidění světa G. Zjuganova a KSRF nelze nezpomenout sto let staré myšlenky Nikolaje Ustrialova, který z bolševických pozic hájil ruský imperialismus takto: „Víra ve veliké Rusko je především vírou v ruský stát (...) Ty národy, které již splnily své poslání, jejichž slova už zazněla, musí politicky umřít a vyklidit místo jiným. Hájit princip ‚Velkého Ruska‘ a současně popírat imperialismus znamená buď odhalit nepochopení základních principů, nebo zřetelnou nedůslednost. Je třeba si vybrat: buď upřímný kosmopolitismus (ať již socialistický, anarchistický nebo náboženský), nebo mocenská politika. Tertium non datur“ (Ustrialov 1916). Ve své podstatě tak dnešní politika KSRF navazuje na národní bolševismus Ustrialovův více než na komunistický odkaz V. I. Lenina.

CIVILIZACIONISTICKÝ IZOLACIONISMUS CYMBURSKÉHO

Jedním z nejpozoruhodnějších autorů geopolitiky postsovětského období byl Vadim Cymburskij (1957–2009), který v samotných počátcích ruské diskuse o geopolitice přišel s izolacionistickou koncepcí ostrova Rusko, rozvíjenou v dalších pracích. Rusko bylo v jeho modelu „ostrovem v kontinentálním moři, odděleném od okolních civilizací širokým průlivem limitrofních zemí“ vyplňujících civilizační meziprostor (obr. 28). Svoji stať „Ostrov Rossija“ (Ostrov Rusko) z r. 1993, která se stala geopolitickým bestsellerem, uvedl těmito slovy: „Spolu s bolševickou státností byl ukončen celý 280 let trvající velkoimperiální západocentrický cyklus ruských dějin. Je možné, že v budoucnu bude Rusku ještě souzeno znovu se rozléhat i na přiléhajících limitrofních územích, ale dojde k tomu za jiného stavu světa a jistě to nebude v našem století“ (Cymburskij 1993). Rusko podle Cymburského nemá být integrátorem Eurasie, ale svébytným „ostrovem“, který jednotlivé civilizace odděluje. Cymburskij modeloval svět jako systém civilizačních platforem. V prostředí Eurasie jich definoval pět: románsko-germánskou, arabsko-iránskou, ruskou, čínskou a indickou.

Cymburskij formuluje tři znaky, jimiž se Rusko od svého okolí geopoliticky vyčleňuje: je celistvým geopolitickým domovem ruského národa, který leží na východ od románsko-německé etno-civilizační platformy, vůči níž se

Obr. 28: Vizualizace Cymburského představy limitrofu obklopujícího ostrov Rusko

ve své historii vymezil, a který vyplňuje prostor mezi Evropou a Čínou; disponuje obrovskými neosídlenými oblastmi Sibiře a Dálného východu, které jsou přirozenou obrannou bariérou vůči útokům z východu; je odděleno od západní Evropy pásem národů a území, které k západní Evropě přiléhají, ale podle Cymburského nejsou její organickou součástí. Toto oddělení mezicivilizačním průlivem, který tvoří pobaltské země, Polsko, Česko a Maďarsko, patří k definičním faktorům ruských dějin (Cymburskij 2007a: 8). Metaforu ostrova existujícího uprostřed pevniny však patriotičtí myslitelé neakceptují a mají za to, že na mentální mapě geopolitických představ je jen „civilizačním zbytkem namalovaným na bývalé státnosti SSSR“ (Gromyko 2015). Přesto se tato metafora v Rusku ujala. Cymburskij svoji představu vysvětloval prostřednictvím zavedení dvou pojmů: „limes“, představujícím nestabilní okraje imperiální civilizační platformy, a „limitrof“, představující prostor ležící mezi velkými civilizacemi. Rozpadem SSSR se obnovila existence tohoto historicky přirozeného civilizačního meziprostoru, který nově získal podobu pásu malých suverénních států probíhající od Ťan-Šanu přes jižní Kavkaz a západní Balkán až k zemím Pobaltí. Podle Cymburského bude veliký limitrof hlavní arénou geopolitiky 21. století. Buď se stane místem mediace mezi různými kontinentálními civilizacemi, nebo zónou expanze námořní euroatlantické civilizace (Billington 2004: 74).

Za příčinu imperiální expanze Ruska do limitrofního prostoru považoval Cymburskij přijetí západocentrického obrazu světa ruskou elitou za Petra Velikého. Jeho představa o tom, že za několik desetiletí sklídí plody evropské civilizace a pak se k ní obrátí zády, měla pro ruskou společnost hluboké důsledky:

Rusové – ne-Evropané uhranutí Evropou – zatoužili stát se Evropany, snažili se potvrdit svoji důstojnost prostřednictvím zapojení se do evropské civilizace, resp. jejím pokořením, které Cymburskij, implicitně odkazující na řeckou mytologii a snad i na Kunderovu stať „Europe kidnappé“, označuje za velkou vizi „postupného únosu Evropy“ (Cymburskij 2007c). Snaha o pankontinentální dominanci se promítala do postupného pohlcení „území-průlivů“ sousedících s Evropou, ale nepatřících do jádra její civilizační platformy. Stejného původu však bylo ruské angažmá na východě. Nejednalo se o snahu kontinentu postavit se námořním silám nebo sjednotit „les a step“, ale o geograficky inverzní pokračování snahy o únos Evropy směřované pod tlakem reálných možností na východ. Už Pavel I. se chtěl vydat do Indie proto, aby zde vyprovokoval vzpouru proti Británii, a stejnou vizi měl Trockij. Rusko podnikalo akce na východě v situaci, kdy byl zablokován jeho přístup a možnosti v Evropě nebo v oblastech s Evropou bezprostředně sousedících. I tyto objekty východní expanze byly vybírány tak, aby tlak na ně byl tlakem na Evropu. Jedním z Cymburského argumentů na podporu tohoto tvrzení byla také „lhostejnost impéria k zauralským prostorům svého ostrova“, které ležely „mimo hřiště, na kterém se rozhodovalo o ruském evropanství“ (Cymburskij 1993). Orientace na vnější expanzi a fixace na Evropu bránily Rusku stabilizovat vlastní, autonomní identitu. Na tomto tlaku na Západ byl konsenzus všech tradičních myšlenkových směrů: západnictví vtahovalo Rusko do přítomnosti v Evropě prvoplánově; slavjanofilové jako ruská syntéza německého romantismu usilovali o *Drang nach Westen*, s cílem získat slovanská „území-průlivy“ včetně neslovanského Řecka, Rumunska a Maďarska. Později stoupenci eurasianismu přišli se strategií, která byla v jádru také západocentrická, zahalená do asijské rétoriky. Asie pro ně nebyla ničím více než základnou k útoku proti Západu. Jeho první krůčky souvisely s neúspěchem na Berlínském kongresu a zlatá éra byla spojená s versailleským systémem, který Rusko vyloučil z evropského hřiště. Otec eurasianismu Petr Savickij podle Cymburského na mnoha místech prozrazuje, že mu jde spíše o boj proti Evropě než o rozvoj ruského ostrova. Jasně to dokazuje ve své stati „Kontinent i Okean“ (Pevnina a oceán), kde předpokládá, že „počátkem 3. tisíciletí bude celý prostor Eurasie naplněn kulturou Ruska-Eurasie a evropská kultura bude vytěsněná do severní Ameriky“ (Savickij 1921). Podobnou vizi společného evropského domu považuje Cymburskij za mírovou variantu „únosu Evropy“, kdy se s ní SSSR pokusil dohodnout na vytěsnění USA, které Rusku bránily v dosažení jeho eurocentrické mise.

Cymburskij věnuje velkou pozornost roli limitrofu (zemím-průlivům), které vždy byly a jsou pro Rusko areálem životních zájmů, který jej může prakticky po celém obvodu pevninské hranice oddělovat nebo spojovat s ostatními eurasijskými civilizačními areály, které se konstituovaly podél pobřeží nezamrzajících moří (Cymburskij 1993). Poměrně nadčasově zněla Cymburského analýza, že právě na území limitrofu se projevuje střet mezi dvěma tendencemi

dalšího rozvoje světa – směrem k univerzalistické unipolaritě nebo silové multipolaritě: „Tento střet bude probíhat v nejbližších 50 letech a Rusko k němu bude nuceno zaujmout pozici“ (Cymburskij 1993). Cymburskij nevyklučoval možnost, že limitrof může být sjednocen v jeden strategický a geoekonomický celek s univerzalistickou vizí prosazovanou euroatlantickým civilizačním prostorem. I proto považoval východoevropský region za nejproblematičtější část limitrofu. Jeho prostřednictvím může Západ Rusko izolovat, a to zejména pokud ovládne osu tohoto regionu, která prochází Ukrajinou od Kaliningradu na Krym. Ve své pozdější práci z r. 1994 Cymburskij opět návodně napsal: „Co se týče ukrajinských záležitostí, mohla by hluboká krize tohoto státního útvaru být pro Rusko příznivá, pokud Rusko jasně deklaruje, že nemá v úmyslu změnu svých současných hranic, a v podmínkách degradace ukrajinské centrální moci podpoří vznik dodatečné nárazníkové vrstvy „suverenit“ v rámci Ukrajiny nebo mimo ni – na vnější straně svých hranic – na Levobřeží, Krymu a Novorusku“ (Cymburskij 2007b: 36). Podle Cymburského musí Rusko akceptovat, že východní Evropa se snaží stát se periferií Západu, pro nějž se stává zdrojem problémů a nositelem neliberálních politických praktik. Samotná východní Evropa zase bude muset akceptovat, že usiluje o status evropské formy „třetího světa“. Podle jeho představy nebyla území-průlivy ani součástí Ruska, ani majetkem Evropy – dvou sousedních civilizačních světadílů, ale vlastním specifickým světem, který Cymburskij v různých pracích popisoval různě (Mežujev 2015). Postsovětské země, na rozdíl od střední Evropy, mají podle Cymburského schopnost se do Ruska začlenit nebo existovat mimo jeho geopolitické tělo – podle historické konjunktury. Mezi nimi a Ruskem nebyly nikdy pevné hranice ani pro Rusko, ani pro tyto země. Rozpadem SSSR se utvořily hranice jasnější než kdykoli předtím: po celé délce průlivů se Rusko míchá s ne-Ruskem a jinde jedno v druhé difúzně přechází. Na jihu se území vnitřního Ruska stalo novým vnějším Ruskem či „skoro Ruskem“, které povolna přechází v asijské ne-Rusko. Asijské Rusko např. pomáhá Tádžikistánů bránit se vtažení do jiné civilizační platformy. Vzniká tak konfliktní pŕlmesíc od Afghánistánů až po evropský jihovýchod. Pro Rusko je podstatná udržitelnost nárazníkových nomenklaturních režimů ve Střední Asii. V evropské části pŕlmesíce je podstatné, že východní Evropa přináší více problémů samotné Evropě, která neprožívá nejlepší období. Západ však má řadu svých problémů a jeho hegemonie není myslitelná. Pro Rusko je životně nutná stabilita na stredoasijských územích-prŕlivech (Cymburskij 1993).

Rusko jako „ostrov“ se podle Cymburského zapsalo do kolektivní ruské paměti v 16.–17. století. Expanze na Sibiř znamenala zvětšení teritoria a zdrojového potenciálu, ale neměla vliv na rovnováhu sil v Eurasii. Z pohledu ostatních civilizačních platform Rusové podle Cymburského „zapŕňovali svůj ostrov sebou“, stejně jako později kolonizátoři v Americe. Anexe území místních národů se podobaly vztahu kolonizátorů v USA s původním obyvatelstvem – šlo

o lokální záležitosti bez důsledků pro interakci civilizačních platforem. Díky jeho izolovanosti od Evropy se rozvinula autonomní ostrovní seberealizace samotného Ruska, kterou pokus o „únos Evropy“ dovršený v podobě SSSR destabilizoval. Rozpad SSSR byl důsledkem střetu imperiálního a ostrovního instinktu. Pro ruské etatisty je stále nepochopitelné, jak se mohlo stát, že imperiální národ se rozhodl impérium opustit za cenu ztráty svého geopolitického prostoru. Cymburskij vysvětluje příčiny toho, proč byl „Jelcinův projekt“ pro Rusy atraktivnější než „Gorbačovův projekt“, třemi důvody uloženými ve vrstvách: „Na povrchu šlo o konjunkturální útok ruských nacionalistů, kteří chtěli Rusko Rusů, což bylo využito k odstranění Gorbačova. Druhým důvodem byla hluboká vnitřní ekonomická krize. Třetím, hlubinným důvodem byla historická paměť, v níž se nachází vzorec Ruska jako ostrova Ruska coby geopolitické organizující jednotky v SSSR vyjádřené v RSFSR jako historickém obrazu Ruska 17. století“ (Cymburskij 1993). Tyto tři důvody vedly k tomu, že hypertrofovaný stát postižený komplexem unášení Evropy dospěl do stadia exploze geopolitické identity. Přechod Ruska do svého historického ostrovního režimu jej zbavil kontinentální zátěže. Liberální západníci oslavující oddělení Ruska od Asie tehdy nepochopili, že Rusko odchází k sobě na ostrov, kde si může dovolit převrácení dosavadních geopolitických priorit. Na západě jej nečekaly žádné zisky. Na jihu mají země průlivu obrannou funkci a Rusko by se jimi mělo zabývat bez snahy je integrovat do svého „těla“. Přestože Rusko musí chránit ruskojazyčné obyvatelstvo, jen aktivní, ale neimperální přístup k průlivům může Rusko ochránit před revolucemi. Východ Ruska Cymburskij vnímal jako křídelní region, který může čerpat sebevědomí ze solidarity „ostrova“ a přikrytí „levobřežní Ukrajinou a Novoruskem, které mají zajistit odstup Ruska od rozšiřování NATO“. Podle něj rozšíření NATO nepovede k větší izolaci Ruska, ale Moskva bude muset akceptovat zmenšující se vzdálenost civilizačních platforem. V dané situaci podle Cymburského prudce vzrostla role Běloruska jako mostu mezi Evropou a Ruskem stojícím mimo kontinentální systém. Cymburskij vychází z této chronopolitické vize a přistupuje ke strategii.

Tou je především „intenzivní rozvoj na ostrově“. Rusko by se mělo (dočasně?) distancovat od expanzionistické geopolitiky, zřít se revize hranic i globální mise. Podle Cymburského by si mělo Rusko přiznat, že prostor, který mu po staletí zajišťoval přístup do Evropy a na Blízký východ, se nejméně na několik nadcházejících desetiletí stal vlastnictvím zemí-průlivů, které Rusko oddělují od všech ostatních hráčů a především od samotné Evropy. Mělo by ponechat země limitrofního pásu sobě samým a využít je jako ochranné vrstvy pro svůj vnitřní rozvoj. Ve svém zájmu by mělo Rusko vést vůči zemím velkého limitrofu politiku vzájemné výhody: ani internacionalistické dobročinné nezištnosti, ani imperiální expanze. Prostřednictvím limitrofního prostoru a jeho jednotlivých sektorů (především východní Evropy, jižního

Kavkazu a Střední Asie) může Rusko se sousedními civilizacemi komunikovat, být prostředníkem nebo izolační vrstvou. Cymburskij navrhuje změnit ruský geopolitický kód tak, aby základním prvkem sebeidentifikace Rusů nebyl imperiální instinkt, nýbrž nová, „ostrovní identita“, která se staví proti expanzivním představám eurasianismu i Mackinderovu klasickému modelu. S tím souvisí i nová geopolitická hierarchie, v níž by měla dominovat „geopolitika regionů“ v návaznosti na jejich přírodní a ekonomickou diferencovanost a hlavní výzvu – nehostinné regiony. Právě rozvoji Sibiře, kterému nebyla kvůli expanzivní politice nikdy věnována adekvátní energie, doporučuje věnovat se přednostně. V tomto přesvědčení souzněl Cymburskij s myšlenkami zakladatele ruské politické geografie a syna ještě slavnějšího otce, Venjamina Semjonova-Ďanšanského. Podpořil dokonce jeho vizi přenosu hlavního města za Ural. Rusko by tím získalo nový kontakt se svým východem a díky ochranné vrstvě středoasijských zemí z jihu by se mohlo přesunem těžišť za Ural vyvázat z nadcházejícího střetu liberalismu s islámem. I z tohoto důvodu Cymburskij nepodpořil po útocih z 11. září intenzivní zapojení Ruska do protiteroristické koalice (Tsygankov 2015). Rusko by se ve své ostrovní geopolitické podobě mělo snažit využít své polohy mezi EU a asijsko-tichomořským regionem a sehrát roli hlavního geoeconomického komunikačního systému: „tichomořského nástupiště v hlubině kontinentu a nepostradatelného zprostředkovatele ekonomické expanze obou center“ (Cymburskij 1993). Jižní část limitofu by mohla podle Cymburského sloužit Rusku k posílení jeho hranic a prosazování zájmů v prostoru indického oceánu. Cílem by mělo být změnit geoeconomickými prostředky a metodami světový pořádek tak, aby vzrostl status Ruska, zajistit bezpečnost uralsko-sibiřského komunikačního jádra, posílit integritu Ruska a pozvednout jeho geoeconomický význam. Podle Cymburského pro Rusko není v současné době vhodná eurasijská vize s inherentní konfrontací se Západem. Vůči ostatním světovým mocenským centrům předpokládal Cymburskij, stejně jako někteří jiní autoři kladoucí důraz na pragmatická řešení (Sorokin 1996), politiku vyváženého odstupu.

Cymburskij se ve své stati nevyhýbal úvahám o scénáři geopolitické likvidace Ruska a zániku ruské identity. Identifikoval tři scénáře, které by takovýto negativní vývoj mohly přinést. Jedním scénářem bylo splnutí Ruska s jinou civilizační platformou. Druhá, podobná varianta nastávala při průniku Evropy na celé území limitofu včetně levobřežní Ukrajiny. Posledním destruktivním scénářem byl vnitřní rozpad ruské civilizační platformy na západní Moskovii a Uralsko-sibiřskou republiku. Moskovie se v takovém případě stává limitofem a Uralsko-sibiřská republika přebírá roli Ruska. Je však natolik oslabena a svázána s geografii nehostinných území, že podléhá tlaku nestabilního limitofu, který tak postupně ukusuje od Ruska jeho evropské části.

Podle Cymburského by se Rusko mělo smířit se svými „bělověžskými“ hranicemi a soustředit se na konsolidaci situace na svém „civilizačním os-

trově“. Jako jedna z mála osobností měl Cymburskij odvalu jít proti proudu ruské diskuse o geopolitice a navrhl izolacionistickou koncepci. Jeho strategií bylo gorčakovské „soustředění se Ruska“. Kromě řady strategicky správně postavených otázek zasadil geopolitiku do civilizačního paradigmatu a přišel s tématy identity, geopolitiky hodnot a pomohl legitimizaci takto postavených otázek v akademickém diskursu (Tsygankov 2015). Stejně jako Sorokin zavrhuje Cymburskij koncepcí definované „vůči Západu“ (ať už kooperativně nebo alternativně) – západnictví i eurasianismus (Kolosov – Mironěnko 2001: 169). Cymburskij ostře polemizoval s liberálními západníky, slavjanofily i eurasianisty zejména duginovské školy, ale i se všemi ostatními, kteří volali po obnovení velmocenského postavení Ruska. Jejich doktrínu považoval za misionářské a neodpovídající ruskému zájmu na konsolidaci ruské Eurasie, která se soustředila na sebe a odložila svou staletou fascinaci Západem, resp. Evropou. Po 11. září vystoupil proti spojenectví s USA, protože měl za to, že Rusko by se nemělo vysilovat ve sporu mezi islámem a světovým liberalismem. Ruští civilizacionisté a konzervativci se k jeho pracím vrací v souvislosti s konfliktem na Ukrajině. Upozorňují na to, že Cymburskij správně odhadl nestabilitu zemí průlivů jako zdroje nepokojů a že přistoupení Ukrajiny k DCFTA s EU by znamenalo vymizení území-průlivů a průniku západní civilizační platformy až na ruské hranice přes levobřežní Ukrajinu. Cymburského koncept inspiroval konzervativní autory k tomu, že jej metaforicky využívají při interpretaci aktuálních geopolitických reálií: „izolovaný ostrov Rusko obklíčený nepřátelským velkým limitrofem je stěsnaná ruská civilizace, která může být zkonsumována limitrofními organismy, které z ní vysávají životadárné síly a přeformátovávají její obyvatelstvo do jiného antropocivilizačního typu. Obležené Rusko je svého druhu kuklou budoucího rozvinutého civilizačního organismu-bytosti, který se však může nevyklubat a nevzniknout“ (Gromyko 2015). Cymburského civilizacionistická vize je na jedné straně poetickou kognitivní geografii pracující s metaforickými obrazy, zároveň však reprezentuje geopolitickou situaci tak, že inspiruje široké spektrum intelektuálů k promyšlení konceptu-vize soustředěného na izolacionistický rozvoj Ruska (viz kartografická příloha), které musí vybudovat sama sebe zevnitř proto, aby opět získalo přitažlivost a charisma nezbytné pro rozšíření svého vlivu. Stať významného kremelského spolutvůrce politiky V. Surkova z dubna 2018 o počátku „éry strategické samoty Ruska“ dokazuje, že izolacionistické úvahy jsou přítomny dlouho po rozpracování vize ostrova Rusko.

NEOEURASIANISMUS

Neoeurasianismus se postupně stal nejdynamičtější a neúspěšnější geopolitickou myšlenkovou školou postsovětského Ruska. Jakkoli má především

geopolitický základ, neomezuje se jen na samotnou geopolitiku a do jisté míry slouží i jako ideologická a identitární náhrada marxismu-leninismu (Kleineberg - Kaiser 2003; Laqueur 2015). Díky důrazu na obrovské prostory na dvou kontinentech se eurasianismus dotýká citlivých míst ruské geopolitické kultury a geopolitických představ. Již brzy po rozpadu SSSR proto zaujal ruské patriotické intelektuály a politiky mj. proto, že nabídl vysvětlení této „geopolitické katastrofy“ působením přirozených, geograficky determinovaných vnějších sil. Nabídl jim však také obnovu imperiální moci (Ištók - Jakobová 2011). Neoeurasianisté nejsou ve shodě ohledně geografických hranic této „civilizace“. Eurasianismus se počátkem 90. let v Rusku objevil jako marginální myšlenkový směr, který však v průběhu 90. let rychle nabýval na síle a jeho vliv kolísal v přímé úměře k odklonu Ruska od principů liberální demokracie a nepřímé úměře ke kvalitě vztahů Ruska se Západem. Zatímco v některých obdobích jej někteří autoři prohlašovali za vyčerpaný (Morozova 2009), v současné době je podle celé řady autorů viditelným geopolitickým antizápadním a antiamerickým konceptem (Rutland 2012), strukturovaným do řady směrů (Laruelle 2015a). Po čtvrtstoletí existence postsovětského Ruska je pevně zakořeněným diskursem, který pronikl do všech projevů geopolitiky - praktické, představované i formální. Je možno jej snadno vystopovat v projevech prezidenta, je propagován na ruských univerzitách, vzdělávacích zařízeních silových struktur, pronikl do koncepcí ruské zahraniční politiky a je také součástí širokého společenského diskursu. Neoeurasianismus má řadu forem. Ve své radikální poloze je výraznou formou antizápadního manifestu Ruska, které kvůli hodnotové nekompatibilitě neuspělo při pokusu o integraci do evropského politického prostředí. Popularitě neoeurasianismu pomohla nejen nostalgická mentální geografie post-SSSR, ale také aktuální realie, především srovnání ekonomického neúspěchu prozápadního pokusu ruské transformace a naopak úspěchu modelu rozvoje řady asijských států (Kleineberg - Kaiser 2003), především Číny, která nepřijala západní koncept demokracie, a přesto její ekonomická expanze patří k nejviditelnějším globálním procesům.

Neoeurasianismus zřetelně navázal na klasický eurasianismus, poslední geopolitickou vizi, u níž byl přerušen vývoj klasického období. Zatímco klasický meziválečný exilový eurasianismus jsme přiřadili ke geografickému státocentrismu, současný postsovětský neoeurasianismus řadíme k civilizacionismu, a to i přesto, že silný autoritářský stát zůstal podstatou neoeurasianismu, a přesto, že někteří autoři řadí eurasianismus legitimně mezi školy etatistické geopolitické tradice (Kasymov 2011). Ze dvou níže pojednaných větví postsovětského neoeurasianismu je „oficiální neoeurasianismus“ skutečně spíše součástí etatismu, avšak jeho hlavní, ideologický projev, „radikální neoeurasianismus“, který tvoří osnovu ruského postsovětského geopolitického diskursu, je jasně civilizacionistický. Navíc je zde

oproti klasickému období několik dalších faktorů, které klasický eurasianismus proměnily v civilizacionistickou ideologii. První souvisí s vnitřní rozpracovaností doktríny, kterou od jeho původní geografické podoby výrazně posunuly práce samotných představitelů eurasianismu a především dílo Lva Gumiljeva – jeho civilizační teorie ruské „etnogeneze“, „superethnicity“ a „civilizační pasionarity“ coby pokus vytěsnit zřejmou civilizační heterogenitu SSSR a postavit proti ní jednotící vizi bez „nátěru marxismu-leninismu“. Neoeurasianismus tím nabídl sjednocení etnicky ruských komunit např. v Kazachstánu či na Ukrajině i s geografii spjatý civilizační narativ. Další faktor souvisí s geopolitickým kontextem. Po pádu železné opony byl střeoevropský a východoevropský diskurs silně ovlivněn narativy o návratu k evropské, euroatlantické, resp. euroamerické civilizaci (Smith 1999). V ruském vědomí, které strukturovalo svět bipolárně, nabídl neoeurasianismus protiobraz této civilizační diskuse, která měla své hodnotové i geografické vyjádření. Je proto možné jej vnímat jako konzervativní reakci na aspirace „návratu Ruska do rozvinuté civilizace Západu“. Takové přijetí nadřazenosti a centrality Západu implikovalo inferioritu a perifernost Ruska a bylo pro řadu patriotických sil a zejména představitele silových složek nepřijatelné. Pro konzervativní ruské elity zůstal Západ soupeřem a neoeurasianismus jim nabídl ideologickou oporou. Reprezentoval Rusko jako eurasijskou mocnost, která má významnou roli v Evropě i Asii, je však civilizačně svébytná, odlišná od Evropy i Asie. Reprezentoval Rusko jako heartland – stát zodpovědný za organizaci a stabilizaci postsovětského regionu (Tsygankov 2007: 43).

Od samotných počátků byl neoeurasianismus strukturován do mnoha proudů (Laruelle 2008: 84). Koncept popularizoval jeho radikální antizápadní neoimperiální myšlenkový proud. Paralelně k němu se vyvíjel oficiální eurasianismus ruské zahraniční politiky. Se změnou ruského politického prostředí se měnila i mainstreamová podoba neoeurasianismu podle toho, zda mocenské pozice ovládal étos západnictví, etatismu, nebo civilizacionismu. Zatímco na počátku existence samostatného Ruska byl neoeurasianismus jasně opozičním směrem, po odklonu A. Kozyreva od bezvýhradné spolupráce se Západem a zejména po nástupu J. Primakova na post ministra zahraničních věcí se jeho oficiální demokratická a etatistická podoba dostala do hlavního proudu. Časem došlo i na přijetí radikální formy neoeurasianismu ze strany silových složek státu. Ideolog radikálního neoeurasianismu Dugin uvádí, že k „bifurkaci Putinových postojů k eurasianismu a patriotismu došlo v srpnu 2008 v průběhu rozhodování o invazi do Gruzie“. Tento moment považuje za historický mezník v ruských dějinách (Dugin 2012). Další skupina expertních názorů umísťuje příklon V. Putina k civilizacionistickým vizím včetně neoeurasianismu do třetího prezidentství. V této práci zastáváme tezi o postupném přijímání civilizacionistických prvků včetně

neoeurasianismu do oficiální politiky státu ve druhém a třetím Putinově prezidentství.

Pluralismu směrů neoeurasianismu se věnovala podrobně řada autorů. Pionýrskou práci na toto téma nabídl Graham Smith, který neoeurasianismus přiléhavě rozdělil na tři školy – „demokratické etatisty“ (oficiální neoeurasianismus), „eurasianismus nové pravice“ a „eurasijské komunisty“ (Smith 1999). Podobně identifikovali tři směry i Kleinberg a Kaiser o několik let později, když eurasianismus rozdělili na „umírněný“, „etatistický“ a „nacionálně-konzervativní“ (Kleineberg – Kaiser 2003). „Radikální neoeurasianismus“ a „neokomunismus“ jsou v jejich pojetí považovány za jednu nacionálně-konzervativní myšlenkovou školu. Tento přístup sdílí i další autoři (O’Loughlin – Ó Tuathail – Kolossov 2005). Jinou typologii nabídl Tsygankov, který autory neoeurasianistických prací zaměřených na rekonstrukci postsovětského prostoru (např. Zjuganova a Nartova) označil za „modernizátory“ (Tsygankov 1998), jinde také za „civilizacionisty“ (Tsygankov 2003), zatímco Duginův neoeurasianismus, který cílí na vytvoření mnohem většího impéria, považuje za „expanzionismus“ (Tsygankov 2003), jinde také za „hard line eurasianismus“ (Tsygankov 1998). Skutečností je, že neokomunistické (v této práci používáme geografičtější termín „neosovětské“) a radikálně konzervativní až fašistické proudy v mnohém splývají. Ostatně neoeurasianismus považuje řada autorů za pouhou změnu geopolitické terminologie, kdy eurasianismus je substituací sovětismu a eurasijský národ-civilizace alternativou sovětské civilizace (Shlapentokh 2013). Novější typologie rozlišují např. mezi „pragmatickým eurasianismem“, „intercivilizačním eurasianismem“ a „neoeurasianismem“ (Antonovič 2013) a zvýrazňují jak civilizační, tak pragmatický směr. Po oznámení V. Putina, že prioritou jeho třetího prezidentství má být vytvoření Eurasijské unie, se objevila na scéně řada hnutí a strukturovanost neoeurasianismu se dále prohloubila. Oficiální neoeurasianismus byl podpořen „umírněným eurasianismem“, který se snaží nabízet hodnotový rámec přijatelný i pro okolní země, na něž je eurasijská integrace cílena. Toto myšlenkové zázemí oficiálního neoeurasianismu strukturuje předseda umírněného Eurasijského hnutí Ruské federace Jurij Kofner na „obrozený eurasianismus“ (rozvíjející myšlenky klasické školy), „pragmatický neoeurasianismus“ (zaměřený na integraci v rámci Eurasijské ekonomické unie), „levicový eurasianismus“ a „nové skytství“. Zároveň však přiznává existenci radikálního neoeurasianismu, vůči kterému se ostře vymezuje (Kofner 2013). Nuance těchto směrů necháme v této práci stranou. Společným jmenovatelem všech směrů je snaha představit Rusko jako samostatnou, suverénní a od Západu odlišnou entitu, rovného partnera v nemateriálním i materiálním smyslu (Smith 1999; Kolossov – Turovsky 2001; Clunan 2014; Laruelle 2008). Kofner společnou agendu shrnuje takto: „podpora procesu eurasijské integrace; podpora

kurzu V. Putina; vnímání celistvosti eurasijské historie a geografie – tedy potvrzení existence samostatné eurasijské civilizace a odmítnutí neoliberalismu a západnictví“ (Kofner 2013). Stejně tak konsenzuální je příklon Ruska ke spolupráci s Čínou a dalšími asijskými zeměmi. Pro naši další diskusi nejrůznější proudy neoeurasianismu zjednodušíme na dva, kterými se budeme zabývat: „oficiální neoeurasianismus“ a „radikální neoeurasianismus“.

POČÁTKY RADIKÁLNÍHO NEOEURASIANISMU

Obrození eurasianismu v postsovětském diskursu je především výsledkem práce představitelů radikálního neoeurasianismu v první polovině 90. let, kteří přišli s programem přetvoření Ruska v imperiální eurasijskou geopolitickou entitu, jejíž imperiální politika bude východiskem vztahu Ruska k vnějšímu světu⁵⁰ (Kerr 1995). Směr v 90. letech inspiroval strany typu národních bolševiků, KSRF nebo nacionalistické LDPR. Postupně byl legitimizován a stal se součástí výukových programů geopolitiky v silových složkách státu, zejména v armádě. Díky podpoře neoeurasianistického patriotického diskursu ze strany silových složek posiloval v publicistice a propagandě a byl schopen ovlivňovat veřejné mínění a geopolitické představy části ruské společnosti. Zesílil jeho podíl na knižní nabídce „geopolitické beletristiky“ i vědecké či pseudovědecké politologické literatury. Tato aktivita se musela dříve či později projevit i v ruské zahraniční politice. Při diskusi o radikálním neoeurasianismu lze zmínit řadu jmen a prací, které však většinou opakují hlavní teze hnutí formulované v průběhu 90. let. Mezi hlavní osobnosti patřil Alexandr Panarin a patří Alexandr Dugin. Ačkoli především Duginovy myšlenky jsou plné agrese, válečné rétoriky a nenávisti vůči USA a liberálním postojům, mají v ruských médiích dostatek prostoru a ovlivňují představy významné části ruské veřejnosti i akademických publikací (Smirnov 2014). Bohužel je jeho místo ve formování ruského geopolitického myšlení natolik významné, že bez pojednání jeho díla i osoby by diskuse o ruské geopolitické škole nebyla úplná.

Radikální neoeurasianismus je hnutím, které má rozvětvené kořeny. Hlavní linie samozřejmě vede ke klasickému eurasianismu a Gumiljevovi, nicméně jeho ideologický základ spočívá v hluboce zakořeněném státním konzervativním šovinismu a imperiálním instinktu, které v ruské geopolitické kultuře kultivovala staletí nesvobody a územní expanze i snaha o autonomní sebeidentifikaci části ruských elit vůči Západu. Tyto faktory

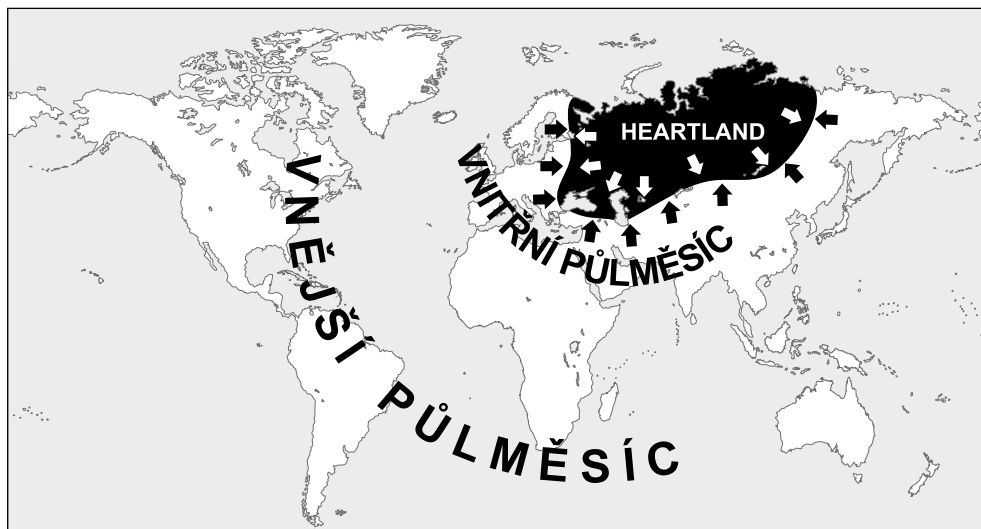
50 Podle výzkumů veřejného mínění Levadova centra podpořilo v r. 1999 myšlenku obnovení Ruska jako „velkého impéria“ 85 % dotázaných. V lednu 2011 provedlo Levadovo centrum nový výzkum, který ukázal, že 78 % obyvatel Ruska podporuje myšlenku obnovení Ruska jako „velkého impéria“. Pouze 14 % bylo proti (Levada 2011).

modernizoval a posílil stalinismus. Do ruské společnosti se vracely v 70. letech jako nacionalistická reakce na destalinizaci. V 80. letech se ve stagnujícím brežněvovském systému začala na okraji společnosti objevovat plejáda skupin mládeže ovlivněné napodobováním nacismu. Šlo však spíše o módní kulturní vzpouru napodobující západní extremistickou scénu než o politický program. Vedle nich však začaly svou postsovětskou existenci obnovovat i političtější skupiny, mj. např. národní bolševici (Laqueur 2016: 120). Radikální scéna se koncentrovala kolem antisemitské publicistiky časopisu *Pamjat* (Paměť) a nacionalistické a ultrakonzervativní publicistiky kolem časopisu *Děň* (Den) založených ještě před rozpadem SSSR. Důležitou roli při znovuoživení eurasianismu hrál šéfredaktor časopisu *Naš Sovremennik* (Naš současník) Vadim Kožinov. Kožinov podporoval rusocentrický eurasianismus, který měl potlačit jeho turkickou větev, která by podle něj mohla integrovat turkický svět a Rusko naopak rozvrátit (Laruelle 2004). *Děň* v té době otiskoval články o novém eurasijském impériu odlišném od SSSR. Díky názorům hraničícím s fašismem byl však v r. 1993 zakázán, na což editoři reagovali jeho přejmenováním na *Zavtra* (Zítřa), a pod tímto názvem je vydáván dosud. Autoři publikující v časopise přetvořili eurasianismus v ideologickou spojnicí mezi ruskou krajní levicí a krajní pravíci (Clover 1999). Patří mezi ně šéfredaktor Alexandr Prochanov (který se označuje mj. za geopolitického novelistu), Šamil Sultanov (který patří mezi představitele eurasianistického neosovětismu). Jako zástupce Prochanova působil zmíněný Dugin (považující se za geopolitika a hlavního propagátora eurasianismu). Tuto trojici doplňovali obdivovatel Stalina, Lenina a Kadáfího Sergej Kurgin a souputník Dugina již od konce 70. let z okultistických kroužků a radikální islámský „filozof“ Gejdar Džemal. Tyto intelektuály spojovala oddanost myšlenke jednoty SSSR. Geopolitiku a neoeurasianismus propagovali jako náhradu za marxismus-leninismus a novou ruskou myšlenku.

IDEOVÉ ZDROJE HNUTÍ

Jako tolikrát v ruských dějinách, ani tentokrát nebylo myšlenkové zázemí hnutí zcela původní a jeho základem bylo účelové přetvoření idejí vzešlých z Evropy. Duchovní otec radikálního neoeurasianismu Alexandr Dugin poskládal v 90. letech celou ideologii z již existujících teorií a konceptů různých myslitelů. Celá konstrukce je poměrně sofistikovaným slepencem myšlenek ze tří zdrojů: tradice ruského geopolitického myšlení, meziválečné evropské (zejména německé) a americké klasické geopolitiky a pečlivě vybraných současných myšlenek představitelů antiamerické francouzské, belgické a italské nové pravice. Neoeurasianismus přejal jejich kontinentální konstrukce a v ruském prostředí je rozvinul efektivněji, než se podařilo jejich původcům v Evropě. Nadstavbou zdrojů je slovník inklinující k mystice a okultismu.

Obr. 29: Mackinderův model kontinentálního heartlandu stojícího v opozici vůči silám moře z oblasti vnějšího půlměsíce

Nejpůvodnější zdrojnicí je ruská eurasijská geopolitická škola klasického období – tedy 20. a 30. let 20. století.⁵¹ Dugin dokonce označil její hlavní představitele, Petra Savického a Nikolaje Trubeckého, za Marxe a Engelse eurasianismu. K těmto autorům nabízejícím nové strukturování ruské geopolitiky, historie i kultury, se přidává ideologická komponenta reprezentovaná především hnutím národních bolševiků odkazující na zakladatele hnutí Nikolaje Ustrialova, který měl podle Dugina vliv přímo na Stalina (Dugin 1999). V každém případě je klasický eurasianismus (a práce Lva Gumiljeva) nezpochybnitelným základem neoeurasianismu.

Stejně významný byl i druhý zdroj: již zmíněné vybrané myšlenky meziválečných geopolitických koncepcí Mackindera, Mahana, Spykmana, Haushofera a Schmitta. Mackinderova geopolitika pasuje Rusko do role mytologizovaného heartlandu Eurasie, zdůrazňuje geopolitickou centralitu Ruska a činí z něj nedobytnou pevnost i kontinentálního vyzyvatele sil moře z oblasti vnějšího půlměsíce v boji o vliv ve vnitřním půlměsíci (obr. 29).

Postuluje také formuli „Kdo kontroluje heartland, kontroluje světový ostrov, a kdo kontroluje světový ostrov, kontroluje svět“, a tedy i šanci Ruska na světovládu. Podle Vladimira Kolosova bylo využívání teorie heartlandu způsobem, jak předjímat návrat k velmocenskému statusu, který v ní Rusku přisuzuje samotná geografie (Kolossova – Turovsky 2001). Jak jsme si ukázali

51 Původnost myšlenek stoupenců klasického eurasianismu je občas též zpochybňována, neboť i u nich je zřejmá inspirace Halfordem Mackinderem, německým ekonomem kontinentalismu Friedrichem Listem i řadou dalších směrů (Laruelle 2008).

v kapitole o klasickém eurasianismu, vizi ruské centrality a mocenské superiority se snažili prosadit myslitelé, politici i vojáci od druhé poloviny 19. století.

Světovládnou vizi měli ruští bolševici a komunisté. Mackinderův model tedy reprezentuje materiální velikost a moc Ruska v geografických termínech. Tento geografický determinismus doplňuje Huntingtonovo civilizační paradigma, jež oživuje kulturní imperialismus národa, který tvoří civilizační jádro (Bassin 2007). Modeluje také svět jako multipolární systém složený z různých civilizací a postuluje tezi jejich kulturní rovnosti, která překonává klíčové trauma ruských dějin ve vztahu k Západu: zaostalost a perifernost. Z Mahana adoptuje konceptualizaci střetu moře a pevniny a z Haushofera vizi transkontinentálního bloku (byť Haushofer měl na mysli blok mocností poražených v první světové válce) (Ingram 2001). Příspěvkem Schmitta je jeho teorie „nomosu země“, která v duchu geografického determinismu dochází k existenci civilizací souše a moře, čímž propojuje mackinderovsko-mahanovské modely s civilizacionistickou strukturací prostoru a dává konfrontaci těchto sil fatalistický filozofický smysl. Schmitt také zavádí neotřelou terminologii binarit, kterou Dugin popularizuje (Dugin 2011: 199). Schmitt rozpracoval i myšlenku „velkých prostor“ potřebných pro vytvoření kontinentálního státu-impéria (viz koncept velké Evropy) a také evokoval Monroeovu doktrínu v kontinentálním evropském provedení. V ruském prostředí rezonuje i jeho vize světlonosičství Severu (Nordlicht) i jeho důraz na význam mýtů a sakrálního světa „živlů a duchů“ pro sociálně-politické formy (Dugin 1999: 76). Dugin přijímá i Schmittovy formulace totality konfliktu (totální nepřítel, totální válka, totální stát).

Mezi další klíčové myšlenkové zdroje řadí Dugin představitele evropské nové pravice – *nouvelle droite*, s nimiž počátkem 90. let navázal kontakty. Po setkání na konferenci v Řecku pozval Dugin v r. 1992 do Ruska její představitele Alaina de Benoista a Roberta Steuckerse (François 2008). S jejich myšlenkami pracoval již dříve a vystavěl na nich významný pilíř dnešního radikálního neo-eurasianismu. Hlavním přínosem de Benoista byl důraz na „velký prostor“ organizovaný ve federálním impériu, které by mělo nahradit národní státy. Tím de Benoist rozuměl nejprve Evropu, poté však tento prostor rozšířil na Eurasii tak, aby lépe čelila „útlaku USA“. Dugin cituje de Benoista, který se řídil heslem „Evropa především, ale raději s Východem nežli se Západem“ a pomíтал jej do vize svazu Evropy s Ruskem (Dugin 1999: 139). Dugin s oblibou cituje i větu „dávám přednost rudé hvězdě sovětského důstojníka před přilbou amerického vojáka“ (Dugin 2011: 213). Dugin se odvolává i na Steuckerse, v Belgii žijícího marginálního ideologa spojeného mj. s krajně pravicovým separatistickým hnutím Vlaams Belang, který se z pozice přívržence radikálního neo-eurasianismu věnuje Rusku a jeho geopolitice i nacionalismu (Steuckers 2012). Z pohledu geopolitiky Dugin ocenil zejména jeho reprezentaci centrality Indického oceánu jako svého druhu mořského pívotu (Dugin 1999: 148).

Myšlenky blízké de Benoistovým formuloval ještě dříve další belgický představitel – Jean Thiriart, původně z extrémně levicových pozic hnutí národního bolševismu. Sympatizoval však s hitlerovským nacismem a během druhé světové války sloužil ve Waffen SS (Laruelle 2015a), což Dugin nikde neuvádí. Po válce byl v centru jeho intelektuálního světa antiamerikanismus a eurocentrický civilizacionismus, z něhož vycházely jeho (s evropskou integrací paralelní a hodnotově neslučitelné) imperiálně-panevropské myšlenky opírající se o německou kontinentální geopolitickou školu. Evropskou kontinentální vizi propagovalo jeho hnutí Jeune Europe. Ideově Thiriart vycházel z ekonomických úvah Friedricha Lista o velkých prostorech, které Dugin a další představitelé neoeurasianismu plně přejali do svého vidění geoeconomie. Hlavní tezí je Listův závěr, že existence volného světového trhu odsuzuje kontinentální země k zaostalosti, protože nemohou konkurovat ekonomikám námořních států (Dugin 2014: 173). List svou teorii vytvořil v USA, ale aplikoval ji na rodné Německo, které vnímal jako kontinentální stát. Thiriart v 70. letech dospěl k názoru, že evropský „velký prostor“ není dostatečně velký, a rozvinul představu velké Evropy se dvěma centry – „euro-sovětského impéria od Dublinu po Vladivostok“ (Thiriart 2004). Dugin si z Thiriarta bere kontinentální sjednocení v eurasijské impérium, Listovu teorii autarkie velkých prostor a bipolární modelování světa. Po Listově smrti v r. 1992 napsal obdivný nekrolog, v němž jej označoval za „obránce a teoretika sovětismu, nesmrtelného rytíře radikálního sociálního nonkonformismu, který prohlédl logiku historické entropie a povstal proti carství posledních lidí, které se proti Evropě vztyčilo spolu se stíny zaatlantického amerického kontinentu“ (Dugin 1994). Další inspiraci Duginovi poskytl rakouský geopolitik, generál rakouské armády, baron Heinrich Jordis von Lohausen, často označovaný za machiavelistického myslitele (Imbeault – Montifroy 2003: 59). Lohausen během války sloužil ve wehrmachtu a po válce se podílel na založení rakouské armády. Ve své geopolitice vyzýval k vytvoření konzervativního nezávislého impéria evropské Eurasie. Dugin a další představitelé ruského radikálního neoeurasianismu udržovali (a s de Benoistem a Steuckerseem dosud udržují) intenzivní kontakty: de Benoist navštívil Rusko třikrát, naposledy v r. 2009 (Dugin 2011: 213), Thiriart byl v Rusku krátce před svou smrtí v r. 1992, kdy kromě přednášek absolvoval schůzky s protizápadními a antiliberalními představiteli pravé i levé strany politického spektra, mj. E. Ligačovem, A. Prochanovem, G. Zjuganovem a S. Baburinem (Dugin 2011: 214), a všichni včetně Lohausena přispívali do Duginova časopisu *Elementy* (Dahl 1999: 110). Steuckersovy a de Benoistovy statě lze dnes běžně nalézt na rozsáhlé síti ruských propagandistických webů v nejrůznějších jazycích včetně češtiny. Kromě těchto antiamerických antiliberalních zástupců evropské extrémní pravice uvádí Dugin jako další zdroj svých teorií imperiální geopolitickou beletristiku Jeana Parvulesca s jeho antidemokratickou vizí „velkého eurasijs-

ského impéria konce, které bude ztělesněním vítězství kontinentální Eurasie nad USA“. Parvulesco se zapojil i do politické debaty především kolem irácké krize, mj. článkem „Combattre contre l’OTAN c’est combattre pour l’Europe“ (Bojovat proti NATO znamená bojovat za Evropu) (Parvulesco 2002), který po internetu šířil Robert Steuckers. Když Duginovi Parvulesco psal věnování na výtisk knihy *Hvězda neviditelného impéria*, uvedl: „Nejtajemnější iniciační novela, v níž absolutní láska předá svou zbraň absolutní moci a položí tak okultní základy budoucího eurasijského impéria konce, které bude představovat nebeské království, Regnum Sanctum“ (Dugin 1998). Parvulescovou prací, která vzbudila největší ohlas v souvislosti s neoeurasianismem, byla kniha *Vladimir Poutine et l’Eurasie* (Vladimir Putin a Eurasie) vydaná v r. 2005. Posledním významným myslitelem, jehož Dugin zmiňuje jako zdroj svého neoeurasianismu, byl Carlo Terracciano, kterého Dugin označuje za jednoho z nejvýznamnějších geopolitiků posledních dekád a jehož koncepty se již jen málo liší od Duginova radikálního neoeurasianismu. Podle Terracciana je historie střetem sil Ruska a islámu proti atlantickým a mondialistickým silám USA, přičemž Evropa je polygonem, na němž tento střet probíhá. V pozdějších pracích Dugin zmiňuje další představitele francouzské geopolitické školy (Dugin 2011: 223) jako gen. Pierre Marie Galloise, někdy označovaného za otce francouzské jaderné bomby, Hervé Coutau-Bégarieho nebo Aymerica Chaupradea a Françoise Thuala – současné zastávce multipolárního světa a civilizačního paradigmatu.

Poněkud ve stínu těchto tří zdrojnic Duginovy geopolitiky je zde řada myslitelů fašistických, okultních a mystických směrů, na něž se Dugin také často odvolává (François 2008). Ačkoli tradicionalismus vedl Dugina ke vstupu do jedinověrečné sekty pravoslavní starého obřadu (která uznává autoritu patriarchy Vší Rusi), nebránilo mu to napsat souhlasné eseje o Aleisterovi Crowleyem, považovaném za jednoho z nejvýznamnějších představitelů meziválečného satanismu (Umland 2008). Přestože Dugin (stejně jako řada autorů evropské extrémní pravice) odmítl nacismus, otevřeně sympatizuje s italskou verzí fašismu (Laruelle 2015a). Duginovy geopolitické vize si z něj berou odpor proti modernitě a liberalismu, ale také atraktivní slovník, estetiku „nového středověku“ (Khapaeva 2016) a ostentativního mysticismu, s nímž byl Dugin spjat už v sovětské éře. Ještě předtím, než se začal angažovat na poli geopolitiky, stal se již v r. 1979 členem Južinského kroužku, který od 60. let fungoval v prostředí mystického undergroundu kolem spisovatele Jurije Mameleva jako ilegální literární salon (Laruelle 2015c). Poté co se kroužek dostal pod kontrolu KGB a Mamelev emigroval do USA, stal se centrální postavou Jevgenij Golovin, který soustředil nejoddanější členy své esoterické skupiny včetně mladého Dugina v organizaci Černý řád SS (Sokolov 2009), v němž se věnovali okultismu, esoterickému učení myslitelů, jakým byl např. René Guénon, kritik modernity z pozic metafyziky a esoterismu, nebo italský filozof, mystik a někdejší

Obr. 30: Obálka Duginova opus magnum *Základy geopolitiky* (Dugin 1999)

sympatizant SS Julius Evola, jehož práci *Pohanský imperialismus* později Dugin přeložil do ruštiny (Shekhovtsov - Umland 2009). Okultní symboliku vkládá Dugin i do své geopolitické ikonografie. Mnoho interpretací vzbudil obrázek na obálce Duginovy hlavní knihy - *Základů geopolitiky* (obr. 30). Některými byl považován za adaptaci svastiky (Ingram 2001), jiní upozorňovali, že se jedná o okultní symbol „hvězdy chaosu“, která odkazuje na magii chaosu (Shekhovtsov 2008). Rozhodně je však jasným piktogramem expanze Ruska/Eurasie.

Tento rozbor zdrojů Duginových prací dává nahlédnout do pozadí Duginova myšlení a jeho napojení na západoevropskou extremistickou scénu, v níž má rozsáhlou agenturu spojenců. Na jeho koncepci je původní především schopnost propojit různorodou směsici často si odporujících prvků v jeden celek a propagátorský aktivismus.

DUGINŮV POLITICKÝ AKTIVISMUS

Ideové zdroje radikálního neoeurasianismu spojené s okrajovými opozičními skupinami ruského intelektuálního undergroundu byly nejen projevem svérázné moderní verze ruské jurodivosti, ale zároveň se projevovaly militantní politickou angažovaností proti politice ruského vedení na počátku 90. let hledající partnerství se Západem. Alexandr Dugin jako syn důstojníka sovětské vojenské rozvědky GRU považoval rozpad SSSR za katastrofu a v geopolitice a eurasianismu viděl způsob, jak prostor integrovat na nových základech. První články o eurasianismu začal publikovat již časopis *Děň* a jeho prvním větším projektem byl cyklus statí *Vělikaja vojna kontiněntov* (Velká válka kontinentů), který začal vycházet ihned po rozpadu SSSR v lednu 1992. Byl založen na tezi, že pozadím studené války byla odvěká konfrontace sil pevniny a moře (Dugin 2011: 235). Vzhledem k tomu, že Dugin se chtěl věnovat specificky popularizaci geopolitiky, založil v r. 1992 vlastní časopis *Elementy: Jevrazijskoje obozrenije* (*Elementy: Eurasijský přehled*) inspirovaný francouzským vzorem časopisu nové pravice de Benoista. Vzhledem k tomu, že SSSR geopolitiku vytěsnil z veřejného povědomí i akademické komunity, padla tato snaha na úrodnou půdu. Ruská společnost se snažila pochopit probíhající procesy a Dugin jí nabídl jednoduchou, ale již rozpracovanou binární konstrukci. V časopise *Elementy* byly publikovány texty klasiků geopolitiky, jejich nových evropských představitelů i stoupců konzervativních směrů. Akcent byl kladen na popularizaci geopolitiky v ruském prostředí a také na renesanci eurasijské myšlenky. Skupina kolem časopisu se postupně etablovala jako škola neoeurasianismu. Se stejným cílem založil Dugin vlastní nakladatelství *Arktogaia*, jehož název byl inspirován německým okultistou a propagátorem rasistického učení o áriosofickém pohanství Guido von Listem. *Arktogaia*, která se rozrostla a dnes má řadu poboček, sloužila jako prostředek k rozšíření geopolitického diskursu, ale i neofašistických a anti-liberálních myšlenek de Benoista, Guénona a dalších autorů nové pravice (Dunlop 2004). Vedle časopisu *Elementy* vydával Dugin také přílohu časopisu *Zavtra* s názvem *Vtorženije* (Invaze) a almanach *Milyj aniel* (Milý anděl). Je autorem mnoha knih a stovek textů přeložených do cizích jazyků. Duginovým debutem a dosud nejvýznamnější publikací k tématu geopolitiky v Rusku byla kniha *Osnovy geopolitiki* (Základy geopolitiky) z r. 1997, která sloužila jako první ruská učebnice geopolitiky a v Rusku vyšla v několika vydáních. Dodnes patří k „povinné literatuře ruské geopolitiky“ a celá je volně k dispozici i na internetu.⁵² Publikována v ní byla řada textů předtím uveřejněných v časopisech *Děň/Zavtra* a *Elementy* (Ingram 2001). Z dalších Duginových děl jen pro ilustraci jmenujme *Konzervativní revoluce* (1994), *Mysterium Eurasie* (1996), *Naše cesta* (1999), *Myslet prostorem* (2000), *Konspiologie*

52 Viz webová stránka Duginova nakladatelství <http://arctogaia.com/public/osnovygeo>.

(2005), *Čtvrtá politická teorie* (2009), *Geopolitika* (2011), *Válka kontinentů* (2014), *Putin vs. Putin* (2014), *Poslední válka světového ostrova: geopolitika současného Ruska* (2015). Vedle publicistiky založil Dugin Novou univerzitu, kde přednáší i jeho manželka a hlavní editorka *Elementů* Natalia Melentěvová a přátelé z okultních kroužků Golovin či Džemal (Sakolov 2009).

Dugin se angažoval v pozadí politických stran – nejprve nacionálních bolševiků Eduarda Limonova, poté u KSRF, ale i dalších politických a státních subjektů. Jeho napojení na státní struktury se však budeme věnovat později. Paralelně k politickému poradenství a publicistické a pedagogické činnosti se Dugin věnoval organizační práci směřované na propagaci eurasijské myšlenky. V roce 2000 proběhl ustavující sjezd hnutí Eurasie, jehož se zúčastnili delegáti z ruských regionů, zemí SNS i dalších zemí, a v témže roce byl spuštěn dosud funkční „informačně-analytický“ web *evrazia.org*. V r. 2002 se hnutí Eurasie proměnilo na všeruskou politickou stranu Eurasijské hnutí a uvnitř této stany bylo v r. 2003 vytvořeno Mezinárodní eurasijské hnutí. Duginova politická strana však ve volbách v r. 2003 propadla, když získala jen 0,28 % hlasů. Mezi lety 2000 a 2003 byly publikovány programové dokumenty hnutí: *Eurasie, Eurasijské hnutí: teorie a praxe, Eurasijský pohled, Eurasijská cesta jako národní myšlenka, Eurasijský program, Ruská pravoslavná církev v prostorách Eurasie, Islámská hrozba nebo hrozba islámu?* a další (Dugin 2011). V dalších letech Dugin vydával sborníky a šířil své myšlenky v médiích nejen v Rusku, ale i v zahraničí. Dugin se podílel na propojení sítě antiliberálních a antiamerických aktivit i do zemí EU a NATO, zejména Itálie a Francie, kde byla vytvořena centra, která pracují s myšlenkami neoeurasianismu (Itálie – *Cordinamento Progetto Eurasia*⁵³, Francie – *Eurasie*, Turecko – *Eurasijský výbor*). Přestože tato centra stojí jen na omezeném množství jednotlivců, usilují o pronikání do veřejného prostoru, což se jim do jisté míry daří. Dugin se soustředil i na postsovětský prostor, kde je kontroverzní figurou. Podpořil nicméně projekt Eurasijské unie Nursultana Nazarbajeva představený v r. 1994 v knize *Jevrazijskaja Missija* (Eurasijská mise). Centrální myšlenku Nazarbajeva Dugin převzal do vlastní knihy *Jevrazijskaja Missija Nursultana Nazarbajeva* (Eurasijská mise Nursultana Nazarbajeva), v níž propaguje projekt eurasijské integrace v Rusku (Dugin 2005). Dále se Dugin angažoval ve vytváření dalších eurasijských struktur, jako např. Eurasijského svazu mládeže a Eurasijského ekonomického klubu. V r. 2007 byl spuštěn samostatný portál k tématu geopolitiky – *geopolitika.ru*. Geopolitická témata a myšlenky neoeurasianismu se stále častěji objevovaly v médiích včetně televize, kde dokonce existuje samostatný pořad „Vjechi – geopolitický program A. Dugina“ vysílaný na několika kanálech. Existuje také samostatný

53 Centrum vydává časopis *Rivista di Studi di Geopolitica* (www.eurasia-rivista.org/) a šíří neoeurasianismus a myšlenku multipolárního světa.

televizní kanál TV Eurasie a dlouhá řada webových projektů propagujících Duginovy myšlenky. Pod záštitou Eurasijského svazu mládeže vyšel v r. 2009 sborník síťové války, v němž jsou analyzovány možnosti využívání internetu za účelem posilování vlivu a šíření myšlenek a ideologií. K těmto aktivitám přibyla v posledních letech řada portálů, které poskytují prostor k šíření eurasianismu jako ideologie, např. *Novosti Kultura: duchovnoje prostranstvo russkoj Jevrazii* (Zprávy kultura: duchovní prostor ruské Eurasie), *Institut dinamičnogo konservatizma* (Institut dynamického konzervatismu), *Izborskij klub* (Izborský klub), *Katechon* a další. Dugin byl aktivně zapojen do invaze Ruska na Ukrajinu a anexe Krymského poloostrova a netajil se aktivní podporou ruských aktivit na východní Ukrajině. Ve třetím Putinově prezidentství se označuje za oddaného stoupence V. Putina, který podle něj naplňuje eurasijskou vizi (Dugin 2012).

DUGINOVA GEOPOLITIKA RADIKÁLNÍHO NEOEURASIANISMU A PŘEDSTAVOVANÁ GEOGRAFIE

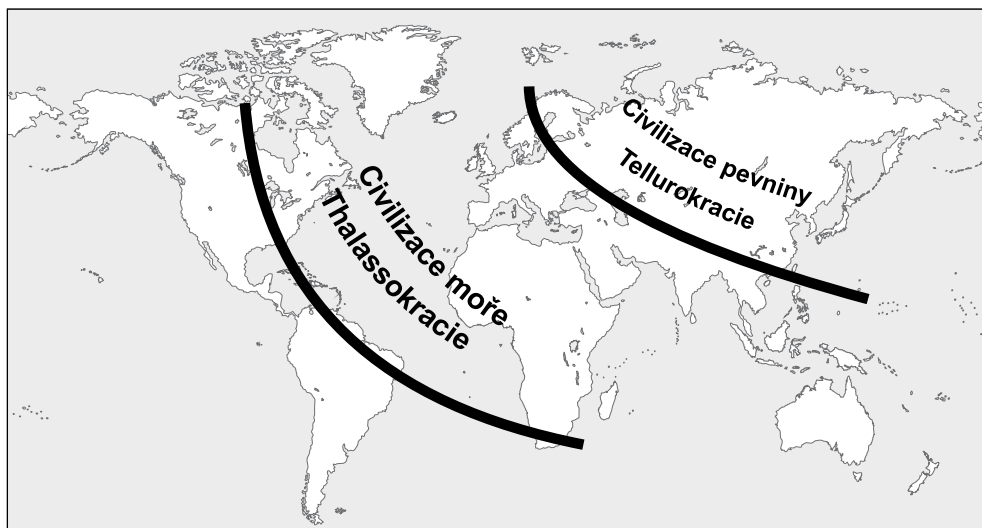
První tezí radikálního neoeurasianismu je existence civilizací a kulturních oblastí jako aktérů dějin (Laruelle 2004). V tomto rámci dochází k negaci teze o Rusku jako součásti Evropy. Již ideologové klasického eurasianismu vycházeli z teze, že Evropa nepovažuje Rusko za své, nýbrž za cizí a nepřátelské těleso (Kortunov 2009). Další teze navazují na diskusi o permanentním střetu Východu a Západu (Laruelle 2004), ruskou kontinentální geopolitickou identitu, podle níž je Rusko ztělesněním Mackinderova heartlandu (Bassin – Aksenov 2006) a zároveň dědictvím mongolské říše Čingischána (Savickij 1933), na jejíchž troskách Rusové obnovili eurasijské impérium. Díky multi-etnické povaze a společné historii vytvořil ruský politický národ metacivilizaci odlišnou od civilizace Západní (Bassin 2007). Geografické a civilizační předpoklady vedly podle radikálního neoeurasianismu k odlišným prioritám ekonomického a společenského modelu, který se zásadně liší od liberálního individualistického pojetí společnosti na Západě (Sokolov 2009). Radikální neoeurasianismus modeluje svět jako bipolární systém konfrontace pevninských (eurasijských) a námořních sil. Projevem této geograficky determinované konfrontace byla podle představitelů neoeurasianismu i studená válka, kdy ve své podstatě SSSR vystupoval jako vůdce kontinentálních, „z definice antiliberálních sil, spojených se socialismem a marxismem-leninismem, proti námořním liberálním silám vedeným USA“ (Dugin 2014). Po carském Rusku a SSSR má štafetu centrální eurasijské mocnosti-pivotu a osy dějin převzít Ruská federace (Dugin 1999: 423). V pracích radikálního neoeurasianismu lze nalézt dlouhou řadu binarit, které estetizují geograficky determinovanou konfrontaci. Alan Ingram z nich vybírá tyto:

Země	Voda
Kontinent	Oceán
Tellurokracie	Thalassokracie
Heartland	Světový oceán
Řím	Kartágo
Rusko, SSSR	Británie, USA
Eurasianismus	Atlantismus
Prostor	Čas
Východ, sever	Západ, jih
Hrdina	Obchodník
Ideokracie	Demokracie
Válečník, socialista	Kapitalista
Tradice	Modernita
Tradiční náboženství	Antikrist

Obr. 31: Esencialistické binarity v Duginových pracích (Ingram 2001)

V této řadě by bylo možno pokračovat metaforami, z nichž některé nalezneme v pracích Karla Schmitta: dům vs. koráb, Behemot vs. Leviatan, Sparta vs. Athény, individualismus vs. komunitarismus, Pax Americana vs. Pax Eurasiatica, Tellurokracie vs. Thalassokracie (obr. 31) atd. Konfrontace těchto binarit je podle představitelů neoeurasianismu zcela nevyhnutelná. Gorbáčovův a Jelcinův příklon k Západu byl podle těchto tezí zradou vlastních civilizačních a geopolitických zájmů. Budování eurasijského impéria je podle Dugina a jeho následovníků jedinou možností, jak zachovat Rusko jako samostatný stát. Samotné váhání při konfrontaci a budování eurasijského impéria povede k okupaci Ruska alternativní silou. Absence ofenzivní akce je tedy akcí samotnou a „cena za zpomalení budování impéria povede k prolití eurasijské krve“ (Dugin 1999: 173).

Samotné eurasijské impérium v Duginově podání je mnohem ambicióznější vizí, než jakou představují stoupenci neosovětskému fixování na maximální možnou rekonstrukci jednoty postsovětského území. Dugin vychází z teze, že Rusko/heartland je jediným aktérem schopným oponovat „thalassokracii“ vedené USA cestou stmelení eurasijského kontinentálního impéria (Tsygankov 1998). Překračuje tak rámec jedné civilizace a jeho „nové impérium“ musí být eurasijské a musí zahrnovat celý kontinent a výhledově celý svět (Dugin 1999: 213). Rusko má k jeho vytvoření jako jediné předpoklady – eurasijské území, civilizační univerzalizmus, multietnický a multikonfesionální charakter a imperiální podstatu (Dugin 1999: 191). Eurasie by měla být „integrací integrací“ – panevropské, panasijské a panarabské. Vytvoření „impéria impérií“ má spočívat v konfederaci velkých prostor – sekundárních impérií. Na západě by existovalo evropské impérium sjednocené Německem, na východě

Obr. 32: Binární opozice sil pevniny a sil moře podle A. Dugina

tichomořské sjednocené Japonskem, na jihu středoasijské sjednocené kolem Íránu. V jejich centru bude ležet ruské impérium (Dugin 1999: 247). Díky této vizi vnímá Dugin integraci Evropy pod vedením Německa jako ideální krok směrem k realizaci eurasijského projektu. Německo se však musí vrátit k pruskému militarismu 19. století a teoriím centrality rozvinutým nacistickými geopolitiky (Laurelle 2009). Po završení Německem vedené geopolitiky motivované integrace je třeba upevnit osu Moskva–Berlín, která Rusku i Německu mocensky prospěje. Berlín by se proto měl zbavit současného „vazalského statusu“ vůči USA, vrátit se do geopolitiky spolu s Francií a vytvořit kontinentální blok proti USA (Ingram 2001). Po tomto vysvobození Německa a Evropy ze „zajetí Spojených států a jejich liberální civilizace bude Moskva schopna poskytnout Evropě v rámci kontinentální říše surovinové zázemí a Berlín Rusku zázemí ekonomické a technologické“ (Dugin 1999: 226). Dugin také hájí obnovu celistvosti postsovětského prostoru a vlivu Ruska ve střední Evropě. V asijském směru bude klíčová spolupráce Japonska a Ruska, které si rozdělí sféry vlivu. „Přestrukturování prostoru bude znamenat připojení Mongolska, možná i Vnitřního Mongolska, Ujgurské autonomní oblasti a Tibetu k Rusku“ (Dugin 1999: 234). Osa Berlín–Moskva–Tokio má vytvořit novou kontinentální trilaterálu. Jednotícím programem má být „boj proti silám moře a liberálnímu modelu vnucovanému USA“. Sjednocená Eurasie nahradí dominující Západ a Pax Eurasiatica vytěsňuje Pax Americana. V *Základech geopolitiky* Dugin rozebírá jednotlivé prvky fungování impéria z pohledu národnostního, kde se specificky věnuje ruskému nacionalismu (od s. 254), jehož „nejvyšším stadiem je eurasianismus“ (Tsygankov 1998), vojenským otázkám včetně jaderných zbraní (od s. 263) či geoekonomice (s. 297–384).

Přes svůj archaismus působí dnes některé pasáže prorocky. V diskusi o Ukrajině Dugin např. uvádí: „Suverenita Ukrajiny představuje sama o sobě natolik negativní jev pro ruskou geopolitiku, že může snadno vyprovokovat ozbrojený konflikt. Ukrajina jako samostatný stát s územními ambicemi představuje obrovské nebezpečí pro celou Eurasii“ (Dugin 1999: 348). Stejně aktuálně zní také Duginova teze o nutné mobilizaci 25 milionů krajanů žijících v zahraničí a dalších politických sil především v postsovětském prostoru.

Svou geopolitickou fantasmagorii Dugin beletrizuje termíny, jako je „myšlení prostorem“, „sakrální geografie“, „mondialistické spiknutí“, „svatá podstata Východu“ či „ruské srdce Eurasie“. Inklinace Dugina k esoterické estetice a okultismu je zřetelná obzvláště v jeho knize *Konspirologie* z r. 2009. Dugin zde nabízí diskurs střetu kontinentů jako odvěkého souboje atlantismu a eurasianismu, který byl v posledním století veden prostřednictvím zpravodajských agentur (jako CIA a KGB). Po zániku SSSR zůstala iniciativa řízení světa již jen v rukou tajných společností na Západě, mezi něž patří svobodní zednáři, Rada pro zahraniční vztahy, Třístranná komise, Buildeberg a tajné řády vycházející z metafyzických a okultních doktrín a podílející se celá staletí na řízení chodu světa (Ingram 2001). Jeho snaha o propojení mystických a okultních zkušeností s geografíí skrze koncept „sakrální geografie“ estetizuje geopolitiku pro běžného čtenáře. S odvoláním na Guénona Dugin uvádí, že stejně jako je chemie výsledkem desakralizace alchymie a astrofyzika výsledkem desakralizace astrologie, je podle něj geopolitika světskou, desakralizovanou verzí sakrální geografie (Dugin 1999: 465). Podrobně popisuje, jak různá geografie (geomorfologie, klima, atd.) determinuje různé fragmentární archaické a kosmologické významy. Západ označuje za stranu smrti, svět mrtvých, anti-Východ, stranu úpadku a degradace či místo přechodu života ke smrti, kde zapadá slunce (Dugin 1999: 470). Východ je logicky jejím opakem. Dugin do svých úvah o geografických charakteristikách zapojuje mytologii jiných civilizací. Na základě egyptské a zoroastriánské mystiky vyzdvihuje sakrální Sever – mystickou Hyperboreu jako centrum kosmické entropie, jíž se musí podřídit Jih. V případě že tak neučiní, dochází k válce kontinentů (Dugin 1999: 475). Tyto úvahy, v nichž nechybí reference na symboliku svastiky, jej vedou k závěru o zvláštním kosmologickém poslání Sibíře. Prostor pro pochybnosti o jeho sympatiích k fašismu nenechává rozdělení lidí na „lidi severu“ a „lidi jihu“ nebo jeho „áriosofie“, kterou Dugin přizpůsobuje ruské realitě a označuje Rusko za strategické místo se zvláštní historickou rolí.

V Duginových posledních knihách lze zaznamenat osobitou snahu o reflexi „postmoderny“ v geopolitickém myšlení. Aniž by termín postmoderna přesně specifikoval, rozumí pod ním snahu o relativizaci okolní reality a ve svých pracích instrumentalizuje tento postoj pro geopolitické účely. Tím se postmoderna stává jen sofistikovanejší a asymetrickou formou útoku Západu

proti Rusku. V knize *Válka kontinentů* Dugin píše, že zatímco v době vrcholné moderny Západ vyhrál studenou válku a Rusko jako klíčová mocnost pevniny prohrálo vše myslitelné – rimland (okraj pevniny odpovídající přibližně vnitřnímu půlměsíci, viz obr. 29) i část svého „vlastního“ území (má na mysli postsovětský prostor) – nyní přichází Západ se strategií zafixování zisků a relativizace mocenských schémat (Dugin 2014: 18). Podobně hodnotí i kritickou geopolitiku, která se snaží geopolitiku zlikvidovat tak, aby zisky Západu nemohly být zpochybněny. Představitelé neoeurasianismu včetně Dugina jasně vnímají, že postmoderna jim poskytuje velký prostor pro zpochybnění a relativizaci západních hodnot mimo jiné i díky kritickým směrům na Západě směřovaných převážně do vlastních řad.

Dugina je možno považovat za ideologa mystického, militantního a geopolitického antizápadnictví, šovinistu a fašistu. Duginovy texty, které prosazují vytvoření „velké kontinentální říše“ zahrnující celou Eurasii, doznaly postupně změn. Původní vize rozčlenění Číny a spojení s Japonskem byla upravena ve prospěch Číny, kterou nyní Dugin v souladu s vládní politikou považuje za partnera. Duginův diskurs se ve druhém Putinově prezidentství posunul k politickému mainstreamu. Poté co postupně získal status státního ideologa, naučil se být opatrnější a imperiální rétoriku mírně přizpůsoboval politice oficiálního eurasianismu (Sokolov 2009). Od r. 2008 se situoval do role oddaného stoupence prezidenta Putina (Dugin 2012), jehož politiku se dokonce snažil vysvětlovat v západním tisku (Dugin 2013). Ve třetím Putinově období se spolu s ruskou politikou radikalizoval a projevuje se jako militantní ideolog otevřeného střetu se Západem. Sám sebe prohlašuje za jednoho z architektů agrese Ruska proti Ukrajině, do níž se aktivně zapojil.

DALŠÍ STOUPENCI RADIKÁLNÍHO EURASIANISMU

Mezi další výrazné stoupence neoeurasianismu patří Alexandr Panarin (1940–2003), který se z pozic přesvědčeného západnického a liberálního disidenta v 80. letech posouval ve svých postojích až do své smrti v r. 2003 do stále radikálnější antizápadní a patriotické polohy. Jako profesor Moskevské státní univerzity představoval intelektuálně sofistikovanější konceptualizaci neoeurasianismu než Dugin. Postupně se však k jeho teoriím přibližoval a před svou smrtí v r. 2003 dokonce začal publikovat v Duginových *Elementech* (Laruelle 2008: 89). Přesto je možné jej ve srovnání s Duginem označit za umírněného (Ionin 2004). Panarin ve svých pracích obhajoval rehabilitaci eurasijského impéria jako organizace státu, která se však podle něj neobejde bez hrdinských obětí. Rusy představoval nikoli jako etnos, ale spíše jako komunitu spojenou jednotící myšlenkou. Takto pojaté impérium je podle něj schopno „vytěsnit staré démony etnocentrismu, nacionalismu a separatismu“ (Panarin 1996). Panarin byl přesvědčen, že v ruském sebehodnocení jako vel-

moci je zakořeněn pocit zodpovědnosti za osud Eurasie. Proto nemůže ignorovat geopolitiku Mackindera, Spykmana a dalších. Stejně jako kdysi P. V. Semjonov-Ďaňšanskij nebo Vadim Cymburskij navrhol i Panarin přemístit hlavní město Ruska do východních oblastí – za Ural nebo na Západní Sibiř. Západní orientace země podle něj totiž směřuje Rusko k deindustrializaci (Nartov 1999). Globalizace v jeho podání je procesem, jejímž prostřednictvím Západ „kolonizuje ostatní společnosti zevnitř“. Tato kolonizace vedla podle Panarina ke „geopolitické hegemonii Západu a diskreditaci Ruska“ (Panarin 1997). Z tohoto důvodu dochází k závěru, že Rusko si má od Západu udržovat distanc a rozvinout „rusocentrický přístup“, kterým bude čelit tomuto „imperialismu Západu“. V jeho teorii neoeurasianismu se opět setkáváme se známým motivem západních dějin jako lineárního procesu, zatímco dějiny eurasijské jsou cyklické. Panarin proto popisuje Západ jako civilizaci fixovanou na temporalitu a Rusko jako civilizaci prostoru. Tím legitimizuje právo neevropských zemí na rozdílnost kultury, která není časová a vertikálně fixovaná, je ale prostorová a horizontální. Tuto propojenost prostoru s cykličností historie nazval Panarin *prostorovým idiomem* (Laruelle 2008: 97). Tato poměrně častá úvaha ruských intelektuálů o západní temporalitě a ruské prostorovosti je reakcí na doktrínu marxismu-leninismu, která kladla důraz na linearitu dějin probíhajících od prvobytně pospolné společnosti přes další stadia až ke komunismu. Problém ruských autorů spočívá v tom, že demokracii považují za alternativní ideologii k marxismu-leninismu se stejným lineárním pohledem na dějiny. Panarinovy práce jsou typické svým kulturním relativismem a představou o střetu civilizací. To se projevilo i v jeho poslední knize *Pravoslavnaja civilizacija v globalnom mire* (Pravoslavná civilizace v globálním světě), kde se Panarin věnoval eurasijské civilizační etice jako pravoslavné teokracii. Kritizoval zde také Západ, že globalizaci směřuje tak, aby to pro něj bylo výhodné (Panarin 2002). Rusko podle něj nemůže ignorovat své geopolitické tradice kvůli kulturním specifikům. Za ideální politický systém pro Rusko proto považoval hybridní model, v němž je spojena tržní ekonomika se socialistickými prvky silného státu založeného na silné autoritě prezidenta vyznávajícího konzervativní hodnoty a směřujícího ke spojenectví s Čínou a Indií (Panarin 1996). Z tohoto pohledu by byl se současným ruským vedením i jeho politikou Alexandr Panarin naprosto spokojen.

Spíše umírněným stoupencem radikálního neoeurasianismu je i další profesor Moskevské státní univerzity, sociální filozof Viktor Iljin, který publikoval řadu knih a statí s autory, kteří se věnují geopolitice, včetně A. Panarina nebo K. Gažžijeva. Podle něj je „model eurasijské integrace a obnovy heartlandu optimální odpovědí na vnitřní a vnější hrozby Rusku“ (Iljin 2011). I v jeho pracích se objevuje apel na boj proti atlantismu a rehabilitaci a obnovu impéria pod vedením Ruska jako přirozený projev ruské organické kontinentální státnosti. V jeho chápání se impérium pojí se svobodou, kulturou, účas-

tí, státností, garancemi (Iljin 2003: 330). V dlouhodobé perspektivě je podle Iljina cílem Ruska „restituce teritorií“, k čemuž „má používat silové nástroje, ale i energetickou a humanitární závislost“. Součástí taktiky má být podpora etnických Rusů jako potenciální páté kolony při dosahování cílů. Podle Iljina se Rusku nabízí dva geopolitické scénáře. V ideálním případě se Rusko stává součástí aliance Severu, s nímž bude společně zadržovat tlak Jihu, imigrační revanš kolonií vůči metropolím a etnickým nelegálům. V případě že Rusko „nebude severem přijato, bude ruské koaliční chování vedeno snahou o hledání jakýchkoli spojenců k odporu proti hegemonii Západu, USA a směřování k nové bipolaritě“ (Iljin 2003: 324). Na rozdíl od Dugina či Panarina považuje Iljin eurasianismus za jednu v mnoha ideologií, byť v současné době nejužitečnější. Soustředí se na historické cykly a obrodu Ruska jako impéria.

Některé práce radikálního neoeurasianismu jsou mnohem méně intelektuální a výrazně politizovanější než Panarinovy nebo Iljinovy. K nim je možné zařadit trojici nacionalistických politiků Žirinovského, Mironěnka a Baburina, ale také akademiky a publicisty jako Podberjozkina, Sultanova nebo Prochanova. Všichni jmenovaní nachází inspiraci v expanzionismu, revizionismu a imperialismu. Žirinovskij je autorem knihy o geopolitice *Poslednij broсок na jug* (Poslední výsadek na jih), v níž mimo jiné navrhl detailní plán dobytí „jihu“ Ruskem. Žirinovskij se opřel o Haushoferův geopolitický model, ale také o imperiální zkušenost. Rusko by se podle něj mělo „držet své tisícileté tradice a řešit své vnitřní problémy expanzí“ (in: Umland 2008). Žirinovskij navrhoval nejen opětovné pohlcení postsovětských republik Ruskem, ale také anexi Turecka, Íránu, Afghánistánu a Pákistánu. V knize píše: „Sním o dni, kdy si ruští vojáci omyjí holínky v indickém oceánu a navždy se převléknou do letních uniforem“ (in: Smith 1999). Jakkoli byl plán zcela nesmyslný a Žirinovskij si díky jeho nereálnému obsahu na Západě vysloužil pověst politického klauna, u ruské veřejnosti slavil úspěch a LDPR zůstává léta jedním z nejpobulárnějších politických uskupení. Žirinovskij sám se stal místopředsedou Státní dумы. Zde vytvořil v r. 1994 parlamentní výbor pro geopolitiku (zřejmě jediný svého druhu na světě), který fungoval do r. 1999. Jeho předsedou byl další tehdejší stranický kolega Alexej Mitrofanov (od r. 2015 na útěku v zahraničí před ruskou justicí), který ve své knize *Šagi novoj geopolitiki* (Kroky nové geopolitiky) navrhl „doktrínu národního egoismu“ s cílem konsolidovat zemi. V geopolitické rovině se Rusko podle něj musí stát „centrem krystalizace jednotného eurasijského kontinentálního bloku. Alternativou je jen rozpad země“ (Mitrofanov 1997: 160). Další z významných osobností nacionálně-patriotického ražení zabývajících se geopolitikou a neoeurasianismem je Sergej Baburin, dlouholetý poslanec a od r. 2015 rektor Mezinárodní slovanské univerzity, který v knize *Novaja rossijskaja imperija* (Nové ruské impérium) zdůvodňuje potřebu reintegrace postsovětského prostoru ruským kosmismem a duchovním hledáním, „které

nás přivede k pochopení přirozenosti odvěké existence impéria dominujícího prostoru Eurasie“ (Baburin 2013). V této „geopolitické sestavě“ neoeurasianismu nelze opomenout Alexeje Podberjozkina, podle nějž má ruský eurasijský projekt kromě ekonomických cílů schopnost nastolovat existenční, ideologické a hodnotové trendy. Ruské jádro integrace již existuje. Účastní se boje „za srdce starého světa“. Podle Podberjozkina platí, že „kdo kontroluje Eurasii, kontroluje hlavní zdroje planety“. Eurasijská ekonomická unie podle něj „nabízí tuto kontrolu i ideologickou jednotu a může se stát alternativním světovým centrem založeným na společném kulturně-historickém prostoru“ (Podberjozkin 2015). Tezí, kterou Podberjozkin často opakuje, je apel na obnovu státní ideologie, které se Rusko po komunistické zkušenosti zřeklo v ústavě. Tuto myšlenku rozvíjí i souputník Dugina a Prochanova z časopisu *Zavtra*, Šamil Sultanov. Podle něj se eurasijská strategie již skoro stala hlavní složkou národní myšlenky. Zároveň se ukazuje, že za ní není rozpracovaná strategie. Aby se Rusko v Eurasii stalo přitažlivým mocenským centrem, je nutno přijít s atraktivním modelem společnosti schopným nabídnout odpověď na otázku po smyslu života, „jako to kdysi dokázal rudý projekt“ (Sultanov 2014a). Podobné názory razí hlavní figura ruské geopolitické beletristiky a časopisu *Zavtra* Alexandr Prochanov. Ve svém eurasijském teoretizování klade důraz na spojenectví Ruska s islámem a tvrdí, že „jejich společnými silami se podaří konfrontovat atlantismus“ (Smith 1999). Mezi další zmiňované představitele neoeurasianismu patří Eduard Bagramov (časopis *Jevrazija: Narody, kultury, religii*) či Timur Pulatov (časopis *Literaturnaja Jevrazia*) (Laruelle 2008). Eurasianismus je v dnešním Rusku stále v módě a bylo by možné jmenovat další autory. Většinou však recyklují již zmíněné teze. Proto nyní obrátíme pozornost k praktické geopolitice – oficiálnímu neoeurasianismu.

OFICIÁLNÍ NEOEURASIANISMUS

Oficiální neoeurasianismus představuje snahu zapojit eurasijské ideje do zahraniční politiky. Samotná myšlenka, že Rusko je eurasijský stát, není nijak převratná ani ideologická. K tomuto konstatování vede již letmý pohled na mapu i skutečnost, že Rusko začlenilo třetinu území Asie do historie země, která se v carském i sovětském období vnímala jako stát zakořeněný v evropské kultuře (Kerr 1995). Neideologický oficiální eurasianismus, který je bližší spíše tradici etatismu než civilizacionismu, se projevoval již v době perestrojky i hned po rozpadu SSSR. Michail Gorbačov ve své knize *Perestrojka: Novoje myšlenije dlja našej strany i mira* (Perestrojka: nové myšlení pro naši zemi i svět) uvedl, že „Sovětský svaz je asijská i evropská země a chce být přítomen v obrovském asijsko-pacifickém prostoru, který bude významný pro příští století“ (Gorbačov 1987: 180). Ještě jasněji vyjádřil hodnotu asijského vektoru Ruska Andrej Kozyrev, který jej však vnímal

jako geografickou součást liberálního konceptu. Podle něj by Rusko mělo být „silnou (ale normální) eurasijskou mocností ve všech aspektech tohoto pojmu - evropském, asijském, sibiřském a dálně-východním -, mocností, která ve svém domácím životě vyvrací pesimistické proroctví Rudyarda Kiplinga o tom, že Východ a Západ se nikdy nesetkají“ (Kozyrev 1992b). S vizí rozdílné civilizační identity, než je evropská, však přišel především Sergej Stankevič, jeden ze zahraničně-politických poradců prezidenta Jelcina. Spolu s tehdejší šéfem Služby zahraniční rozvědky Primakovem a s podporou představitelů vojenského průmyslu, armády a bezpečnostních služeb označoval Rusko za specifickou eurasijskou mocnost (Tsygankov 2007: 384). Stankevič stavěl eurasianismus jako nutnou opozici atlantismu a silně kritizoval prvotní liberální politiku Andreje Kozyreva. Varoval také, že politika idealismu zdegeneruje v cynismus. Jakkoli se nestavěl nepřátelsky vůči atlantismu, on i další stoupenci oficiálního eurasianismu upozorňovali, že vzhledem ke geografickým a geopolitickým hranicím a také imperiálnímu dědictví a rozdílné civilizaci bude Rusko muset nalézt rovnováhu mezi západní a východní orientací (Rubinstein 2000). Další poradce Jelcina Andranik Migraňan požadoval, aby se vůči Západu prosadila obdoba Monroeovy doktríny, která by Rusku zajistila dominanci v postsovětském prostoru (Donaldson - Nogue - Nadkarni 2014: 119). S motivy Monroeovy doktríny pro Eurasii, které byly velmi atraktivní v minulém století a ožily v 90. letech, se ve spojení s teoriemi třetí cesty a autarkickým modelem ekonomiky rozlehlých prostor můžeme často setkat i v současném diskursu (Sokolov 2009; Iljin 2003: 357; Dugin 2014).

Do praktické geopolitiky se snažil prosadit neoeurasianistickou vizi v postsovětském prostoru od r. 1994 i kazašský prezident Nursultan Nazarbajev - poslední sovětský lídr, který souhlasil s rozpuštěním SSSR. K tématu napsal několik statí a knihu *V proudu dějin*. V Rusku se prvotní forma intuitivního oficiálního neoeurasianismu stávala součástí ruské zahraniční politiky po jmenování Jevgenije Primakova na pozici ministra zahraničních věcí. Primakov již v roce 1983, ještě jako meždunarodník orientalista, popisoval Sovětský svaz jako ochránce Východu proti vlivu Západu. Jako ministr zahraničních věcí vnímal Rusko jako zemi, která je evropskou i asijskou mocností. Tomu přizpůsobil svoji multivektorovou politiku a koncepci multipolárního světa a začal upravovat směr ruské zahraniční politiky (viz část ke geopolitickým příběhovým liniím). Přestože samotnou Primakovovu doktrínu multipolárního světa nelze označit za neoeurasianismus, znamenala posílení eurasijského vektoru ruské zahraniční politiky, stejně jako důraz na integraci v postsovětském prostoru. V r. 1996 byla mezi Ruskem, Kazachstánem, Běloruskem a Kyrgyzstánem podepsána smlouva o posílení integrace v ekonomické a humanitární oblasti, která se měla vyvinout do Eurasijského ekonomického společenství a ztělesnit Nazarbajevovu vizi (Pryce 2013). Projekt

však nebyl dále rozvíjen a dalším krokem byl až podpis dohody o vytvoření Eurasijského ekonomického společenství (EvrAzEs) v říjnu 2000, které bylo nástrojem vytvoření zóny volného obchodu. Přestože popularita neoeurasianismu na přelomu tisíciletí po finanční krizi v r. 1998 a útoku NATO proti režimu S. Miloševiče vzrostla, integrace nezískala dostatečnou dynamiku. Rozvoj neoeurasianismu se soustředil spíše na vnitroruský ideologický diskurs, byť významným krokem bylo vytvoření ŠOS v r. 2001, která se stala nejen vyjádřením oficiálního neoeurasianismu Ruska, ale také koncepce multi/polypolárního světa. Po 11. září 2001 však následovalo období, v němž se Západ a Rusko pokusily sblížit prostřednictvím spolupráce v boji proti terorismu. V reakci na zásah USA v Iráku a zejména oranžovou revoluci na Ukrajině se Rusko od partnerství se Západem odvrátilo a oznámilo „posilování asijského vektoru“ (Lavrov 2006).

Po r. 2004 se oficiální neoeurasianismus začal dostávat do interakce s ideologickým radikálním neoeurasianismem. Hlavní propagátor radikálního neoeurasianismu Dugin dostával větší prostor v médiích. Poté co napsal oslavnou knihu na kazašského prezidenta coby „otce oficiálního neoeurasianismu“ (Laruelle 2008: 179), začal pronikat i do diskursu v Kazachstánu. Úspěchem bylo přijetí Uzbekistánu do EvrAzEs v r. 2005. Uzbekistán však po invazi Ruska do Gruzie v r. 2008 ze společenství vystoupil. Výrazným impulzem, který vedl k explozi zájmu o neoeurasianismus, byla až předvolební stať V. Putina z r. 2011 pod názvem „Novyj integracionnyj projekt dlja Jevrazii – buduščee, kotoroje roždajetsja segodnja“ (Nový integrační projekt pro Eurasii – budoucnost, která se rodí dnes), v níž přislíbil vytvoření Eurasijské unie do r. 2015 (Putin 2011). Již od r. 2012 se začala vytvářet celní unie Ruska, Běloruska a Kazachstánu a tyto státy začaly budovat institucionální architekturu zrcadlící architekturu EU včetně Eurasijské komise a Soudního dvora. Vznikající eurasijská hnutí a instituce začaly intenzivněji studovat teorii evropské integrace, jež inspiruje autory oficiálního eurasianismu. Počátkem roku 2015 vstoupila v platnost dohoda o vytvoření Eurasijské ekonomické unie, jejíž součástí je nyní Rusko, Kazachstán, Bělorusko, Arménie a Kyrgyzstán.

Praktická agenda vyjádřená v oficiálním neoeurasianismu obsahuje významná témata, jakými jsou rozvoj Sibíře, ekonomická integrace, přeshraniční spolupráce v Asii, integrace do asijsko-pacifických struktur, rozvoj dopravních cest včetně potrubní dopravy nebo dialog s islámem. Přesto tato agenda nenabízí legitimní alternativu ke vztahům Ruska se Západem, a především nestojí v opozici. Tento závěr lze snadno dokumentovat porovnáním ekonomických a dalších vazeb Ruska se Západem a jeho existujících i potenciálních vazeb s Asií, kde jde v prvé řadě o vztahy s Čínou, Íránem a zeměmi Střední Asie. Z analýzy nejperspektivnější linie – relace s Čínou, v níž Rusko vidí budoucího globálního hegemonu, jasně vyplývá, že limitujícím faktorem

diskvalifikujícím geograficky determinovaný neoeurasianismus je především geografie samotná. Rozsáhlé prostory Sibiře, slabá demografie i infrastruktura zásadně omezují perspektivy ekonomické aktivity na rusko-čínské lince, a to i přes zapojení obou zemí i uskupení Eurasijské ekonomické unie do obřího infrastrukturního projektu Číny One Belt One Road (OBOR), spuštěného na nejvyšší úrovni v polovině května 2017. Rusko v něm však hraje okrajovou roli. Moskva navíc nemá zájem o vytvoření závislosti na Číně a opatrně přistupuje i k nejperspektivnější oblasti – surovinové spolupráci (byť se po uvalení sankcí ze strany Evropy čínským investicím do této oblasti postupně otevírá). Obchod se zbraněmi se v posledních letech propadl a ruské zboží nepředstavuje pro stále náročnější čínský trh konkurenceschopnou nabídku. Rostoucí trend rusko-čínských ekonomických vztahů je soustředěn především do oblasti surovin a závisí na politické vazbě vedení obou zemí. Ani při jejich současné kvalitě však nepředstavuje pro žádnou z obou zemí zásadní ekonomickou alternativu (Simola 2016; Duchâtel et al. 2016). To se však nedá říci o oblasti geopolitické signalizace. Z pohledu vytváření vazeb s vnějším světem je proto paradoxně možno expanzivní eurasianismus a „asijský pivoť“ hodnotit spíše jako příklon k izolacionismu, přikrytý legendou expanzionistické geopolitické signalizace vůči Západu.

Myšlenka pragmatické eurasijské integrace je podporována jak oficiálním, tak radikálním neoeurasianismem, který ji však zároveň svou imperiální rétorikou diskredituje a poškozují. Přesto radikální a oficiální neoeurasianismus nacházejí stále silnější společný jmenovatel a kontinuálně se od druhé poloviny 90. let sblížují. Anexe Krymu, destabilizace východní Ukrajiny, razantní navyšování vojenských kapacit a tlak na okolní státy jsou projevy ruské zahraniční politiky, které se nápadně podobají hlavním tezím radikálního neoeurasianismu.

KONVERGENCE RADIKÁLNÍHO EURASIANISMU A STÁTNÍ POLITIKY

Radikální neoeurasianismus velmi profitoval z výsledků voleb v r. 1995, kdy jej KSRF a LDPR zařadily mezi svá ideologická východiska a získaly téměř polovinu křesel ve Státní dumě. Prezident Jelcin na to reagoval mj. výměnou ministra zahraničních věcí a jmenováním Primakova. Geopolitika a neoeurasianismus začaly intenzivně pronikat do politické sféry, státní služby i na univerzity. Konvergence radikálního a oficiálního neoeurasianismu (tedy průmět radikální ideologie do zahraniční politiky) lze nejsnadněji dokumentovat na vývoji vztahů A. Dugina s akademickou sférou, médií, politickými silami a strukturami státu, zejména silovými. Duginova taktika, kterou otevřeně popisuje ve své *Geopolitice postmoderny*, je vytvoření silné skupiny pasionárních seniorních úředníků s pocitem „mise“, mezi něž budou patřit důstojníci zvláštních služeb, intelektuálové, vědci, političtí vědci a sbor patrioticky orientovaných novinářů a kulturních aktivistů (Darczewska 2014). Jeho myš-

lenku rozvíjí i jeden z jeho soupeřů, Š. Sultanov, podle něž jsou v Rusku 3–4 miliony pasionárních lidí schopných vést statisíce ostatních a prosazovat mimo jiné i eurasijský projekt (Sultanov 2014b). Již koncem 90. let varovala řada badatelů, že korelace Duginových myšlenek s politikou ruského establishmentu je příliš silná na to, aby ji bylo možno ignorovat (Clover 1999). Jeho podpora ze strany státních struktur vyniká v kontextu utužování kontroly nad mediálním prostorem a restrikcemi vůči občanské společnosti, resp. represemi vůči těm jejím částem, které se angažují v politické diskusi mimo linii Kremlu. Prostor, který Duginovi dávají média, ukazuje, že má podporu státu. Zařadil se dokonce mezi nejpopulárnější ruské politické komentátory (Shekhovtsov 2008). Vedle toho patří mezi jeho „nezávislé aktivity“ pozice ředitele Centra geopolitické expertízy. Od r. 2009 do r. 2014 působil v pozici vedoucího katedry sociologie a mezinárodních vztahů Moskevské státní univerzity. Z univerzity byl však vyloučen mj. pod tlakem petice studentů, kteří kritizovali jeho výzvy k pomstě a zabíjení Ukrajinců v souvislosti s Ruskem vyvolanou krizí na Ukrajině. Na státních univerzitách však Dugin přednáší dosud. V akademickém prostředí jsou jeho práce velmi populární, jak ukázal výzkum Sirke Maekinen. Zejména *Základy geopolitiky* byly na všech univerzitách, na nichž byl jeho výzkum prováděn, mezi studenty nejznámější prací z oblasti geopolitiky (Maekinen 2014). Vedle propojení s akademickou a mediální sférou je evidentní také napojení na politické strany a jednotlivé politiky. Zajímavý je vývoj od jeho přijetí marginálními extremistickými uskupeními v 90. letech až po současné spojení se stranami a politiky hlavního proudu. Již jsme zmínili, že počátkem 90. let byl Dugin hlavním ideologem nacionálních bolševiků Eduarda Limonova, s nímž se ve druhé polovině 90. let rozešel. V r. 1999 bylo pod předsedou Státní dumy Genadijem Selezňovem vytvořeno Centrum geopolitických expertíz jako jeden z útvarů Rady bezpečnosti RF. Centrum, v němž našel Dugin (mj. tehdejší Selezňovův poradce) zázemí, působilo aktivně do r. 2003, kdy jeho aktivita dosáhla vrcholu. Poté působil na parlamentní půdě jako poradce LDPR, KSRF a Vlasti (Rodina) a také v rámci zmíněného výboru pro geopolitiku. Dugin byl přizván jako poradce předsedů Státní dumy Selezňova a později Naryškina, ale také 1. místopředsedy Rady federace Alexandra Torševa nebo šéfa direktorátu ideologické práce ústředního výkonného výboru putinovské strany Jednotné Rusko Ivana Děmidova (Umland 2008). Mezi vedoucími osobnostmi Duginova Eurasijského hnutí figurují lidé, jako je nejvyšší muftí Ruska Talgat Tadžhuddin i vysocí hodnostáři pravoslavné církve. Dugin úspěšně infiltroval své myšlenky neoeurasianismu a geopolitiky imperialismu mezi „decision-makers“ ekonomických a administrativních subjektů dnešního Ruska (Laurelle 2009). Spolupracoval jako poradce s celou řadou politiků a úředníků, kteří později působili nebo dosud působí na různých pozicích v Kremlu jako poradci či představitelé prezidenta Putina: Michail Margelov, Aslanbek Aslachanov nebo již zmíněný

Děmidov. Zdokumentována je přímá vazba Dugina na jednoho z vlivných kremelských politických technologů, Gleba Pavlovského. Tyto četné vazby vysloužily Duginovi označení „Putinův Rasputin“ (Zubrin 2015), a to přesto, že Putin se k Duginovi otevřeně nehlásí. Vliv neoeurasianismu je však dáván do souvislosti nejen s rozhodnutím V. Putina deklarovat vytvoření Eurasijské unie jako hlavní zahraničně-politický cíl svého třetího prezidentství, ale i s agresí proti sousední Ukrajině.

Zřejmě největší a zcela oprávněné obavy vzbuzuje rezonance radikálních expanzionistických a imperiálních názorů ve vládě a především v silových složkách Ruska. Dugin sám uvádí, že GRU je „Eurasijská zvláštní služba“ (Dugin 1999), a i FSB má významný eurasijský prvek (Rumer 2002). Spekuluje se, že časopis *Děň* byl založen za podpory hlavního politického direktorátu ruské armády. Existuje jasný důkaz, že nakladatelství Arktoğaia má přímou vazbu na nakladatelství ruského ministerstva obrany Orientir (Směrník) (Ingram 2001). Ostatně od druhého vydání vycházely Duginovy *Základy geopolitiky* pod patronací bývalého šéfa Akademie generálního štábu generála N. P. Klokotova, který je také přímo v knize uváděn (Dugin 1999), a kniha je doporučována jako studijní literatura v řadě státních institucí. Dugin působil ve výboru generálního štábu sestaveném za účelem formulace obranné politiky Ruska a pořádal semináře na Rhodosu pro seniorní důstojníky (Sokolov 2009). Je zván na přednášky pro ministerstvo vnitra, policejní akademie, vojenské školy a další silové instituce (Tolstoy - McCaffaray 2015). Geopolitika neoeurasianismu a její hlavní postuláty se objevují jako součást prací generálů ruské armády k tématu geopolitiky (Zubkov 2004). Na konstrukci nové eurasijské centrality Ruska se podílejí nejvýznamnější parlamentní strany (KSRF, LDPR i Jednotné Rusko) i další politické patriotické síly, silové struktury (především GRU, na které se Dugin často odkazuje), publicistika, akademická pracoviště a nakonec i „geopolitická beletristika“.

ŠÍŘENÍ RADIKÁLNÍHO NEOEURASIANISMU NA ZÁPADĚ A ÚČAST V DEZINFORMAČNÍ KAMPANI

Dugin udržuje vazby na evropskou ultrapravicovou i ultralevicovou politickou scénu, kde lze nalézt stoupence eurasijských antiatlantických konceptů. Má řadu kontaktů v nejvyšších kruzích řecké vládní strany Syriza (Shekhovtsov 2015) i strany Zlatý úsvit, udržuje styky s bulharskou stranou Ataka, maďarskou fašistickou stranou Jobbik, Svobodnými v Rakousku, Národní frontou ve Francii, Vlaams Belang v Belgii, německou Národní demokratickou stranou, Britskou národní stranou (Tolstoy - McCaffaray 2015) a dalšími antiliberálními a antisystémovými silami včetně např. Davida Dukea, antisemitského bývalého lídra Ku-Klux-Klanu. Všechny tyto kontakty jsou snadno dokumentovatelné řadou informací i fotografií na webu. Význam

Ruska jako zázemí pro tyto populistické i fašizující politické síly demonstruje každoroční konference v Petrohradě, pořádaná organizací International Russian Conservative Forum s účastí stran evropské ultrakonzervativní pravice Alliance for Peace and Freedom, jejichž cílem je rozvrátit západní liberální uspořádání včetně institucí, jako je EU a NATO. Představitelé těchto politických sil se těší pozornosti Duginem založených webů a společně propagují neoeurasianistický diskurs (Pisarenko 2015). Akci označovanou mnoha komentátory jako „fašistický summit“ ruská vláda umožňuje a tiše podporuje. Součástí podkladových materiálů konference v r. 2015 byl úryvek proslavu V. Putina na Valdajském diskusním klubu (Tétrault-Farber 2015). Pozoruhodná je blízkost narativů radikálního neoeurasianismu a probíhající dezinformační kampaně Ruskem sponzorovaných webových stránek, zejména ve střední Evropě, státech Pobaltí a ve Finsku. Existují zdokumentované případy zapojení ruských zvláštních služeb do projektů A. Dugina a naopak (Laruelle 2015a: 165). Dugin se osobně zapojuje do dezinformační kampaně. Zřejmě nejvýraznějším zdokumentovaným případem byla lživá informace o ukřižování chlapečka ukrajinskými silami v Donbase, kterou rozšířil ze svého facebookového profilu.

Rozpad SSSR vytvořil v Rusku potřebu hledat konsenzus o nové geopolitické podstatě. Neoeurasianismus jej využil a zaplnil veřejnou diskusi argumenty o osudovosti geografie, která sjednocuje postsovětský prostor. Jeho mytická sociální konstrukce ožívá za podpory státu. Jeho představovaná geografie vysílá atraktivní signály nejen mnoha Rusům, ale také do Střední Asie a nostalgikům po SSSR v celém postsovětském prostoru (viz příloha).

RUSKÝ SVĚT

Ruský svět je dalším příkladem geopolitické kreativity ruských intelektuálů, ale i státu. Představuje další integrující koncept s exteritoriální působností formující geopolitické představy jeho chtěných či nechtěných obyvatel či pozorovatelů. Jeho jednotící ideologie má tři osy – jazykovou, konfesionální a historickou, které jsou často interpretovány metafyzicky jako „společný osud“. Skrytá zůstává neostrá osa představované geografie. Přestože jde z pohledu vymezení teritoriálních i kulturních hranic o vágní koncept, mobilizace ideologických prvků cílí na vytváření představ o organizaci politického prostoru v širším sousedství Ruska implikujícím vztah centrum–periferie i hierarchii vztahů. Vychází z toho, že mimo Rusko žije stejný počet Rusů jako v samotném státě. Ten má proto diasporu podporovat materiálně, informačně a právně. Měl by nabídnout společné právní a finanční instituty vedoucí k obnově loajalit a otevřít Rusku nové lidské zdroje, kapitál, sféry vlivu. Stejně tak ruský stát využívá rozporů mezi diasporou a hostitelským státem a diaspora zase mezi Ruskem a hostitelským státem. Vzniká systém vztahů nabízející geopo-

litické zisky. Geopolitický potenciál společenství je možno posílit mechanismy měnové expanze rublu či e-governmentu a dalších síťových spojení (Pereslegin 2006). Kromě občanů Ruské federace a etnických Rusů v postsovětském prostoru se snaží oslovit i společnost v pravoslavných postsovětských státech (viz příloha). Díky akcentu na jazyk a kulturu je cílovou skupinou i vzdálená ruská diaspora a eventuálně i milovníci Ruska a jeho kultury. Ruský svět ztotožňuje pravoslaví se základnou ruské civilizace a do konceptu zapojuje ruskou pravoslavnou církev, která Ruský svět přijímá za svůj. Ruský svět je flexibilním, geograficky vágním integračním konceptem, který má řadu shodných rysů s neoeurasianismem, ale především je směrem, který staví na odkazu slavjanofilů. Panslavismus a slavjanofilismus hraje i ve 21. století stále jistou roli především v neoficiálních či paraoficiálních nacionalistických komunitách v Evropě (Glanc – Meyer 2005). Ruský svět je konceptem, který se snaží tyto komunity, ale i mnohem širší okruh příznivců zaujmout a zapojit. Vedle diaspory jsou to lidé, kteří prožívají slovanskou a pravoslavnou blízkost. Stejně tak je Ruský svět institutem, který může pomoci kontrolovat pro stát nebezpečný etnický ruský nacionalismus. Ruský svět je ideologickým, konzervativním, civilizačně-geopolitickým konceptem mířícím na geopolitické představy, zároveň má svou praktickou stránku v podobě vládní politiky ztělesněné nadací se stejným názvem a zapojením konceptu do práce ruské diplomacie. Tato významová diverzita by mohla naši další diskusi komplikovat terminologicky. Proto budeme pojem Ruský svět používat třemi způsoby. Jako koncept bude označován velkým písmenem. Jako metaforický výraz pro přítomnost ruského živlu ve světě s písmenem malým. Stejnomenou nadací budeme označovat přepisem ruského názvu „Russkij mir“.

Je zřejmé, že původ konceptu souvisí opět s rozpadem SSSR. V postsovětském prostoru se obnovovaly původní předsovětské identity. Ruská společnost se stala etnicky kompaktnější,⁵⁴ přesto byla identitárně destabilizována (Billington 2004). Vznikla tak poptávka po projektech, které by problém řešily. V tomto kontextu se rozvíjela bouřlivá intelektuální diskuse počátku 90. let. Na pozadí převládajícího prozápadního diskursu a rozvoje neoeurasianismu se odehrával také střet mezi stoupenci supranacionálního státu a ruským etnickým nacionalismem – který byl jedním ze zdrojů rozpadu SSSR. Pro pochopení současného civilizacionistického diskursu Ruského světa je podstatný fakt, že ve vědomí většinového etnický ruského občana SSSR existovalo jen velmi slabé vymezení identity ve smyslu „oni“ a „my“ ve vztahu k jiným etnickým skupinám SSSR. Ruským definičním „jiným“ byla za carského Ruska Evropa a za SSSR Západ (resp. USA). Ruské etnikum se v SSSR převážně identifikovalo se svazem (Zevelev 2009) a samotná ruská identita byla tedy jinak teritorializovaná. Jednotící a dlouho funkční koncept „sovět-

54 Zatímco v SSSR tvořili etničtí Rusové jen cca 49 % populace, v Rusku je to celých 80 %.

ského člověka“ zbavoval ruské jádro schopnosti porozumět zájmu neruských národů o vlastní státnost, který byl dlouho překryt povinnou ideologií a zdánlivou neměnností a samozřejmostí sovětské reality. Díky těmto různým pohledům došlo po rozpadu SSSR k vytvoření a konsolidaci mimoběžných narativů v Rusku a dalších nástupnických státech. Koncept „Svazu“ a „Ruska“ v představách řady Rusů téměř splýval a existovala představa o civilizační jednotě, což však nevylučuje existenci inherentního velkoruského etnického nacionalismu. Ruská identita však byla teritorializována územím SSSR, což posilovala cílená ruská migrace do svazových republik. Velká část Rusů vnímala Svaz jako sdílené společenství ruského světa. Hlubší pocit civilizační sounáležitosti u Rusů (a to nejen etnických) ilustruje Gumiljevova teorie superetnicity. Schopnost Rusů akceptovat suverenitu postsovětských národů snižovala také skutečnost, že i samotné Rusko je multietnickým a multi-konfesionálním státem. Zvenčí a především z pohledu postsovětských států byly impérium i Svaz koloniálními projekty, a to i přesto, že Rusové nebyli po většinu existence sovětského soustátí nijak zvláště preferováni. Některé odlehle části Ruské SFSR pravděpodobně patřily k nejvíce znevýhodněným částem impéria (Gellner 1997: 74). Toto napětí mezi ruským imperialismem a supranacionalismem řeší Graham Smith zavedením pojmu „federální kolonialismus“. SSSR nebyl ani plně federální, ani koloniální. Měl prvky z obou systémů (Smith a kol. 1998: 4).

Podstatou identifikace Rusů se SSSR byl velkoruský nacionalismus, jehož jádrem je ovšem etnický nacionalismus. Podpora části ruské společnosti vyjádřená Jelcinově programu vystoupení ze SSSR byla dána právě jeho vzdutím, ale také historickým kontextem a tlakem okolních zemí. Skutečnost, že téměř čtvrtina Rusů zůstala po rozpadu SSSR v zahraničí a z nich polovina v sousedních zemích, ruský etnický nacionalismus posílila (Zevelev 2009). Počátkem 90. let probíhala mezi stoupenci etnického nacionalismu diskuse o úpravě hranic Ruska tak, aby byly v souladu s etnickými hranicemi a sjednotily ruské etnikum v jednom státě. Tato problematická vize „znovusjednocení ruského národa“ byla inspirovaná myšlenkami stoupenců etnocentrické školy, mezi něž patřili uznávaní disidenti jako Alexandr Solženicyn nebo matematik Igor Šafarevič. Solženicyn byl prvním skutečně významným ruským intelektuálem v ruských dějinách, který se otevřeně postavil proti supranacionální imperiální tradici a odsoudil staletí budování impéria „na úkor ruského lidu“ a nazval je plýtváním zdroji i energií. Projevem jeho postoje bylo i to, že severní Kazachstán zásadně označoval jako Jižní Sibiř či Jižní Ural (Zevelev 2001: 53). Jeho souputníci jako Šafarevič kritizovali, že ruská společnost, politické strany i vláda „ignorují utrpení 25 milionů Rusů odervaných od Ruska“ (Šafarevič 2000: 311). Do diskuse o tématu se zapojila i RPC, díky níž vydala Světová ruská národní rada (Vsemirnyj russkij narodnyj soubor) na svém druhém zasedání v únoru 1995 prohlášení, v němž požadovala, aby

vláda vedla politiku vycházející z předpokladu, že rozdělení ruského národa je jen dočasné (Zevelev 2001). Tématu rozděleného národa se koncepčně věnoval i předseda prestižní Rady pro zahraniční a obrannou politiku Sergej Karaganov, který se pokusil ve stati v *Diplomatickém věstníku MZV* z r. 1992 problém převrátit ve výhodu a zahraničně-politický nástroj pro prosazování ruských zájmů. Myšlenka byla později označená za Karaganovovu doktrínu (Pryce 2013; Maliukevicius 2013). Jak jsme si ukázali v části ke geopolitickým příběhovým liniím, politika ochrany ruské diaspory se postupně dostávala do vládních koncepčních dokumentů (poprvé se objevila v Základních ustanoveních vojenské doktríny z r. 1993). Již v r. 1994 byl přijat specifický dokument *Osnovnyje napravlenija gosudarstvennoj politiki Rossijskoj Federacii v Otnošenii sootčestvennikov proživajuščich za ruběžom* (Hlavní směry státní politiky Ruské federace ve vztahu ke krajanům žijícím v zahraničí) (Osnovnyje napravlenija 1994). Po nástupu V. Putina do Kremlu byl tento dokument aktualizován. Definice „ruskosti“ byla do jisté míry zbavena etnické interpretace a politika vůči diaspoře byla posílena a zapojena do supranacionální vize, která nalezla odraz v konceptu Ruského světa (Zevelev 2009). Ruská diaspora v postsovětském prostoru byla motorem vytváření tohoto konceptu.

INTELEKTUÁLNÍ POČÁTKY KONCEPTU

Samotný koncept Ruský svět vychází z historické tradice hledání vlastního hodnotového rámce – z diskursů 19. století o „ruské myšlence“, slavjanofilství, tradicionalismu, pravoslaví. Ruským světem byla Danilevského Panslovanická federace a název Ruský svět nesl i konzervativní časopis vydávaný v Petrohradě v 60. letech 19. století. V očích Rusů byl ruským světem i Sovětský svaz. Za autora moderního konceptu Ruského světa je však považován Petr Ščedrovickij, který v r. 1995 pracoval ve Fondu efektivní politiky Gleba Pavlovského a věnoval se tématu ruské identity. Spolu se Sergejem Černyševem sestavili sborník *Inoje: chrestomatia Novogo Rossijskogo samosoznanija* (Jiné: antologie ruské sebeidentifikace). Jednalo se o texty více než 30 autorů včetně V. Cymburského nebo A. Panarina, které se soustředily na otázku ruské identity a jejího vztahu k dějinám, prostoru a civilizaci. Termín samotný se objevil až v r. 1997 v textu, který napsal Ščedrovickij s Jefimem Ostrovským *Orel razpravljajet krylja. 1111 znakov 1111 dněj do Novogo Tysjačiletija* (Orel roztahuje křídla. 1111 znaků 1111 dnů do nového tisíciletí“), kde autoři volají po novém začátku, který uspokojí Rusko hledající nový ideál, a naznačují, jak rozumějí pojmu Ruský svět: „My Rusové jsme mnohonárodnostní národ, který nepojí krev. Rusy (účastníky Ruského světa) pojí společný osud“ (Ščedrovickij – Ostrovskij 1997). Ščedrovickij a Ostrovskij se inspirovali také sborníkem statí Michaila Geftera *Mir mirov* (Svět světů), jehož k myšlence světa složeného z mnoha světů přivedlo Pražské jaro, díky němuž pochopil, že existují i jiné světy než svět homogenizovaný státní propagandou (Gefter 1995). Od této

konstruktivistické myšlenky rozvinuli své úvahy Ščedrovickij a Ostrovskij, kteří v r. 1999 publikovali další článek „Strana, kotoroj něbylo“ (Země, která neexistovala), v němž se soustředí na myšlenku utváření „image Ruska“ ve světě sociální konstrukce a výroby dojmů, které se stávají realitou. Do vytvoření Ruského světa proto zapojili marketing, mediální technologie, postupy informační války, metody síťového šíření informací. Ruský svět je podle nich síťovou strukturou velkých a malých společenství hovořících (tedy i myslících a jednajících) rusky (Ščedrovickij - Ostrovskij 1997).

Do Ruského světa zahrnuli představu Ruska mimo Rusko a jejich východiskem byla teze, že na území vyznačeném administrativními hranicemi Ruska žije méně než polovina obyvatel ruského světa (Ščedrovickij - Ostrovskij 1999). Z tohoto důvodu pojali koncept jako globální metaprojekt (Laruelle 2015b) s geostrategickým přesahem. Podle obou autorů se musí Rusko připravit na čtvrtou světovou válku, jejíž podstatou je boj o dědictví SSSR a východního bloku. Tato válka se povede humanitárně-technologickými prostředky. Nebude mít geopolitický charakter, ale odehraje se na bojišti geoeconomiky a geokultury. Nebude válkou za nový prostor, ale bojem za rozšíření systémů spojení mezi bojujícími státy s lidmi obývajícími „svět světů“ (Ščedrovickij - Ostrovskij 1999). Ve svých textech autoři vykreslili svět, jehož obyvatelé jsou rozdělení systémy spojení a civilizačních loajalit. K utváření image Ruska proto považovali za nutné rozvinout nový systém spojení mezi obyvateli ruského světa. Ideové zázemí konceptu je tvořeno koncepčními texty o ruském světě, geopolitice, geoeconomice a geokultuře řady konzervativních autorů (Ščedrovickij, Ostrovskij, Pavlovskij, Mežujev, Gradirovskij, Ševčenko, Krylov, Stoljarov aj.), které jsou soustředěny na webu *Russkij Archipelag - set'voj projekt russkogo mira* (Ruské souostroví - síťový projekt Ruského světa).

Vzhledem k tomu, že se koncept zrodil v Pavlovského Centru pro efektivní politiku, které dodávalo své produkty kanceláři prezidenta, byl projekt upravován tak, aby byl použitelný pro praktickou politiku. Poté co se s rozpadem SSSR zhroutil i propracovaný systém sovětské propagandy, nemělo Rusko efektivní nástroje ani metodologii použití měkké moci. *Soft power* po porážce SSSR nevojenskými prostředky navíc v Rusku získala (i díky práci Josepha Nyeho) mimořádnou popularitu. Autory Ruského světa inspirovaly i způsoby, kterými se snažily „spojit se se svými světy v zahraničí“ jiné země. Došli k poznání, že předpokladem spojení je jazyk. V tomto smyslu přirovnávali Ruský svět k Frankofonii či Commonwealthu (Gradirovskij - Mežujev: 2003). Důraz na postavení ruštiny jako *lingua franca* širšího post-sovětského prostoru byl doplněn o další nejazykové kulturní prvky. V této fázi začal projekt zajímat Vladislava Surkova, autora konceptu suverénní demokracie (Surkov 2009) a řady dalších kremelských politik. Ruský svět poté v r. 2001 použil V. Putin ve veřejném projevu na Kongresu krajanů ži-

jících v zahraničí, kdy uvedl, že „pojmem ruský svět od nepaměti sahá daleko za geografické hranice Ruska, a dokonce daleko za hranice ruského etnika“ (Putin 2001a), a slíbil efektivnější spojení s diasporou. Od tohoto vystoupení začal být termín rozpracováván do konkrétních politik států. Adresátem konceptu byla v prvé řadě ruská diaspora žijící v zahraničí. Po obnově vazeb s diasporou volala stále silněji řada patriotických intelektuálů a politiků, včetně Karaganova, Rogozina, Glazjeva či Naročnické. V. Putin definoval příslušnost k ruskému světu jako „duchovní sebeidentifikaci“, čímž jej přiblížil principu, na němž je založeno náboženství. Jeho účastníkem se tedy mohl stát kdokoli, kdo se Rusem cítil. Tato otevřená pozvánka do ruského světa bere v potaz zásadní demografickou krizi Ruska, aspirace Ruska na obnovu fragmentovaného postsovětského prostoru, ale je platná i pro sympatizanty Ruska (resp. SSSR) v zahraničí. Většinu z těch zahraničních, kteří nejsou s ruským světem spojeni etnickou vazbou, však tvoří frustrované bývalé nomenklaturní elity komunistických režimů či antisystémové ultrakonzervativní a antiamerické a antiliberalní síly vymezující se vůči hodnotám liberální demokracie. Takové složení účastníků Ruského světa samo o sobě problematizuje vztah současných vlád v postsovětských zemích i v západních demokraciích vůči Ruskému světu, čímž je zpochybněna efektivita měkké síly konceptu.

INFRASTRUKTURA RUSKÉHO SVĚTA

Po intelektuální a koncepční fázi, jejíž hlavní část probíhala před nástupem V. Putina do Kremlu, následovala fáze budování Ruského světa jako součásti ruské veřejné (i neveřejné) diplomacie s cílem projekce měkké síly (Malukевичius 2013), která své východisko našla v *Koncepci zahraniční politiky* z r. 2000, jež identifikovala vytvoření pozitivního vnímání Ruska jako jednu z priorit. Důraz na jazykové spojení vedl kremelské technology k myšlence vytvoření jednotného informačního prostoru propojeného jazykem s cílem ovlivnit narativy a interpretace událostí a vysílat signály do okolních světů multipolárního světa. Skutečným impulsem pro ofenzivu měkkou silou byla oranžová revoluce na Ukrajině, kterou Rusko interpretovalo jako „porážku Ruska ze strany Západu, který měl efektivnější politické technologie“ (Laruelle 2015b; Etkind – Shcherbak 2008). Následně tak byla zahájena rozsáhlá operace formování nástrojů informačního působení na okolní svět s cílem navázat spojení s maximálním počtem osob s důrazem na mládež, média a elity (Lough – Lutsevych – Pomerancev – Secrieru – Shekhovtsov 2014). Její součástí byla řada aktivit, z nichž jmenujme zahájení vysílání televizní stanice Russia Today v r. 2005, najmutí „PR“ agentury Ketchum v r. 2006, která mj. lobbowała v r. 2007 za volbu V. Putina jako osobnosti roku, a samozřejmě založení nadace Russkij mir v r. 2007. Vedle toho ruská vláda oživila práci agentur jako Roszaruběžcentr (od r. 2008 fungující pod názvem Rossotrud-

ničestvo), sponzorovala v r. 2007 založení lidskoprávních think-tanků v New Yorku a Paříži, v r. 2008 založila Nadaci pro veřejnou diplomacii, v r. 2010 vznikla z iniciativy D. Medveděva Rada pro mezinárodní otázky a Gorčakovská nadace. Díky financování se aktivizovala celá řada krajanských spolků, mládežnických skupin a subjektů ruského vlivu v zahraničí a vznikla řada webových projektů (van Herpen 2016). Ruská vláda se přitom často inspirovala západními modely, což dokumentuje zmíněná Rada pro zahraniční otázky koncipovaná podle amerického Centra pro strategická a mezinárodní studia (Center for Strategic and International Studies) (Bruk 2013) nebo např. agentura RusAid fungující od r. 2013 jako zárodečný projekt technické pomoci zemím východní Evropy a Střední Asie (RusAid 2015). Rusko se soustředilo i na propagaci svých úspěchů prostřednictvím sportu – od r. 2008 se začala hrát Kontinentální hokejová liga (jako kontinentální alternativa americké NHL), v r. 2014 se v Soči uskutečnily zimní olympijské hry a v r. 2018 mistrovství světa v kopané. S větší kontrolou mediálního prostoru vzrostla i schopnost státu ovlivňovat mediální obsah v Rusku i v zahraničí (Forsberg – Smith 2016). Všechny tyto aktivity se svým způsobem staly součástí infrastruktury Ruského světa, jakkoli mají samostatnou roli a často nemají na koncept přímé vazby.

Bezprostředním jádrem infrastruktury Ruského světa je nadace Russkij mir zřízená výnosem prezidenta Putina z června 2007. Následně byly intelektuální koncept i samotná nadace podpořeny ruskou pravoslavnou církví. Do čela nadace byl dosazen někdejší poradce ředitele FSB a předseda nadace Politika Vjačeslav Nikonov (Blitt 2011). Fond financuje Institut Rusko v zahraničí, který spravuje webové stránky pro krajany, zřizuje své pobočky a spolupracuje se sítí partnerských institucí v zahraničí. Nadace funguje také jako zastřešující platforma pro činnost konkrétních iniciativ – Mezinárodního fondu slovanské literatury a kultury podporovaného Moskevským patriarchátem, Fondem pro historickou perspektivu založeným v r. 2004 Natalií Naročnickou a řady dalších aktivit, v jejichž čele stojí lidé blízcí Kremlu nebo pravoslavná církev (Laruelle 2015b). Strategický význam Ruského světa podtrhuje skutečnost, že výroční shromáždění nadace Russkij mir se koná vždy na Den národní jednoty a s hlavním projevem vystupují vždy nejvyšší představitelé Ruska včetně prezidenta či patriarchy. Z výroční zprávy nadace vyplývá, že 8 let po jejím zřízení má k dispozici 106 ruských center ve 46 zemích, přičemž v r. 2015 zahájilo svoji činnost 5 nových center v Německu, Itálii, Rakousku, Bulharsku a Kazachstánu. Ruský svět má údajně přes 4550 oficiálních partnerských organizací (Otčot 2015). Tato čísla je třeba brát s rezervou, protože některá výuková centra ruštiny ani neví, že byla do statistiky zařazena. Mezi hlavní sponzory nadace patří ruská ministerstva zahraničí, kultury a školství a Rossotrudničestvo, ale i ruský soukromý sektor. Studie britského Chattam House identifikovala podle způsobů

financování a typu operací tři různé vrstvy fungování Ruského světa. První, strategickou vrstvu činnosti zajišťuje kombinace aktivit a zdrojů přímo z ruských federálních agentur, velkých vládních nadací a soukromých fondů některých oligarchů. Druhou vrstvou je okruh důvěryhodných ruských implementačních partnerů v zahraničí – mládežnická hnutí, think-tanky, nadace či krajanská sdružení, spolky kozáků a válečných veteránů. Ve třetí vrstvě působí místní partneři, kteří sdílejí agendu Kremlu – radikální antiliberální síly z obou okrajů politického spektra, či dokonce paravojenské skupiny (Lutsevych 2016). Ruský svět se zaměřuje na šíření publikací, jejichž obsahem je jednotící myšlenka ruské civilizace. Geografická distribuce ruských center rozmístěných prioritně v postsovětských zemích (kde není třeba Rusko nijak zvláště představovat), které se rozhodly pro sblížení s EU a NATO, přispívá k podezření těchto zemí, že primární misí nadace je budování zázemí pro plnění geopolitických cílů. Nadace ostatně prakticky přispívá k prosazování geopolitické koncepce multipolárního světa, např. zřízením Národního výboru pro výzkum zemí BRICS v r. 2014 (Nacionalnyj komitět BRIKS 2012). Propojení Ruského světa s programem „ochrany ruských komunit v zahraničí“, který byl mediálně využit za účelem ospravedlnění invaze Ruska do Osetie i agrese proti Ukrajině, tyto obavy zesiluje. Zapojení některých osob a subjektů s vazbami na Russkij mir do anexe Krymu a destabilizace východní Ukrajiny vedly ukrajinskou vládu k zákazu činnosti nadace na svém území. S nedůvěrou se k nadaci staví v řadě dalších zemí, obávajících se hybridních a nepřátelských aktivit nadace. Tuto obavu reflektuje i samotná nadace (Otčot 2015).

RUSKÝ SVĚT JAKO GEOPOLITICKÁ IDEOLOGIE

Pozadím každé instituce je ideový záměr. Ruský svět má zřetelně identitární i geografickou (prostorovou) sémantiku a již samotný koncept proto nelze oddělit od geopolitiky představované. Jeho rozšíření na formální i praktickou geopolitiku jej pasuje vedle neoeurasianismu do pozice nejaktuálnějšího geopolitického konceptu. Nelze jej však nazvat geopolitickou školou – ke geopolitice se Ruský svět oficiálně nehlásí. Geopolitickou sémantiku nicméně obsahuje už samotná metafora ruský svět. Geografický termín „svět“ doplňuje přivlastňovací přídavné jméno, které opět evokuje požadavek patriotických sil, aby Rusko prosadilo v postsovětském prostoru obdobu Monroeovy doktríny (Iljin 2003; Sokolov 2009; Migraňan 1994; Dugin 1999). Ruský svět je reakcí i na tuto poptávku a představuje zřetelnou konceptualizaci sféry výsostného vlivu mj. proti rozšiřování západních institucí, zejména NATO. Je zároveň odpovědí postmoderní, poskytující široké možnosti pro interpretaci konceptu (etnocentrickou vs. supranacionální; prostorovou). Skrytým sémantickým rozměrem je dvojsmysl, který v ruštině zajišťuje slovo „mir“. Ruský mir, „Pax Rossica“, o němž hovořil již P. Savickij (Makarov 2008),

nápadně připomíná analogii „Pax Americana“, který je v ruském bipolárním vidění světa jedním z nejsilnějších (a nejproblematictějších) geopolitických symbolů ztělesňujících unipolární svět. Pax Rossica narušuje tuto problematickou unipolární představovanou konstrukci. V pozadí existují ještě další interpretace této metafory. Ruský svět, který má být vyjádřením v dnešním Rusku tolik populárního civilizačního paradigmatu, implikuje existenci dalších světů – a konstruuje multipolární svět – jednu z nejsilnějších ruských geopolitických příběhových linií ruské zahraniční politiky, opět alternativní k unipolárnímu světu. Symbolika metafory má ještě další skrytou vrstvu. Týká se motivu, který je v ruském geopolitickém diskursu přítomen nejméně od Čaadajevových *Listů* a opakuje se v řadě prací z 19. století i v postsovětské geopolitické literatuře (Panarin 1996; Dugin 1999; Vasilenko 2000; Cymburskij 2007b) – totiž že Rusku patří geografie/prostor a Západu dějiny/čas. V tomto smyslu je Ruský svět metaforickým protipólem a odpovědí na pojem „American century“, který léta iritoval ruské politology. Ruský svět vznikl především jako koncept geokulturní, avšak jeho geopolitická role je zřetelná ve všech projevech geopolitiky – představované, praktické i formální. Zatímco představovaná geopolitika míří na konsolidaci a patriotickou mobilizaci ruské společnosti a komunit v zahraničí, v oblasti praktické geopolitiky slouží k naplňování hlavních směrů a příběhových linií ruské zahraniční politiky. Vedle budování sítě příznivců integrace v postsovětském prostoru slouží k vymezení prostoru konzervativních hodnot, a tedy jako obrana proti „barevným revolucím“.

Vedle role představované a praktické geopolitiky inspiroval Ruský svět i formální geopolitickou produkci, komplementární k neourasianismu. Geopolitická utopie Ruského světa využívá metafory, symboly i základní terminologické figury z imperiálního období Ruska 19. století (Zabirko 2015). Promlouvá především k evropské pravoslavné části jeho konzumentů a je tak nejspíše pokračovatelem panslavismu či úspěšnější alternativou nevýznamného neoslavjanofilství. Společným jmenovatelem těchto neoimperálních konceptů a oficiální zahraniční politiky ve třetím i čtvrtém prezidentství V. Putina je ruská interpretace civilizačního paradigmatu založená na tezi, že „historické Rusko (ruská civilizace) je dnes rozbito na několik úlomků – nezávislých států, z nichž Ruská federace je tím největším kouskem. Patriotický diskurs vnímá jako hlavní úkol Ruského světa pro první třetinu 21. století ruskou reintegraci“ (Baburin 2011: 16). Ruský svět je patrioty považován za jednotící prostor – prostředí odlišné a hodnotově nadřazené „liberálnímu světu upadajícího Západu“ (Bremer 2015). Ruská multietnická, multikonfesionální a transcivilizační civilizace je představována jako entita založená na jednotě v diverzitě. Teoretici ruského světa se v této diverzitě soustřeďují na zmiňovaný termín „společného historického osudu, který je páteří geocivilizačních konceptů“ (Kiselyov 2014). Tento prostor společného osudu ruská mentální geografie koncentricky

strukturuje na ruské národní jádro obklopené imperiálním areálem (Miller 2005). Jeho geografie je flexibilní, což je vyjádřeno mj. tím, že ruští politici označují Ruský svět jako zázemí pro obranu zájmů 30 milionů etnických Rusů v zahraničí a zároveň jako komunitu cca 300 milionů obyvatel ruského světa – rusky mluvících a myslících osob (Lough – Lutsevych – Pomerancev – Secrieru – Shekhovtsov 2014). Jednou z kreativních geopolitických interpretací „velkého ruského světa“ je představa o ruském světě jako nové, postmoderní formě státnosti, která připomíná koncepty „síťově organizovaných, impériím podobných celků“ Fursova (Fursov 2016) a Podberjozkina (Podberjozkin 2015), zmíněné v části o neosovětismu a odkazující k původní Šchedrovického myšlenke „spojení“. Ruská publicistika v souvislosti s Ruským světem oživuje analogii s koncepcí třetího Říma a Svaté Rusi a hovoří o říši RPC. Ruského národní tělo – teritorium – tím získává sakrální charakter a vrací nás, stejně jako v případě neoeurasianismu, k estetice geopolitiky počátku 20. století. Ruský prostor získává, stejně jako v Duginově neoeurasianistické vizi, transcendentální dimenzi. Ruský svět se za necelé desetiletí své reálné existence stal výraznou součástí ideologického a geopolitického diskursu. Jeho hlavními podílíky jsou ruský stát a RPC.

RPC JAKO NOSITEL GEOPOLITIKY RUSKÉHO SVĚTA I ÚČASTNÍK NADACE RUSSKIJ MIR

Náboženství bylo vždy přirozenou součástí geopolitických představ o uspořádání světa. I z tohoto důvodu jej některé státy využívaly a využívají pro vytváření jednotícího obrazu sebeidentifikace v mezinárodních vztazích (Dijkink 2006). Geopolitika i náboženství v rukou státu sakralizují nositele narativů, interpretují okolní svět, doporučují vzorce chování a absolutizují mýty a „pravdy“ o okolním světě (Sturm 2013). Teoretici ruského civilizačního diskursu si všímají, že všichni referenční autoři (Danilevskij, Toynbee, Spengler, Huntington) zdůrazňovali roli náboženství při formování civilizační identity (Vasilenko 1998). Jeden z duchovních otců současného ruského civilizacismu, Alexandr Panarin, považoval náboženství za základní prvek každé civilizace (Panarin 2002). Případ RPC je v náboženském a civilizačním diskursu specifický svou historickou připoutaností k prostoru carského impéria a mentální vazbou ke státu, což ji teritoriálně i institucionálně strukturuje jinak, než jsme zvyklí např. u univerzální katolické církve. Svou podstatou posiluje vizi „civilizace větší než stát pod ruským vedením“ – představu sdílenou státem i církví, které se v Rusku vzájemně využívají. Stát pojímá RPC funkcionalisticky v duchu durkheimovské tradice – jako institut schopný formovat kolektivní představy a narativy společnosti, definovat normativní systém posilující jednotu a stabilitu společnosti, pořádek a konzervativní směřování napomáhající státu udržet *status quo* (Garadža 1999: 87). O využití pravoslavlí jako jednotící „národní

ideologie“ se proto pokoušely prakticky všechny významnější konzervativní síly v Rusku. RPC je tak součástí geopolitických úvah nacionalistů, neoeurasianismu i neosovětismu (Mitrofanova 2006). Především je centrálním prvkem relativně nové konstrukce Ruského světa. RPC naopak využívá silný stát jako institut vlastní popularizace, získává prostor v médiích a ve veřejném životě a administrativní vstřícnost státu zajišťuje i finanční zdraví církve. Symbiózu státu a církve, pro kterou měla byzantská tradice poetickou teorii symfonie moci světské a duchovní, akceptovala RPC v carském Rusku i Sovětském svazu (zdokumentovaná spolupráce řady duchovních včetně současného patriarchy Vší Rusi Kirilla /Gundajeva/ s KGB) a na počátku tisíciletí ji po nástupu V. Putina do pozice prezidenta obnovila.⁵⁵ Stala se jedním z hlavních promotérů patriotické agendy, nástrojem budování národního idolu (Raskin 2009) a kvalifikátorem opravdové příslušnosti k ruské civilizaci odlišné od Západní (Caridi 2007). Díky této své roli je někdy obviňována z hříchu filetismu⁵⁶ (Zubov 2014: 239). RPC podpořila koncept Ruský svět brzy po jeho institucionalizaci, získala místo ve správní i grantové radě a zapojila se do aktivní spolupráce s ministerstvem zahraničních věcí včetně politických témat (Blitt 2011). Její aktivity se podílejí na hodnotovém i geografickém formování Ruského světa. „Geopolitická“ agenda státu a církve přesto není zcela identická. Zatímco v 90. letech chtěl stát zapojit církve do posílení „občanského národa“, církve této snaze odolávala a nepovažovala za vhodné se „scvrknout“ a přizpůsobit se území Ruské federace. Občanský nacionalismus pro ni není charakteristický. Vztahy s putinovským státem jsou sice harmonické a stále konvergují, nicméně existují zde nuance. Církve např. trvá na tom, že pravoslavné farnosti v Jižní Osetii a Abcházii se nachází na kanonickém území gruzínské církve a stejně tak farnosti na Krymu zůstávají pod jurisdikcí Ukrajinské pravoslavné církve Moskevského patriarchátu (Mitrofanova 2016: 109). RPC se logicky snaží vyhnout vymezení sevřenému uzavřenými kategoriemi, ať už se jedná o geografické hranice státní či církevní nebo vymezení etnickým nacionalismem, který by ji uzavíral jen do etnické komunity Rusů. RPC tak balancuje na hraně spolupráce se státem i ruským nacionalismem, formálně však deklaruje inkluzivnost a univerzálnost své mise.

Vedení RPC se významně účastní i utváření ruské konzervativní antiliberální doktríny a modelování geopolitických představ o světě jako multi-

55 Dlouholetý patriarchův soupevník a donedávna jeden z nejvýše postavených hodnostářů RPC Vsevolod Čaplin v rozhovoru pro Open Russia uvedl, že nepovažuje za hřích spolupráci patriarchy ani jakéhokoli dalšího církevního duchovního se zpravodajskými službami včetně sovětských nebo současných. Podle něj se církve má nacházet v trvalém dialogu se státní mocí (Čaplin 2016).

56 Filetismus je účast křesťanské církve na nacionalistické ideologii, která zcela odporuje univerzálnosti křesťanství.

polárním systému civilizací (Laruelle 2010). Její aktivity ve vztahu k ruské národní identitě posílily po nástupu současného Patriarchy Kirilla a jeho spolupracovníků v únoru 2009 a získaly ještě větší dynamiku po anexi Krymu. Mezi nejhlásitější mluvčí patřil souputník patriarchy protojerej Vsevolod Čaplin, který od r. 2009 vedl synodální oddělení pro spolupráci církve se společnostmi a do svého odvolání 24. 12. 2015 byl místopředsedou Celosvětové ruské národní rady, v jejímž čele stojí patriarcha. Čaplin léta prosazuje vizi konzervativní pravoslavné revoluce, o níž prohlásil, že „staví před církev podobnou výzvu, jaká stála v r. 1917 před bolševiky“ (Suslov 2015). Utváření konzervativního nacionalistického narativu se postupně zařadilo mezi centrální témata veřejného působení církve. Samotný patriarcha podpořil manifest Ruská doktrína⁵⁷, který je konceptualizací ruského pravoslavného impéria (Tsygankov 2016). Hlavními tématy jeho vystoupení na 18. Celosvětové národní ruské radě byla etnopolitika, kulturní politika, civilizační paradigma a dílo Nikolaje Danilevského (Kirill 2014). Boha ve svém projevu patriarcha nezmínil ani jednou. Rada přijala programový dokument *Děklaracija ruskoy iděntičnosti* (Deklarace ruské identity), která definuje Rusa (russkij) jako „člověka, který se za ruského považuje; nemá jiné etnické preference; mluví a myslí rusky; uznává pravoslavné křesťanství za základ národní duchovní kultury; cítí solidaritu s osudem ruského národa“ (Děklaracija ruskoy iděntičnosti 2014). Do slovníku RPC pronikla i neoeurasianistická terminologie inspirovaná mj. Gumiljevovými pracemi, stejně jako politický termín „suverenita“. Programová deklarace 16. Celosvětové ruské národní rady v r. 2012, které předsedal patriarcha, přinesla termín „humanitární suverenita“ jako „agregát kulturních, náboženských, světonázorových a psychosociálních faktorů, které umožňují státu zachovat si svou svébytnost a identitu“. Paralela tohoto konceptu s konceptem suverénní demokracie je zřejmá (Suslov 2015). V expertní analýze z r. 2016 *Globalnyje vyzovy – religia i sekularizm v sovremennom mire* (Globální výzvy – náboženství a sekularismus v současném světě) poukazuje Rada na úpadek severoatlantické civilizace a představuje Rusko jako „centrum ruského světa, jehož jádrem je kanonické území RPC.“⁵⁸ Ruský svět se v tomto smyslu podle analýzy „vztahuje ke geo-ekleziologii spíše než ke geopolitice“. Ruská civilizace je podle textu „ze strany Západu pod největším tlakem, neboť po kolapsu snahy o kulturní kolonizaci globálního

57 Teoretici „Ruské doktríny“ Sergijevského projektu navrhli radikální revizi ruského právního systému a pokusili se vypracovat novou ideologii, schopnou nalézt společný základ Svaté Rusi a sovětského Ruska. Podle těchto intelektuálů je již v pracích Lenina zřejmý přechod od komunistické ideologie k tradiční mocenské nadnárodní ideji, jakkoli oděné do hávu marxistické rétoriky. Tato snaha sjednotit diametrálně odlišné ideologie do rámce jednoho ruského civilizačního projektu je významnou součástí současného ruského diskursu (Romaško 2015).

58 Ve své chartě definuje Ruská pravoslavná církev jako své kanonické území Rusko, Ukrajinu, Bělorusko, Moldavsko, Kazachstán, Uzbekistán, Tádžikistán, Turkmenistán, Kyrgyzstán, Ázerbájdžán, Estonsko, Litvu, Lotyšsko, Japonsko a Čínu (Hilarion 2013).

jihu je území Ruska poslední rezervou expanze, kterou posiluje přesvědčení Západu o kulturní a teritoriální blízkosti“. RPC je však „pevnou hrází proti pohlcení ruského světa“. Analýza také mesianisticky uvádí, že „ve 21. století se kvůli ztrátě křesťanských hodnot na Západě může Rusko stát organizujícím centrem křesťanského světa“ (Globalnyje vyzovy 2016).

Geografická reprezentace Ruského světa má v pojetí RPC více rozměrů daných pečlivým rozlišováním pojmů Rusko, ruská civilizace, Ruský svět, svatá Rus a kanonické území, z nichž každý má vlastní geopolitické vyznění i jiné adresáty. Ruská civilizace je konceptuálním pojmem evokujícím civilizační multipolaritu, ruský vliv i hodnotovou autonomii, které definují prostor, který je třeba bránit proti náletu jiných hodnot. Ruský svět a Svatá Rus míří primárně na etnicky orientovanou a slavjanofilskou veřejnost v Rusku, na Ukrajině, v Bělorusku a Moldavsku. Samotné užívání termínu „Rus“ aktualizuje projekci ruské imperiální paměti za hranice Ruské federace: mj. Bílá Rus, Kyjevská Rus, Moskevská Rus, Červená a Novgorodská Rus – termíny, které sjednocuje Svatá Rus. Svatou Rus zmínil patriarcha již v r. 2009 při své intronizační řeči: „Tak jak už tomu bylo mnohokrát, z popela a hříšné propasti znovu povstane nová Svatá Rus“ (Kirill 2009a). Svou představu o ní rozvedl o několik měsíců později ve svém vystoupení na výročním zasedání shromáždění nadace Russkij mir. Svatou Rus přirovnal k „integračnímu jádru širšího ruského světa, které tvoří Rusko, Ukrajina a Bělorusko“ (Kirill 2009b; Kirill 2009c). Do tohoto jádra doporučil zařadit i Moldavsko. Zároveň vyzval k používání pojmu „země ruského světa“. Jeden z pozorovatelů jeho vystoupení spočítal, že Kirill zmínil Boha jen třikrát a Krista ani jednou, zatímco Ruský svět 38krát a „v kontextu jeho vystoupení zněl jako geopolitický koncept bez vazby na náboženství“ (Druzenko 2011). Termín Svaté Rusi opakoval Kirill během své cesty na Ukrajinu v létě 2009, kdy navštívil Sviatogorsk a Gorlovku v Doněcké oblasti a následně Simferopol na Krymu. V průběhu návštěvy označil Kyjev za „jižní hlavní město ruského pravoslaví“. RPC tak nejen podporuje státní geopolitický konstrukt ruského světa, ale doplňuje jej i o vlastní konstrukt Svaté Rusi (Suslov 2015).

Součástí zapojení náboženství do ruského geopolitického diskursu je i rozvoj sakrální geografie, která mocensky strukturovaný „ruský“ prostor poutá ke struktuře prostoru metakulturního – místům paměti „ruské civilizace“ a objektům duchovní geografie významným pro národní dějiny. Nová ruská sakrální geografie odkazuje k Uchtomského filozofickému konceptu chronotopu vypůjčenému z teorie relativity a oživeného v literární vědě Michaelem Bachtinem, který jej charakterizoval jako asimilaci reálného historického času a prostoru (Bachtin 2002) do jednoty, která je nositelem historických příběhů a událostí (Politov 2014). Místa kulturně-historického významu lokalizuje sakrální geografie nejen do ruského centra (Moskva, Vladimír, Trojicko-sergijevská lavra) a na ruskou periferii, kde sloužila

jako opěrné body kolonizace nebo jako obranná bariéra impéria, ale také mimo ruské území. Typickým příkladem je diskurs o anektovaném Krymu jako o sakrálním místě ruských dějin, kam Rusové skrze křest sv. Vladimíra v Chersonesu umísťují počátek ruského pravoslaví – hlavní osy ruské civilizace. Krym-Taurida je také symbolem vazby Ruska na evropskou civilizaci a především „branou do historické Byzance“ (Šipkov 2016). Skrze něj ožívá mesianistický mýtus třetího Říma. O „civilizačním a sakrálním“ významu Krymu ostatně hovořil i prezident Putin ve svém projevu po jeho anexi (Putin 2014a). Mimo ruské území leží i nově oživený a svou formou koloniální termín Novorossija (Novorusko). Sakrální geografie a identitární geopolitika ležela v základech návštěvy V. Putina na poloostrově Athos na konci května 2016, která svou silnou symbolikou vysílala signál vůči Konstantinopolskému patriarchátu i do dalších částí pravoslavného světa a opět připomněla ruské aspirace na nástupnictví po „druhém Římu“. RPC je tak součástí projekce měkké síly Ruska s cílem obnovit vliv ruského státu v pravoslavném světě, především v postsovětském „rusko-slovansko-eurasijském kulturním prostoru, kde chce čelit šíření západních hodnot“ (Luxmoore 2014). Rozvětvená struktura farností a vliv na kanonickém území pasuje RPC do role klíčového partnera státu při propagaci Ruského světa (Suslov 2015). Církev disponuje všemi předpoklady geopolitického aktéra: ideologií, institucemi a svým způsobem i vymezeným územím. Svou institucionální sílu násobí skrze pronikání do (státem organizovaného) nevládního sektoru. Její nevládní organizace jsou dalšími uzly v síťové struktuře šíření Ruského světa (Lutsevych 2016). Díky účasti na geopolitické agendě státu se RPC sama stala aktérem geopolitiky (Zevelev 2009). Byl to ostatně její mnich, kdo ztotožnil Moskvu s třetím Římem a vyslovením tohoto *mythe fondateur* dal ruským dějinám první (a nejstabilnější) geopolitickou koncepci.

RUSKÝ SVĚT A HYBRIDNÍ VÁLKA

Putinovo třetí prezidentství bylo pozoruhodné zrychlenou konvergencí oficiální politiky Kremlu s patriotickými geopolitickými narativy, od nichž se oficiální zahraniční politika dosud spíše distancovala. Tento vývoj se promítl i do aktivit a vnímání Ruského světa. Zmíněná mobilizace doprovodného narativu o „ochraně Rusů v zahraničí“ při invazi do Gruzie v srpnu 2008 (přičemž Rusové v té době tvořili v Jižní Osetii a Abcházii jen 2 % obyvatelstva) naznačily, že pojem „ruský“ (russkij) je vykládán v jeho široké civilizační interpretaci bez ohledu na jeho obsah etnický (russkij) či občanskoprávní (rossijskij). Splynutí konceptu ochrany etnických Rusů v zahraničí a šířeji zamýšleného Ruského světa dokumentovalo později např. vyjádření mluvčího Kremlu D. Peskova, který 7. 3. 2014 po invazi na Krym prohlásil že „prezident Putin je garantem bezpečnosti ruského světa“ (in: Alexejev 2016). Samotný V. Putin použil v projevu po anexi Krymu tezi o tom, že „Rusové jsou jedním

z největších, pokud ne největším národem rozděleným hranicemi“, a zmínil i termín ruský svět (Putin 2014a). Podle některých autorů se schéma Ruského světa stalo jedním z legitimizujících principů ruské agrese proti Ukrajině, což ilustruje skutečnost, že k Ruskému světu se přihlásili i separatisté v tzv. „Doněcké národní republice“, když jedna z variant preambule jejich „ústavy“ obsahovala řadu odkazů na tento koncept (Zabirko 2015). Ve třetím prezidentství se již diskurs patriotických sil o „rozděleném národě“, supranacionálním projektu a civilizační identitě začal dostávat do koncepčních dokumentů státu (Zevelev 2014). Podle Borise Mežujeva, jednoho z nejprominentnějších hlasů ruského konzervativního tábora, bylo již při inauguraci V. Putina zřejmé, že v Rusku vznikne nový režim s novými úkoly a „ideologií třetího období, která bude ideologií civilizačního sebeurčení Ruska i cestou k partnerství s konzervativním Západem“ (Mežujev 2016). V základě této ideologie jsou především dvě teze: i) Rusko musí být silnou, suverénní a nezávislou silou, která je konzervativní hrází proti revolucím a chaosu liberálního světa; ii) představa o existenci velkého ruského světa, který přesahuje administrativní hranice Ruské federace. Zmíněná studie Chattam House dokumentuje užití Ruského světa ke geopolitickým cílům prostřednictvím ruských státem organizovaných „nevládních organizací“ rozvracejících společenskou kohezi v sousedních zemích skrze mobilizaci proruských sil, manipulaci s národní identitou a šíření antiamerických a neoeurasianistických hodnot (Lutsevych 2016). Ruský svět se tak z nástroje *soft power* postupně stal podezřelou součástí sítě prokremelských skupin, z nichž některé se účastní informační války.

Ruský svět je dalším způsobem projekce Ruska mimo Rusko a konstruování komunity „větší než stát pod ruským vedením“ stmelené mesianistickým konzervativním a pravoslavným narativem. Ruský svět byl prezentován především jako nástroj měkké síly, nicméně jeho ideové základy i zapojení osob s minulostí ve zpravodajských službách do jeho utváření jej brzy posunuly do roviny geopolitického konceptu a nástroje geopolitického vlivu. Jeho srovnávání s Frankofonií či Commonwealthem je dnes neudržitelné.⁵⁹ Je naopak expanzivní snahou o posílení vlivu na základě rozhraničení identity „my“ a „oni“ legitimizovanou více způsoby: geograficky (absence přirozených, fyzickou geografii daných hranic), kulturně (jazyk), duchovně

59 Jak Frankofonie, tak Commonwealth jsou nejen postkoloniálními instituty, ale především důsledky formální a v zásadě i mentální dekolonizace. Ta v ruské politické kultuře neproběhla ani formálně. Ruský svět je od počátku koncipován jako institut kulturní a politické rekolonizace. Zatímco ostatní instituty jsou mezivládní, Ruský svět je pouze projektem Ruské federace. Dalším zásadním rozdílem je absence ideologie a náboženské agendy v konceptech postkoloniálního partnerství ostatních bývalých koloniálních mocností. Ruský svět je naopak vystavěn kolem civilizačního, hodnotového a ideologického tématu se silným akcentem na pravoslaví. Je podporován masivním zapojením RPC do tohoto konceptu. Zcela zásadním faktorem je ovšem geografie a s ní spojená teze „společného osudu“. Zatímco ostatní koloniální mocnosti dekolonizovaly vesměs zámořská území, Ruská situace je v tomto ohledu *sui generis*.

(náboženství), historicky (společný osud, 2. světová válka), antropologicky (teorie etnogeneze), politicky (difúznost loajalít) nebo ekonomicky (geo-ekonomika). Ruská geopolitická škola proto spočívá v hledání nejrůznějších forem reintegrace a koncept Ruského světa je jednou z nich. K celkové nevěrohodnosti konceptu jako „měkké síly“ přispěla především skutečnost, že nevznikal jako přirozená projekce hodnot otevřené společnosti, ale jako nástroj strategického působení centralizovaného a autokratického státu. Jeho konstruktéry byli především představitelé silových struktur, kteří jej pojali jako technologicky modernizované a nově kontextualizované pokračování „veřejné diplomacie SSSR“ zarámované novým civilizacionistickým paradigmatem, které do jisté míry nahradilo paradigma marxismu-leninismu. Zatímco SSSR sekuritizoval sociální téma, je dnes sekuritizováno stejně silné téma identitární. Původní myšlenka o navázání ztraceného spojení s okolním světem se stala nositelem revizionistické geopolitické agendy. Ruský svět je dnes nejen neobratným pokusem ruských siloviků přesvědčit o atraktivitě Ruska, ale především důkazem stability ruské geopolitické kultury, instrumentalizující odkaz 19. století.

6.3 TEORETICKÁ DISKUZE: CO SE DĚJE S GEOPOLITICKOU KULTUROU V POSTSOVĚTSKÉM RUSKU?

V této části nám půjde především o analýzu stability a struktury geopolitické kultury a vysledování trendů, které v ní probíhají. Prvním krokem, který k naplnění těchto cílů učiníme, bude srovnání trendů v praktické geopolitice reprezentované geopolitickými příběhovými liniemi a ve formální geopolitice reprezentované geopolitickými školami.

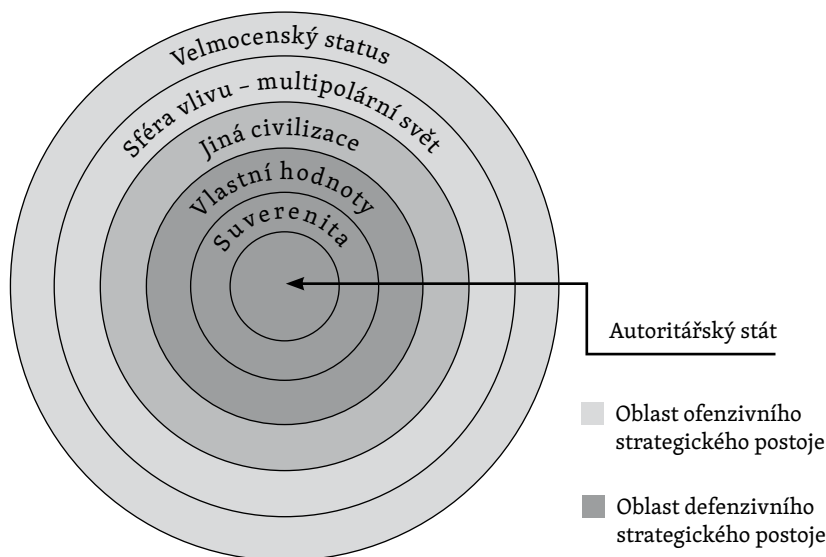
KONVERGENCE RUSKÉ ZAHRANIČNÍ POLITIKY A PATRIOTICKÝCH GEOPOLITICKÝCH DISKURSŮ

Část ke geopolitickým příběhovým liniím jsme uzavřeli krátkým shrnutím trendů v ruské zahraniční politice v posledních 25 letech, z něhož vyplývá pohyb od snahy o partnerství se západními liberálními demokraciemi na základě sdílených hodnot přes zpochybnění vhodnosti těchto hodnot pro ruskou realitu až k manévru směrem k etatismu, nejprve konsolidačnímu a poté ofenzivnímu. Na ofenzivní etatismus navázala jeho konvergence s civilizacionistickými a patriotickými vizemi, které se z disidentních pozic patriotické geopolitiky v 90. letech dostávaly ve třetím prezidentství V. Putina do hlavního proudu diskuse včetně zahraniční politiky. Tento vývoj se promítl do většiny sledovaných geopolitických příběhových linií. V pozadí jejich politického zaměření lze vysledovat skryté taktiky a motivace (obr. 33).

Geopolitická příběhová linie	Asociované taktiky a motivace
Společný evropský dům / velká Evropa	taktika spolupráce s Evropou (alternativa atlantismu, vytěsnění USA) taktika multipolární Eurasie a obnova sféry vlivu taktika účasti na geopoliticky centrálním konceptu
Multipolární svět	taktika diskreditace a rozmělnění dominance USA (vyvažování) taktika emancipace jako pólu v globální geopolitice taktika legitimizace „pólů“ jako center obklopených sférami geopolitické gravitace
Odpor k rozšíření NATO	taktika obrany vlastní sféry vlivu taktika boje proti geopolitické perifernosti taktika konstruování obrazu nepřítel
Společný boj proti terorismu po 11. září	taktika účelové koalice s USA taktika partnerství založeného na společných zájmech taktika posunu ke geopolitické centralitě
(Re)integrace v postsovětském prostoru	taktika posílení geopolitické pozice cestou vymezení sféry vlivu taktika posunu ke geopolitické centralitě taktika posílení legitimacy ruského pólu v multipolárním světě
Obrana proti barevným revolucím	taktika obrany autokracie taktika zadržování a diskreditace západních hodnot taktika vytvoření alternativního hodnotového (civilizačního) diskursu
Civilizacionismus v zahraniční politice	taktika projekce alternativních hodnot taktika legitimizace sféry vlivu taktika legitimizace multipolárního světa

Obr. 33: Geopolitické příběhové linie a s nimi asociované taktiky a motivace v postsovětském období

Tyto taktiky a motivace dokumentují blízkost ruské zahraniční politiky s tradičními koncepty ruských geopolitických škol. Jakkoli celková trajektorie ruské zahraniční politiky ve vztahu k Západu probíhá od kooperace ke konfrontaci, lze v rámci tohoto téměř lineárního trendu zachytit i určitou cykličnost, kdy na začátku jejich působení v Kremlu přicházeli ruští vůdci s liberálnější rétorikou a modernizační vizí, od níž se postupně odkláněli. Tato cykličnost vychází podle některých autorů z emočních vzorců po sobě následujících cyklů „strachu, naděje a frustrace“ (Tsygankov 2014b). Jelcinova i Putinova cesta prezidentstvím se proto podobá mnohokrát opakované cestě ruských carů, kteří usilovali o partnerství s Evropou a kvůli rozdílné představě o tomto partnerství a odlišné politické kultuře skončili u ruské myšlenky a autoritářských metod policejního státu. V celém období je možno vysledovat tři pokusy o kooperativní vztahy se Západem: počátek Jelcinovy vlády, počátek prvního Putinova prezidentství včetně geopolitické příběhové linie společného boje proti terorismu po 11. září a počátek Medveděvy adminis-

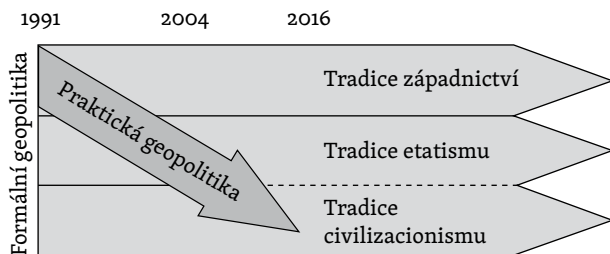

Obr. 34: Struktura strategických postojů a taktik ruské zahraniční politiky

trativy s její neuskutečněnou modernizační vizí.⁶⁰ Generalizací jednotlivých asociovaných taktik dospějeme k závěru, že každou z nich je možno zařadit do některé ze čtyř strategických linií: 1) ochrana autokracie (s argumenty o suverenitě vlastní autentické kvality); 2) vymezení sféry vlivu; 3) vyvažování vlivu Západu/USA; 4) potvrzení velmocenského statusu (posun Ruska od geopolitické perifernosti k centralitě). Podstatným rysem průběhových linií, taktik i motivací je jejich provázanost, která vychází z jednoty mocenské motivace. Při dalším zobecnění strategických linií dospějeme ke dvěma strategickým postojům ruské zahraniční politiky, které jsou i součástí struktury ruské geopolitické kultury: ofenzivnímu, jehož cílem je změna *statu quo* směrem k posílení prestiže a centrality Ruska v globální i regionální politice, a defenzivnímu, jehož cílem je obrana *statu quo* a který se snaží odstínit autoritářský stát od vnějších vlivů, které považuje za nebezpečné: západního hodnotového rámce pluralistické liberální demokracie, univerzalizmu a některých projevů globalizace (obr. 34).

Hodnotový rámec liberálních demokracií je ze strany Ruska vnímán jako „ideologie Západu“, a aby jí bylo schopno efektivně čelit, je nuceno nabídnout vlastní alternativní „hodnotový rámec“ a ideologii. Tou se v geopolitické diskusi postupně stal civilizacionismus. Tato původně defenzivní složka se stává součástí nové ideologické soutěže a proniká i do ofenzivních politik.

60 Medveděvova administrativa byla v podstatě pokračováním vlády V. Putina z jiné pozice a samotný D. Medveděv do geopolitické diskuse přinesl jen bezzubé a formální modernizační partnerství se zeměmi Západu.

Obr. 35: Přesun praktické geopolitiky k civilizacionismu, napojenému na etatismus

Geopolitické koncepty a školy měly oproti praktické geopolitice jinou dynamiku. Většina jejich referenčních prací a konceptů se zformovala již v průběhu 90. let. V prvních letech po rozpadu SSSR se ruští intelektuálové seznamovali s geopolitickými pracemi britských, německých, francouzských a amerických autorů a zároveň se snažili o rekonstrukci historie ruské geopolitické školy. Z definice se tato snaha inspirovala expanzionistickými vizemi organizace politického prostoru předkládané geografy, vojáky či konzervativními mysliteli. Na nich byl vystavěn hlavní proud ruské geopolitické školy, který postuloval civilizacionistické myšlenky, v té době oficiální zahraniční politikou ignorované. Civilizacionismus nabídl vize revizionistické (neosovětlismus), izolacionistické (ostrov Rusko) i expanzionistické (neoeurasianismus, Ruský svět). Konvergence ruských civilizacionistických (a části etatistických) geopolitických škol a ruské zahraniční politiky je důsledkem příklonu zahraniční politiky k těmto konceptům. Novou ruskou doktrínou se ve třetím Putinově prezidentství stalo spojení etatismu a civilizacionismu – tedy silného státu využívajícího geopolitiku jako konsolidační a mobilizační ideologii (obr. 35).

Posun politiky státu k civilizacionismu situují někteří autoři už do roku 2004 jako reakci na oranžovou revoluci. Podle jiných autorů se milníkem stal rok 2008 (Mileski 2015).

Dva geopolitické koncepty – neoeurasianismus a Ruský svět – rozvinul ruský stát do praktické podoby i v zahraniční politice. Srovnání obou konceptů nám umožní lépe pochopit jejich roli.

KONTRAST KONCEPTŮ NEOEURASIANISMU A RUSKÉHO SVĚTA

Neoeurasianismus i Ruský svět nabízejí formy organizace politického prostoru ve všech projevech geopolitiky – představované, formální i praktické. Takovýto záběr a jasné styčné body s deklarovanou praktickou geopolitikou státu (včetně institucionálního zázemí a silné materiální podpory) nemá v Rusku žádná jiná myšlenková geopolitická škola. V tomto aspektu se navzájem konceptuálně podobají. Obě jsou také formami představované geografie reprezentující sféry ruského vlivu. Oba koncepty srovnáme ze čtyř různých

úhlu pohledu: a) představovaných geografí, b) adresátů geopolitického diskursu, c) průřezu do praktické geopolitiky, d) v oblasti relace s ideologií. Pokusíme se ukázat jejich komplementaritu.

A) GEOGRAFICKÝ ZÁBĚR PŘEDSTAVOVANÉ GEOPOLITIKY RUSKÉHO SVĚTA A NEOEURASIANISMU

Ze studia obou konceptů je evidentní, že každý z nich pracuje jinak s termínem geografického prostoru a akcentuje různé pojmy. Jejich společnou základnou je území Ruska coby výchozí jádro – centrum, z něž je stavěna další geopolitická konstrukce širší periferie. Ruský svět pracuje s představovaným prostorem sofistikovaněji. Jeho základní jednotkou jsou komunity. Ve své první vrstvě je soustředěn nejen na území Ruské federace, ale i na ty přilehlé části sousedních států, kde se nachází významná ruská etnická menšina obývající relativně homogenní příhraniční území (Ukrajina, Kazachstán, Bělorusko, Pobaltí). Ve druhé vrstvě míří do postsovětského prostoru zejména na západ od ruských hranic – na slovanské a pravoslavné obyvatelstvo na Ukrajině, v Bělorusku nebo v Moldavsku – a snaží se probudit předpokládané civilizační a geopolitické kódy, které mají východní centripetální vektor a integrační energii. V tomto smyslu jsou jeho představovanými geografickými historickými předobrazy především Svatá Rus, Byzantská říše či Danilevského Všeslovanský svaz. Ve třetí vrstvě geografické reprezentace Ruského světa se nachází v podstatě univerzální deteritorializovaná a síťově organizovaná struktura Rusů, jejich krajanských spolků, obdivovatelů ruské kultury nebo sympatizantů Ruska. Také sémanticky je Ruský svět teritorializován i reteritorializován flexibilním termínem „svět“, jehož hranice si může každý představit podle své fantazie.

Neoeurasianismus je naproti tomu ke geografii připoután mnohem více. Jeho hlavní reprezentací není síť jednotlivců a komunit, ale teritoria států jako integračních jednotek a homogenní eurasijský celek. I on však má několik vrstev vnímání. První představuje Rusko jako výchozí eurasijskou entitu. Druhá je spojena s termíny společný osud, společné dějiny či civilizační okruh a je víceméně identická s územím SSSR. Třetí vrstvou je širší část eurasijského prostoru vymezovaná např. Duginem. Prostor v této vrstvě by se měl stát kontinentální opoziční silou vůči USA a měl by zahrnovat asijskou část Eurasie (Čínu, Indii, platformy typu ŠOS). Čtvrtou vrstvou je celá Eurasie i s Evropou, která je zapojena do bipolární kontinentální vize velké Evropy s cílem jejího příklonu ke kontinentálnímu neoeurasianistickému projektu a odklonu od atlantismu.

Ruský svět a neoeurasianismus se geograficky doplňují. Zatímco Ruský svět se vyhýbá dilematu, zda je Rusko Evropou, Asií, Eurasií či Asiopou, a jeho centrálním prvkem je „ruskost“ v etnickém, civilizačním (russkij) nebo státním (rossijskij) významu, neoeurasianismus nabízí teritoriální koncept

„SSSR plus“. Zatímco neoeurasianismus usiluje o integraci prostoru teritoriálně a přistupuje k Rusku na základě kontinentální geografie „zvenčí“, Ruský svět se snaží o kulturní integraci „zevnitř“ od ruského jádra k periferii (Kurfürst 2017c). Jádrem obou vizí je nejen expanze ruského vlivu, ale především prostorové vyloučení demokratického liberalismu.

B) ADRESÁTI GEOPOLITICKÉHO DISKURSU

Z pohledu potenciálních stoupců a subjektů, jejichž sympatie si mají oba koncepty získat, je opět třeba v prvé řadě zdůraznit integrační a konsolidační roli obou konceptů dovnitř ruské společnosti. Její multietnický a multikonfesionální charakter však způsobuje, že každý z konceptů primárně obsluhuje její různé části. Ruský svět se soustředí především na etnické Rusy a snaží se nabídnout inkluzivní rámec pro ruské etnické obyvatelstvo v zahraničí, pravoslavné věřící i ruskou emigraci a sympatizanty Ruska. Jazykové a kulturní akcenty a otevřená interpretace pojmu „russkij“⁶¹ také nabízí inkluzivitu. Možnost etnické interpretace pojmu „russkij“, reference na panslavismus a slavjanofilství i angažovanost pravoslavné církve činí z konceptu Ruský svět moderního pokračovatele slavjanofilské tradice a byzantismu či úspěšnější alternativu neoslavjanofilství. Dalším adresátem je tak část veřejnosti ve slovanských a pravoslavných zemích. Neoeurasianistický projekt má konsolidační sílu vůči ruským patriotům, ale specificky i vůči neruským etnikům Sibiře, ruským muslimům a buddhistům. Podobná dělba práce je směřována za hranice Ruska do teritorií, která jsme si v různých vrstvách vymezili výše. Hlavními adresáty neoeurasianismu jsou země Střední Asie. Ostatně za duchovního otce oficiálního neoeurasianismu je označován kazašský prezident. Ruský svět míří na evropské pravoslavné komunity především v postsovětských zemích (Ukrajinu, Bělorusko a Moldavsko). Oba koncepty jsou tak z hlediska adresátů komplementární, přičemž území Ruské federace je jejich společným průnikem, v němž hledají synergie.

I v zahraničí mají oba koncepty společné adresáty. Jsou jimi především dvě skupiny: jednak bývalé nomenklaturní kádry v bývalých socialistických státech (pro něž je atraktivní neoeurasianismus napojený na neosovětlismus i Ruský svět) a antiliberalní síly „nové pravice“ v západních zemích. Obě tyto skupiny udržují s ruskými představiteli neoeurasianismu nebo Ruského světa úzké vazby. Rusko je tak schopno mobilizovat prakticky v každé evropské zemi skupiny sympatizantů. Nutno však dodat, že se jedná spíše o marginály a osoby, které se ve společnosti neteší důvěře, a ruská agenda, která se projevuje v informační válce, je diskreditována již skrze její nositele.

61 Tento pojem je v ruském diskursu stále častěji interpretován spíše „civilizačně“ než etnicky.

C) PROJEKCE RUSKÉHO SVĚTA A NEOEURASIANISMU DO PRAKTICKÉ GEOPOLITIKY

Dalším společným prvkem obou konceptů je jejich napojení na ruskou zahraniční politiku, od níž oba získávají výraznou materiální podporu. V případě Ruského světa se jedná o nadaci *Russkij mir* a v případě neoeurasianismu o projekt Eurasijské ekonomické unie. Pokud porovnáme tyto dva praktické projevy obou konceptů, je zřejmá jejich jistá mimoběžnost, což brání vzniku konkurenčního vztahu. Oficiální neoeurasianismus je jednoznačně geoekonomickým projektem, v jehož pozadí je zřejmý geopolitický kalkul. Ruský svět je projektem geokulturním, ale i na jeho pozadí je geopolitický kalkul. Přestože jak autor konceptu *Ščedrovickij*, tak i další (Baburin – Šimčera: 2011) se pokusili zasadit Ruský svět také do geoekonomického rámce, o jeho geokulturní a geopolitické povaze nemohou být žádné pochyby. Takto nastavená působnost obou projektů má svůj zřejmý kontext. Ekonomická integrace je oblastí atraktivní pro státy Střední Asie, jejichž ekonomiky na jedné straně silně utrpěly po dezintegraci SSSR a na straně druhé nemají příliš jiných alternativ k integraci svých trhů (Mankoff 2013). Ostatně tato integrace má v mnoha ohledech smysl, jež devaluje politizace ze strany Ruska coby hlavního tahouna integrace. Stejně tak jim vyhovuje integrace, která nepředpokládá demokratizaci společnosti – spíše naopak obranu proti barevným revolucím a liberalizaci společnosti. Tyto principy neplatí pro západní křídlo postsovětských zemí (s výjimkou Běloruska). Zde geokulturní koncept Ruského světa umožňuje méně viditelnou práci a budování základny příznivců spíše „odspodu“ než shora s politickou reprezentací. Z tohoto pohledu je projekt Eurasijské ekonomické unie prací ve směru *top-down*, zatímco Ruský svět se soustředí na přístup *bottom-up*. Nutno podotknout, že ruský stát mlčky toleruje ideologický expanzionistický a neoimperální myšlenkový základ neoeurasianismu např. v podání A. Dugina. Neoeurasianistické vize našly odraz také v pokusech ruské zahraniční politiky nabídnout Německu kontinentální vizi velké Evropy (bez vlivu USA a anglosaského světa), která po britském referendu a zvolení D. Trumpa získala zdánlivě příznivější kontext. Také Ruský svět byl zapojen do ruské zahraniční politiky i jinak než jen skrze nadaci *Russkij mir* a podporu krajanů. Anexe Krymu a rozdmýchání nepokojů na východní Ukrajině byly opřeny o argumenty spravedlnosti postsovětské revanše Ruska jako sjednotitele ruského světa rozděleného umělými hranicemi (Zevelev 2014).

D) IDEOLOGICKÉ ZÁKLADY RUSKÉHO SVĚTA A NEOEURASIANISMU

Při pohledu na ideové počátky neoeurasianismu a Ruského světa nevyhnutelně zaznamenáme další společné prvky. Oba koncepty byly reakcí na ztrátu vazeb Ruska s postsovětským okolím, přičemž hlavním tmelem držícím sovětský systém pohromadě byla ideologie (Zubov – Vale 1994). Ruský svět

je stejně jako eurasianismus nabídkou rámcové „národní myšlenky“, kterou, jak jsme si již řekli, je možno vnímat jako vyplnění prostoru po padlé státní ideologii. Oba koncepty nabízejí ruskému etatismu kromě geografických reprezentací také ideologický diskurs, který má tři složky: nacionalismus, konzervatismus/tradicionalismus, ale i složku duchovní (mystickou).

Z těchto tří ideologických zdrojů je nejkurióznější a z pohledu geopolitiky nejméně podstatná duchovní a mystická složka. Zatímco Ruský svět se konvenčně opírá o pravoslavnou duchovnost, radikální neoeurasianismus nabízí širokou škálu mystických a esoterických směrů. Oba koncepty se opírají o geopolitickou sílu náboženství, které jim slouží ke konzervativnímu útoku pravoslaví a islámu proti univerzalizmu a západním hodnotám (Shlapentokh 2013).

Druhou a z geopolitického pohledu mnohem podstatnější složkou je rovina konzervativní ideologie, která souvisí mj. i se změnou vnitropolitické taktiky V. Putina v r. 2012. Jejím hlavním mocenským zdrojem se stala „mlčící většina“ – sociálně konzervativní a na státu závislejší část veřejnosti s nižší úrovní vzdělání, nižšími příjmy v menších městech a na venkově. Propagace konzervativní ideologie se stala součástí konsolidace společnosti, a přestože ruská ústava oficiální ideologii zakazuje, její stále silnější neformální role je zřejmá (Evans 2015). Skrze konzervativní ideologii vysvětluje Marlène Laruelleová ve své stati „Rusko jako antiliberální evropská civilizace“ četná prohlášení V. Putina, že Rusko je evropská civilizace, která V. Putin pronášel v době všech tří prezidentství. Zároveň se však vůči liberální Evropě stále ostřeji vymezoval. Tento zdánlivý rozpor objasňuje Laruelleová i samotní konzervativní intelektuálové současného Ruska stejně. Upozorňují na to, že Rusko usiluje o partnerství s „opravdovou“, tj. konzervativní Evropou (Mežujev 2015), nikoli s jejím současným „dekadentním liberálním hlavním proudem“ (Doktrina 2014: 293). Tyto argumenty oživují podobnou diskusi ruské inteligence 19. století, kdy její část opovrhovala západní Evropou kvůli liberalismu, individualismu a materialismu, zatímco Rusko považovala za nositele „skutečných evropských hodnot“, tedy pravou Evropu. Podobné teze ovšem existovaly i za Sovětského svazu, jen Západ byl buržoazní a vykořisťovatelský a SSSR představoval socialistickou pravou Evropu (Neumann 1996). Současný ruský konzervatismus je širokým konsenzem řady intelektuálů inklinujících k filozofii (mj. Mežujev), pravoslavným civilizacionistickým narativům (mj. Naročnická) či neoeurasianismu (mj. Dugin). Jeho cílem je porážka liberálních hodnot a přeformátování evropské debaty směrem ke konzervatismu.

Oba koncepty, Ruský svět i neoeurasianismus, poskytují rámec pro rozvoj vztahů s ultrakonzervativními silami v Evropě, jakými jsou Svobodní v Rakousku, karlistické hnutí ve Španělsku, Jobbik v Maďarsku, Zlatý úsvit v Řecku, Ataka v Bulharsku, British Nationalist Party v UK a v Německu časopis

Zuerst (Laruelle 2015b). S Evropou ovládanou těmito silami by se Rusko chtělo domluvit např. na projektu velké Evropy, který V. Putin několikrát v Berlíně nabízel. Podle Natálie Naročnické již byla v Evropě zahájena „demarginalizace loajálního vztahu k Rusku, které zůstalo v očích konzervativních sil jedinou mocností, jež se na vládní úrovni ústy samotného prezidenta postavila za obranu tradičních hodnot“ (Naročnickaja 2015: 229). Konzervativní koalice dnešního Ruska má složitou strukturu využívající think-tanky a organizace orientované na neoimperiální směry, eurasianismus a pravoslavnou církev. Některé z nich mají vazby na administrativu prezidenta a vedení strany Jednotné Rusko. Mezi nejvýraznější patří Nadace pro efektivní politiku, Ruský projekt, Centrum pro sociálně-konzervativní politiku, Institut sociálních prognóz, Institut národních strategií nebo již zmíněný Izborskij Club založený v r. 2012. Tyto platformy intelektuálů, expertů a politiků propagujících konzervativní postoje, neoeurasianismus, neosověťismus či neoslavjanofilství jsou často spojeny s pravoslavnou církví a nacionalistickými médii a think-tanky (Tsygankov 2016). Ruský svět i neoeurasianismus se zcela shodují na antiliberální, konzervativní, legitimistické a tradicionalistické agendě. Vymezují se vůči liberální demokracii a individualismu, zdůrazňují obranu konzervativních hodnot a kolektivismus. Oba koncepty kladou důraz na duchovní hodnoty, a to i přesto, že tyto jsou v podání řady stoupců těchto směrů pouze ideologickou floskulí.

Třetí ideologickou složkou, která má silný vnitropolitický i geopolitický význam, je ruský nacionalismus, který také oba srovnávané koncepty využívá pro své účely. Zatímco Ruský svět generuje diskursy etnického i civilizačního nacionalismu, eurasianismus se vůči etnickému nacionalismu staví otevřeně nepřátelsky a povzbuzuje civilizační a státní nacionalismus. Vazba nacionalismu a geopolitických škol je natolik silná a zajímavá, že se jí budeme specificky věnovat níže v části věnované patriotické konvergenci.

Z komparace obou konceptů je zřejmé, že sledují stejný strategický cíl – reintegraci postsovětského prostoru vedoucí k připoutání a loajalitě sousedních zemí – vytvoření sféry vlivu Ruska a obnově vazeb po rozpadu SSSR. Oba vycházejí z patriotických geopolitických diskursů, oba mají úzký vztah ke geopolitice a nadetnickému nacionalismu a usilují o využití konsolidační a integrační síly etatistického nacionalismu i nacionalismu imperiálního/civilizačního, jež postsovětský prostor reteritorializuje do celků větších než Ruská federace. Oba koncepty nacházejí své vyjádření v současné ruské zahraniční politice. Geneze obou konceptů se v mnohém liší. Ideologický radikální neoeurasianismus vznikl jako disidentský směr zesponu a postupně se sblížoval s politickými a vládními strukturami. Jeho metodou je však integrace shora, skrze rozhodnutí vládnoucích elit a geoeconomické nástroje. Ruský svět vznikl naopak shora jako vládní iniciativa, pracuje však s komunitami a působí odspodu. Oba koncepty oslovují rozdílně

né komunity v Rusku i v postsovětském prostoru a mají společné patriotické jádro. Neoeurasianismus konstruuje vizi kontinentálního bloku coby „integrace integrací“ či „impéria impérií“, jež ovšem rezonuje se „světem světů“ Ruského světa. Kontrast/podobnost obou konceptů lze shrnout z pohledu jejich hlavní funkce, historického a ideového zázemí, způsobů prosazování a adresátů (obr. 36).

		Neoeurasianismus	Ruský svět
Hlavní funkce konceptu	Primární cíl	Integrace postsovětského prostoru pod ruským vedením	Integrace postsovětského prostoru pod ruským vedením
	Další významné cíle	Posílení ekonomické a strategické relace s asijskými zeměmi, zejm. s Čínou	Navázání vztahů s diasporou a ruskými vlivovými skupinami i mimo postsovětský prostor
Historické a ideové zázemí konceptu	Historická východiska	panslavismus, byzantismus, eurasianismus	slavjanofilství, panslavismus, byzantismus
	Ideologie	konzervatismus, geopolitika, nacionalismus	konzervatismus, geopolitika, nacionalismus
	Mobilizační narativ	geografie, geoeconomika	historie, geokultura (jazyk, náboženství, kultura, dějiny)
Způsoby prosazování	Oficiální nástroj v praktické politice	Eurasijská ekonomická unie	Aktivita nadace Russkij mir
	Způsob přijetí	Bottom-up	Top-down
	Metoda působení	Top-down	Bottom-up
Představovaná geografie, stoupenci a adresáti konceptu	Hlavní stoupenci v Rusku	Stát, RPC, patriotické prostředí, ruské neslovanské obyvatelstvo	Stát, RPC, patriotické prostředí, slovanské obyvatelstvo
	Primární adresáti v zahraničí	Ruská diaspora ve Střední Asii, autoritářské elity ve Střední Asii, ideoví spojenci Ruska na Západě, byznys, mlčící většina	Ruská diaspora v evropské části postsovětského prostoru, ideoví spojenci Ruska na Západě, věřící, mlčící většina
	Primární cílové země	Kazachstán, Kyrgyzstán, Tádžikistán	Ukrajina, Bělorusko, Moldavsko

Obr. 36: Kontrast konceptů neoeurasianismu a Ruského světa

Z uvedeného vyplývá, že oba koncepty jsou funkčně komplementární co do geografické působnosti, schopnosti oslovovat různé komunity i způsobu prosazování integrační civilizacionistické agendy, stejně tak každý vysílá vlastní geopolitické signály (viz příloha). Tam, kde vykazuje nedostatky jeden koncept (malá přitažlivost eurasijské myšlenky v zemích s evropskou identitou, resp. nezajímavé geokulturní akcenty Ruského světa pro muslimské společnosti Střední Asie), nabízí svou vizi druhý (Kurfürst 2017c). Jejich spolupráce a účast na projektech státu je jedním z plodů patriotické konvergence současného ruského politického prostředí. Neoeurasianismus i Ruský svět jsou nástroji, jejichž prostřednictvím Rusko utváří integrační narativ představované geografie zejména v postsovětském prostoru.

PATRIOTICKÁ KONVERGENCE - KONSENSUS GEOPOLITIKY A NADETNICKÉHO NACIONALISMU

Dnešní ruští nacionalisté i hlavní představitelé ruské geopolitiky mají společné počátky v časopisu Pamjat', který byl na počátku 90. let platformou, z níž vzešly prakticky všechny osobnosti ruského nacionalismu (Mitrofanova 2016: 106). Společný původ naznačuje, že geopolitika a nacionalismus mají mnoho společného. Stejně jako má geopolitika více tradic a škol, má různé podoby i nacionalismus. Každá z nich se vztahuje k jinak definovanému území a existuje vysoká variabilita jeho různých referenčních územních rámců: etatistický nacionalismus (teritorializovaný státem – Ruskou federací nebo také SSSR / carským Ruskem); ruský etnický nacionalismus (teritorializovaný přítomností ruského etnika); civilizacionistický ruský nacionalismus (teritorializovaný celou řadou definic ruské civilizace – jazykovou, náboženskou, historickou atd.). Propojení nacionalismu a teritoria si všiml Sven Gunnar Simonsen ve stati „Etnifikace ruského nacionalismu“. Jeho závěrů využil Pål Kolstø (obr. 37). Podle něj někteří etničtí nacionalisté např. akceptují slovan-skou blízkost a za ideální státní celek považují svaz s Ukrajinou a Běloruskem, k němuž by se přidal severní Kazachstán (Kolstø 2016: 18).

Územní orientace	Stát	Etnikum
Impérium	I/ Nacionalismus orientovaný na obnovu impéria	II/ Nacionalismus ruské dominance
Jádro	III/ Etatistický nacionalismus (Ruská federace)	IV/ Nacionalismus orientovaný na ruské etnické jádro

Obr. 37: Etatistický vs. etnický nacionalismus (Kolstø 2016)

Jeho schéma však neukazuje problematický vztah etnického nacionalismu a geopolitiky (Remizov 2012). Geopolitika umí s etnickým nacionalismem

Obr. 38: Teritorializace území většinově osídleného ruským etnikem. Obrázek vychází ze schématu publikovaného v Duginových *Základech geopolitiky* a rozsáhlé etnografické studie Aleksandrova (Aleksandrov 1999).

pracovat v širší rovině slavjanofilské či panslavistické. Čistě ruský etnický nacionalismus však považují za nebezpečný dokonce i izolacionisté. Stejně tak jej za destruktivní sílu považuje stát, který vnímá, že etnický nacionalismus se staví skepticky k utváření politického národa z mnohonárodnostní, multikonfesionální a transcivilizační ruské společnosti. Důsledná teritorializace etnického nacionalismu by byla pro ruský stát fatální (obr. 38). Etničtí nacionalisté státní moc vesměs kritizují a společný zájem se státem nachází jen v ochraně ruských krajanů v zahraničí (např. i skrze koncept Ruský svět). Stát se snaží etnický nacionalismus vytlačit a nahradit supranacionálním civilizacionistickým nacionalismem, který všemožně podporuje. Poskytuje mu totiž cennou konsolidační roli dovnitř společnosti a společnou vizi. V obou projevech ruského nacionalismu dominuje ruské jádro; první však může vést k rozpadu státu, druhý společnost sjednocuje kolem expanzivní mise.

O to zajímavější je pohled na etnickou strukturu stoupenců různých forem nacionalismu, kterou ukázal výzkum společnosti NEORUSS (Alexejev 2016: 184). Podle něj si expanzi Ruska do podoby SSSR na netnickém, geograficko-etatistickém základě nejvíce přejí etnicky neruské skupiny obyvatelstva Ruské federace. Rusové jako etnikum stojí spíše o úpravu hranic tak, aby se ruské komunity v zahraničí staly součástí Ruské federace, ale zároveň mají za to, že součástí Ruska nemá být např. Severní Kavkaz, a obecně nestojí o velký

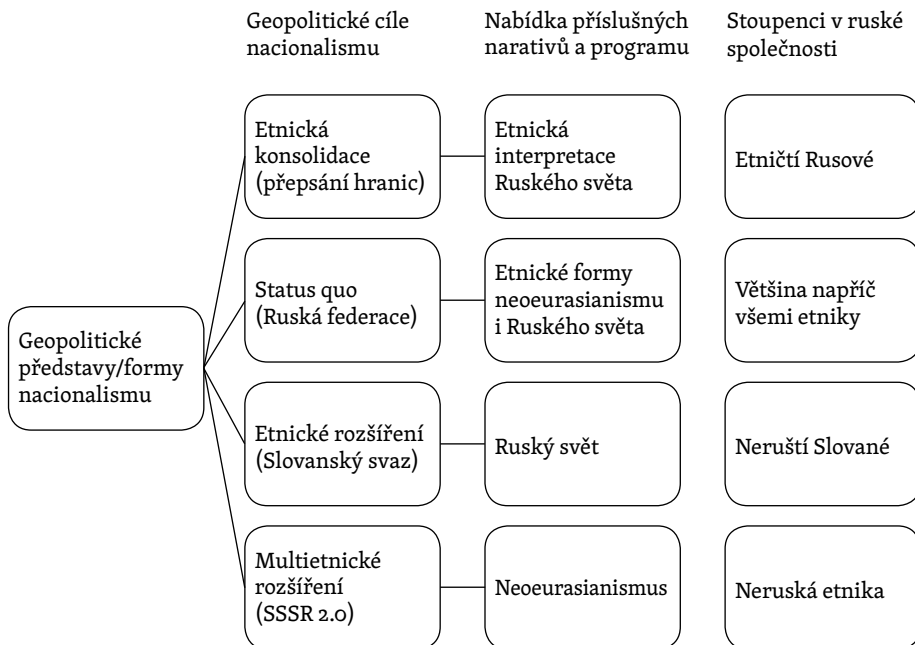

imperiální projekt nového SSSR.⁶² Ruské etnikum chová zvýšené sympatie k myšlence sjednocení se slovanskými zeměmi – Ukrajinou a Běloruskem (Solovei 2009). O toto sjednocení však stojí nejvíce Ukrajinci a Bělorusové žijící v Rusku (Alexejev 2016: 182). Anexe Krymu tak nalezla kladnou odezvu prakticky u všech skupin ruské společnosti kromě marginalizovaných stoupců liberálního západnictví: etatisté ocenili posílení pozic Ruska jako světové mocnosti, která přechází do ofenzivního postoje vůči „slábnoucímu Západu“, etničtí nacionalisté v anexi spatřovali ochranu a sjednocení etnických Rusů, stoupcí sjednocení slovanského jádra kvitovali návrat kolébky ruské civilizace, stoupcí neosovětismu či neoeurasianismu počátek obnovy širšího impéria. Tento konsenzus se projevil ve skokovém nárůstu popularity V. Putina k 90 %, k němuž však došlo již po invazi do Gruzie v r. 2008.

Teritorializace etatistického a civilizacionistického nacionalismu je tak významným zdrojem ruské geopolitické kultury a v zásadě je základem ruské geopolitické školy. Jeho historicky stabilním projevem je pro stoupence civilizacionismu „imperiální nacionalismus“ a pro stoupence etatistické školy „stát-impérium“. V praxi však dochází ke splývání obou vizí. Ruský imperiální syndrom je výsledkem dlouhé evoluce ruského nacionalismu (Pain 2016), kdy ruské politické elity nevěnovaly pozornost rozlišení mezi národem a impériem (Smith a kol. 1998: 8). Trend posilování vazby nacionalismu a geopolitiky je zřetelný i z průzkumů veřejného mínění. Jeden z nich např. ukázal, že za posledních 10 let se o celých 22 až 25 % snížil počet lidí, kteří považují kritérium ekonomické síly a prosperity lidí za znak velmoci. Nejvíce vzrostla hodnota vojenské síly a hrdinské minulosti (z 9 na 24 %) a rozměry země (z 9 na 21 %) (Levada 2016b). Promítneme-li geopolitické tradice etatismu a civilizacionismu a jejich jednotlivé školy do matice výše popsaných typů ruského nacionalismu, je korelace jasně viditelná. Pro grafické znázornění této korelace využijeme Alexejevovo schéma, v němž propojil různé typy nacionalismů a jejich představovaných územních projekcí s výsledky průzkumu NEORUSS (Alexejev 2016). Jeho schéma doplníme o kategorii jednotlivých geopolitických škol (obr. č. 39).

Toto schéma potvrzuje naše předchozí závěry k jednotlivým geopolitickým školám, jejichž rolí je „obsluha“ různých skupin ruské společnosti diverzifikované podle etnických i náboženských kritérií, i silnou vazbu mezi geopolitickými školami civilizacionistické tradice a nacionalismem. Korelace ruského nacionalismu a geopolitiky je důsledkem korelace podstaty obou. Zatímco jádrem nacionalismu je rozlišení na „my“ a „oni“, podstatou ruské geopolitiky je „naše“ a „cizí“. Ruská geopolitická škola je tak méně tradiční geopolitikou a více formou hledání identity a vyjádřením nadetnických forem ruského nacionalismu.

62 Tento závěr výzkumu NEORUSS by bylo zajímavé konfrontovat se zmíněným průzkumem veřejného mínění Levadova centra (Levada 2011), který naznačuje sympatie Rusů k imperiálnímu projektu.

Obr. 39: Vztah ruských geopolitických škol k ruskému nacionalismu

DYNAMIKA GEOPOLITICKÝCH TRADIC

V klasickém období jsme ruské geopolitické tradice dekonstruovali na identitární, ideologické a kontextuální (paradigmatické) prvky, což nám umožnilo diskutovat složitost jednotlivých tradic i jejich průniky. V teoretické části k období sovětskému jsme pod viditelnou vrstvou marxismu-leninismu, který nabízel alternativní identitu, ideologii i kontext, našli v hlubších vrstvách původní tradice, které byly nositeli důležitých projevů sovětské hybridní geopolitické kultury. V pohledu na dynamiku tradic postsovětského období nás budou zajímat tři specifické prvky: a) rozdíl mezi konzervativním národocentristem klasického (a do jisté míry i sovětského) období a civilizacionismem, který jej nahradil; b) dynamika mezi geopolitickými tradicemi a c) pozůstatky sovětské hybridní geopolitické kultury.

TRANSFORMACE KONZERVATIVNÍHO NÁRODOCENTRISMU V CIVILIZACIONISMUS

Za carského Ruska jen málo lidí považovalo Rusko za samostatnou civilizaci (Gromyko 2008). Konzervativní národocentrismus 19. století se soustředil na široce pojatý ruský národ, případně Slovanstvo. Ruština nebyla užívána po celé říši a etnicky a konfesionálně rozmanitá společenství byla jen pomalu

vstřebávána do společné ruské identity. Ostatně v 19. století byl obecně považován za definiční autonomní jednotku národ a teprve na konci 20. století začaly být častěji vyčleňovány jako mentální společenství se sdíleným obrazem světa supranacionální komunity – civilizace (Verkhovskii – Pain 2015). SSSR byl zcela nepochybně supranacionálním společenstvím, musel však překonávat svůj transcivilizační charakter. Jeho hlavními pojítky byly společný stát, ideologie, jazyk a často zmiňovaný osud, pod nímž si lze představit především společné utrpení za stalinismu, druhé světové války i způsob existence sovětské společnosti po ní. O tom, že SSSR „je celá civilizace“, mluvil i Brežněv, kterému se koncept tolik líbil, že dal pokyn autorovi svých projevů Vadimovi Zagladinovi, aby na téma Sovětského svazu jako civilizace napsal knihu, která se poté dočkala několika vydání (Kolesnikov 2015). Přestože se SSSR snažil o kulturní proměnu různorodé společnosti v „sovětského člověka“, univerzalistická ideologie, jejímž symbolem bylo heslo „Proletáři všech zemí, spojte se!“, bránila hovořit o uzavřené civilizační komunitě. Teprve s rozpadem ideologie i Svazu a růstem nacionalismu byl termín civilizace skutečně objeven. Byl jedinou použitelnou náhražkou etnického nacionalismu i konceptem těch, kteří tesknili po SSSR jako společenství a geopolitické entitě, nikoli však po komunistické ideologii. Konzervativní národcentrismus se tak proměnil v civilizacionismus.

DYNAMIKA MEZI JEDNOTLIVÝMI TRADICEMI

Počátkem 90. let byl civilizacionismus nejslabší tradicí. Hlavním prostorem, v němž probíhala aktivita ruské praktické geopolitiky, byl průnik etatismu a západnictví (obr. 40), které bylo hlavním generátorem geopolitické vize. Západnictví však nevytvořilo vlastní geopolitickou školu, usilovalo o začlenění do struktur Západu.

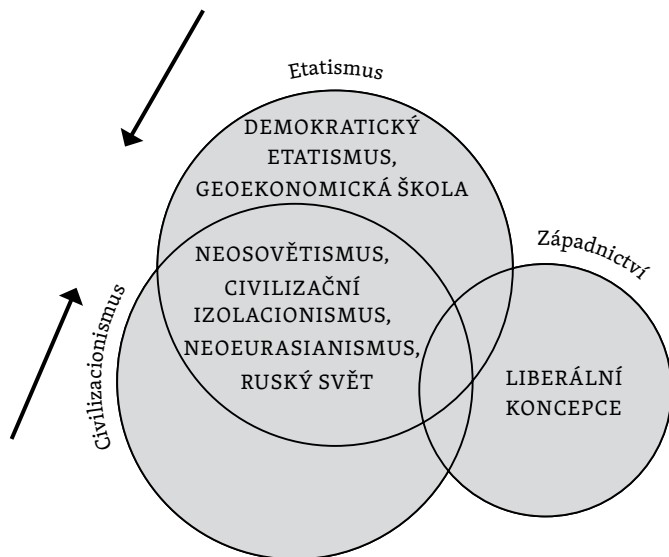
Brzy však byli západníci opět obviněni, že Rusko degradují do pozice méněcenné, zaostalé a periferní země, která jen dohání Západ po jeho cestě „lineárně probíhajícího pokroku“. Se svou geografí, historií a demografií však v tomto stíhacím závodě nemůže nikdy uspět. Předem prohranou soutěž odmítli civilizacionisté a postupně i většina etatistů. I proto ustoupilo západnictví z pozice dominantní tradice. Hlavními příčinami však byly neuspokojivé výsledky ekonomických reforem, konfrontační epizody Ruska se Západem a konsolidační tlak autoritářského státu proti pluralitě a liberalismu. S nástupem V. Putina geopolitickou kulturu ovládl etatismus jako nejpevnější a nejstabilnější tradice ruské geopolitické kultury. Etatisté, stejně jako západníci a na rozdíl od civilizacionistů, kladou velký důraz na ekonomiku. Proto jako jeden z cílů zahraniční politiky formulují vytvoření takového prostředí, které by umožnilo co nejrychlejší eliminaci rozdílů mezi Ruskem a vyspělými zeměmi (O’Loughlin – Ó Tuathail – Kolossov 2005).

Obr. 40: Geopolitické tradice a jejich nositelé v postsovětském období Ruska bezprostředně po rozpadu SSSR

V ruském prostředí má však geopolitika a bezpečnostní politika navrch i nad ekonomikou, což posiluje nesoulad se Západem, jehož schopnost používat tvrdou sílu a uvažovat geopoliticky ochabla. Po ústupu západníků se etatisté pokoušeli najít se Západem společnou řeč a zároveň asertivně hájit své zájmy. Nejzajímavější procesy však probíhaly v civilizačnické tradici, kde byl modernizován zapomenutý eurasianismus, neosověťismus byl zasazen do civilizační vize a rodily se první myšlenky konceptu Ruský svět nabízející rámec etnickému i supranacionálnímu nacionalismu. Argumenty civilizacionismu nacházely stále větší publikum. Hlavním pohybem, k němuž mezi geopolitickými tradicemi po celé postsovětské období docházelo, bylo sblížení mezi etatismem a civilizacionismem, které se jasně vyjevilo za třetího prezidentství V. Putina.

Civilizacionismus nabídl politikům i společnosti konsolidační vizi multinacionálního ruského státu, integrační projekty na postsovětském „území nostalgie“ (Zamiatin 2008) sloužící jako kompenzace a racionalizace zmizelé komunity i systému. K tomu přidal profylaktickou politiku vůči liberálním hodnotám a mocenské vyvažování USA. Civilizacionismus umožňuje ruskému vedení zvýraznit ideologické a kulturní rozdíly a reinterpretovat realitu podle svých zájmů (Sylvius 2014). Přestože „civilizace“ jsou komunitami „dlouhého trvání“, v ruské diskusi zaznívá často argument jejich nestability.

Obr. 41: Zasazení geopolitických škol a konceptů do trendů geopolitických tradic od nástupu V. Putina

Civilizace se rodí, jsou na vzestupu a odumírají. Ruská interpretace cyklicity dějin implikuje mocenský zvrát především po linii Západ–Rusko. Civilizacionistická ideologie nabízí představu o unipolárním světě, jehož zenitem byla Bushova administrativa, po níž byla zahájena fáze sestupu Západu. Naopak Rusko, které v 90. letech prožívalo období, které dlouhá řada autorů a analytiků přirovnává k motivu smuty, je od nástupu V. Putina na vzestupné trajektorii. Stejně jako v 19. století nebo za SSSR se ruská debata soustředí na představu zahnívajícího liberálního Západu a Ruska jako ochránce legitimních hodnot. Civilizacionismus je také měkkou a modernizovanou formou návratu k ideologii, jejíž obnovu považují ruští patrioti za nevyhnutelnou. A. Podberjzokina k tomu říká: „Chvála bohu ruské vedení již začalo o ideologii přemýšlet. Ideologie je systémem řízení. Jejím prostřednictvím je možno řídit obrovské masy, a to rychle, stabilně a efektivně. Pokud se zřeknete ideologie, zůstávají Vám pouze peníze – tedy korupce. Přitom je možné řídit společnost prostřednictvím signálů do společnosti, např. prostřednictvím televize. Údělem těch, kteří nemají ideologii, je piknik na okraji dějin“ (Podberjzokina 2015). Civilizacionismus je do značné míry konsolidační ideologickou funkcí etatismu a obě tyto tradice splývají v situaci ohrožení autoritářského státu. Právě v jejich průniku se proto vytváří hlavní geopolitické školy a koncepty (obr. 41).

Prozápadní signály V. Putina z počátku prvního prezidentství naznačily, že etatisté vidí v Západu (v situaci, kdy jej nevnímají jako hrozbu) zdroj modernizace a obchodního partnera. Civilizacionismus však představuje mobilizační ideologii, která je schopna „probudit“ národ a semknout jej kolem

vedení země. V. Putin tak může být charakterizován nejpřesněji jako etatista, který se v prvním volebním období opíral o modernizační potenciál západnické tradice, ve druhém realizoval etatistický program konsolidace státní moci a ve svém třetím prezidentství, pod tlakem vlny šíření demokratických hodnot (v postsovětském prostoru a arabském světě), se opřel o tradici civilizacionistickou.

POZŮSTATKY PRVKŮ ZE SOVĚTSKÉ GEOPOLITICKÉ KULTURY

Téma pozůstatků po sovětské geopolitické kultuře v dnešním Rusku by vydalo na samostatnou práci a mohlo by analyzovat projevy geopolitické kultury od psychosociální roviny jednotlivce až po vojenskou doktrínu státu. Počátkem 90. let se tyto pozůstatky snažil stát potlačit, později je toleroval, poté akceptoval a podílel se na jejich rehabilitaci a aktualizaci. Podle výzkumů hlavního analytika Levadova centra sociologa Lva Gudkova dochází k návratu sovětského člověka – *homo sovieticus*, který respektuje hierarchii, paternalismus státu i jeho imperiální chování. Jeho důležitou kolektivní hodnotou je velmocenský status státu. Hlavním charakterovým rysem sovětského člověka jako jednotlivce je však dvojitý myšlení a dvojitý vědomí, jež v něm vypěstovala nutnost se stále přizpůsobovat v represivním státě, jemuž musel demonstrovat loajálnost, za niž jej v realitě mohl podvádět (Gudkov 2014a). Tento dualismus se projevuje i v chování státu jako instituce a nachází u společnosti pochopení. Stát se opět uchyluje k rozdílu mezi reálnou a deklarovanou politikou a politologové hovoří v této souvislosti o hybridních režimech (Hale 2010). Jde o systémy, které se tváří jako demokracie, ale jak vládnoucí elity, tak společnost těchto zemí jsou si vědomy, že demokracie je do značné míry krycím a formálním prvkem pro v zásadě autokratický výkon moci. Tato hybridita, která byla v sovětské geopolitické kultuře systémovým rysem, v politické a geopolitické kultuře současného Ruska opět posiluje. Hybridní režimy jsou však přirozeně zranitelné zejména vůči demokratizačním tlakům společnosti. Jejich zranitelnost vede ke snaze o využití nejrůznějších obranných prostředků včetně relativizace a instrumentalizace pravdy i faktů.

PUTINISMUS A PARALELNÍ GEOPOLITICKÝ SYSTÉM

Období vlády V. Putina je jako celek zaměřeno na konsolidaci společnosti, přičemž Kreml stále zdokonaloval svou schopnost oslovit široké skupiny obyvatelstva. V okamžiku, kdy narazil na limity momentálního kursu, svou strategii upravil. Postupně se tak pohyboval k politice, kterou Boris Mežujev nazval „ideologií třetího období“ (viz výše) a kterou Valerij Fjodorov, ředitel Celoruského centra studií veřejného mínění (VCIOM), shrnul takto: „Státní moc začala podnikat kroky k ideologické konsolidaci společnosti“ (Fjodorov

2012). Ideologická konsolidační linie má celou řadu projevů. V. Putin v říjnu 2012 podepsal výnos o zdokonalení vládní politiky patriotické výchovy a začala se rozvíjet řada nových informačních a mediálních projektů. Patriotická konsolidace byla zapracována do koncepčních dokumentů.

Politický systém, který V. Putin vytvořil, je často označován za putinismus, ten však nelze jednoduše přiřadit k jedné konkrétní tradici. Je pro něj typický široký ideologický záběr a využívání citlivých bodů všech tří geopolitických tradic oslovujících nejrůznější skupiny obyvatelstva. Putinismus sice není příliš atraktivní pro západníky, ale o jejich sympatie má zájem a snaží se oslovit i je (V. Putin konzistentně prohlašuje Rusko za Evropu a modernizaci za svůj významný cíl); oslovuje etatisty (jeho vertikála moci viditelně konsolidovala Rusko a vrací mu ztracenou prestiž); uspokojuje i stoupence civilizacionismu mnoha odstínů: nostalgici po SSSR jsou spokojeni s rehabilitací sovětských symbolů včetně těch nejproblematictějších, jakou je osobnost Stalina, i s asertivní politikou vůči NATO nebo anexí Krymu. Stoupence carských tradic a nejrůznějších forem nacionalismu spojených s pravoslávím uspokojuje důraz státu na konzervativní hodnoty a spolupráci s RPC, která se projevuje např. v konceptu Ruského světa. Putinovský stát se snaží obsloužit skoro každou ze skupin ruského obyvatelstva jinou agendou (skupinou, u níž se mu to zatím nedaří, jsou velmi mladí lidé nezatížení postimperiálním traumatem a nezapojení do mocenských vazeb společnosti). Různorodý a často protichůdný ideový mix putinismu obsahuje silná identitární témata probouzející emoce, pocity sebeúcty a sebeidentifikaci obyvatelstva, jako jsou etnicita, náboženství, jazyk, silný stát, velmocenský status, geografické imaginace, společná historie, společný osud. V různorodé společnosti má putinismus pro každou z těchto skupin jiný příběh (eurasijský, pravoslavný, sovětský, izolacionistický, modernizační, konzervativní aj.), přičemž termín civilizace je společným jmenovatelem i protichůdných proudů (pravoslaví vs. neosověťismus). Putinismu jde však o symboly a obrazy. Skutečná ideová podstata je druhotná (sovětismus bez marxismu-leninismu; důraz na pravoslaví ve společnosti slabé religiozity;⁶³ kult chudoby v situaci státního kapitalismu atd.). Putinismus proto není založen jen na represivním prostředí. Vyjadřuje především schopnost režimu zmocňovat se politicky nejatraktivnějšího politického prostoru (Hale 2016). Výsledkem této dostředivé politiky je patriotická konvergence ruské společnosti. Tuto snahu přiblížil ostatně na Valdajském diskusním fóru v r. 2013 i V. Putin: „My všichni – takzvaní neoslavjanofilové a neozápadníci, etatisté a takzvaní liberálové, celá

63 Výzkumy sice ukazují, že podpora státní moci je dvakrát vyšší mezi pravoslavnými voliči, úroveň religiozity Rusů je však nižší než ve střední Evropě. Názory ruských pravoslavných věřících mají však silná specifika: 13 % nevěří v Boha, jen 32 % jich věří v posmrtný život, 18 % věří v převtělování a jen 25 % věří v antitezi Boha, tedy v Ďábla (Romaško 2015).

Obr. 42: Práce s geografickými imaginacemi ruské společnosti (Press Konferencija 2015)

naše společnost musí pracovat společně k vytvoření společných cílů rozvoje“ (Putin 2013). Při hlubší analýze složitého ideového koktejlu putinismu však dojdeme k závěru, že sama konvergence státu a společnosti je cílem, který je nadřazený rozvoji a prosperitě společnosti. Je totiž nezbytnou podmínkou bezpečnosti mocenské vertikály a zejména jejích nejvyšších pater. Patriotická konvergence je schopna odvést pozornost od reálných nekomfortních témat (např. od zastavení zvyšování kvality života společnosti) nebo sjednotit společnost proti skutečnému či konstruovanému ohrožení (dříve to byl islámský fundamentalismus, nyní i demokratický pluralismus). Za tímto účelem stát pečlivě mapuje identitární potřeby různých skupin společnosti, kalibruje obrazy nepřítele, vytváří geopolitické představy síly a velikosti Ruska (obr. 42), resp. slabosti jeho nepřátel (resp. jejich hodnot a myšlenek).

Geopolitická kultura je tak nejen důsledkem a zdrojem historického procesu, ale také nástrojem v rukou ruských vládců, jehož stálá interpretace slouží k formování okolní reality. Předpokladem úspěšnosti je kontrola dostatečně velké části médií, zejména televize (Laruelle 2014), která je schopná modelovat politické prostředí a názory většiny podle zadání Kremlu. Úspěšnost patriotické konvergence vychází z toho, že „kdo ovládá diskurs, ovládá vše“.

Opakovaně se vracejícím motivem našeho zkoumání geopolitické kultury je fixace na Západ, a to i u strategií, v nichž se od něj Rusko deklaratorně odvrací. Iver Neumann tuto fixaci trefně shrnul takto: „Ruský stát strávil 18. století kopírováním evropských modelů, v 19. století bránil evropský model *anciens régimes*, který většina Evropy opustila, a ve 20. století budoval evrop-

ský socialistický model, který se většina Evropy rozhodla neimplementovat“ (Neumann 1996: 3). Rusko se i ve 21. století situuje do pozice geopolitického protipólu Evropy a USA, vůči nimž se staví do role samotářského ideového oponenta. Tato fixace je východiskem většiny systémů ruského „svěbytnictví“ (geopolitických škol), které nabízí alternativní hodnoty a také vytváří alternativní mezinárodní rusocentrickou institucionální strukturu. K této situaci však vedla více než desetiletá cesta, zahájená až krachem snahy Ruska získat pozici hráče schopného spolurozhodovat o poststudenoválečném uspořádání vztahů v euroatlantickém prostoru. Rozpor mezi multipolárním snem Ruska a multilaterální realitou v mezinárodních organizacích na Západě vedl ke vzájemné frustraci a stále silnější opozici Ruska. Rusko nedocenilo (a nepochopilo) multilateralismus a sílu malých zemí, které byly schopny ovlivňovat pozici EU a NATO, a bránit velmocenské multipolární transakční politice. Nová strategie třetího Putinova prezidentství se již jasně soustředí na budování vlastního geopolitického regionálního systému. Na nějaké formě znovusjednocení prostoru SSSR kolem ruského centra jako nové „misi Ruska“ panuje konsenzus všech tří tradic a ten je základem úspěchu Putinovy strategie (Lynch 2015). Část západníků k tomuto cíli mířila přes myšlenku liberálního impéria, etatisté se o něj pokouší skrze institucionální a normativní ekonomickou integraci a civilizacionisté přes nejrůznější představované geografie a geopolitické školy. Reálný dopad na zahraniční politiku má vlastní regionální integrace institucionálně inspirovaná předobrazem EU, avšak s alternativními hodnotovými východisky. Zatímco cílem evropské integrace bylo oslabení nacionálního fundamentu národních států, Rusko tento fundament naopak posiluje. S návratem národního státu do evropské politiky by se totiž pojilo jeho lepší uplatnění jako mocenského hráče. Systém, v němž pluralitní demokracie funguje jen formálně, je sice možno do jisté míry vytvářet v části postsovětského prostoru kontrolované autoritářskými režimy, i ony však vymezují Ruskem tažené integraci jen omezený prostor a sledují především vlastní zájmy. Zrychlená a hodnotově uzpůsobená eurasijská verze evropské integrace však opět evokuje historický vzorec imitace Západu, jejíž podstata je upravena pro ruský politický terén a tradice. Půjčit si na Západě, přizpůsobit a aplikovat v praxi bylo metodou Petra I., slavjanofilů, západníků, panslavistů i komunistů. Postupné vytváření paralelního geopolitického prostoru vůči Západu vnáší Moskva do řady dalších oblastí. Rusko vytváří zrcadlovou síť institucí a praktik Západu, která překvapuje svým rozsahem. Již po zásahu NATO proti režimu S. Miloševiče Rusko hrozilo, že může vytvořit paralelu Kosova v Gruzii i přesto, že situace v obou zemích jsou velmi rozdílné. Na vizi atlantismu Rusko odpovědělo eurasianismem a na evropskou integraci procesem eurasijské integrace. Mezi další podobné binární zrcadlové projekty patří NATO – ODKB; USAid – RusAid; NHL – KHL; globální tv CNN – globální tv RT; podpora demokratických NGOs v postsovětském

prostoru - podpora ruských proxy-politických sil v zemích EU; vytváření think-tanků po vzoru USA/EU aj. Ruští silovici se v mnoha ohledech zmocnili „západních precedentů“ i představy o efektivitě měkké síly. Dokazují však, že když dva dělají totéž, není to totéž.

Ruský stát od dob bolševiků věděl lépe než Západ, že neformální vlivové skupiny a propaganda mohou mít účinný vliv na společnost. Věnoval proto mnoho pozornosti nevládnímu sektoru, který se navenek tváří nevládně, avšak v realitě jej stále více reguluje, či dokonce řídí stát a jeho bezpečnostní struktury. Zároveň začal vytvářet příběh o tom, že západní média vedou proti Rusku informační válku. Nově proto Rusko začalo od agrese proti Ukrajině v r. 2014 informačně pronikat do jiných společností s informačními a dezinformačními kampaněmi. Toto působení je součástí rozsáhlé kampaně, která je často označována za hybridní válku - střet se zamlženou hranicí mezi válkou a mírem, který dosahuje daleko za hranice Krymu. Informační válka Ruska proti Západu je ruské veřejnosti podávána jako legitimní odpověď na působení Západu na Rusko. Moskva v tomto střetu navazuje na bohaté zkušenosti SSSR a sponzoruje antisystémové síly uvnitř evropských společností od bývalých prominentů komunistické nomenklatury přes levicové aktivisty, nacionalisty, ultrakonzervativní síly až po nejrůznější spolky typu motorkářských klubů (Shekhovtsov 2018).

Vedle geopolitické institucionální tvorby a účelového využívání „západních precedentů“ se Rusko snaží oslabit, destabilizovat a ochromit základní prvky euroatlantické bezpečnostní architektury, jejichž konání nemůže ovlivnit (zejm. EU a NATO). Naopak podporuje buď instituce, které jsou organizované kolem centrální role Ruska (Eurasijská unie, ODKB) anebo posilují multipolární (spíše než multilaterální) uspořádání (G20, BRIC, ŠOS) při zachování centrální role OSN, jejíž Rada bezpečnosti s ruským právem veta odpovídá ruskému ideálu instituce multipolárního světa. Tato politika má i svůj ideologický ekvivalent. Vzhledem k tomu, že liberální demokracie a její měkká síla je hlavní překážkou, která Rusku stojí v cestě k pragmatickému multipolárnímu rozdělení sfér vlivu, usiluje Rusko o její zpochybnění a změnu hodnotových měřítek mezinárodních vztahů. Dohromady by změna institucí i ideových východisek měly vést k zásadní planetární změně systému od kooperativního liberálního institucionalismu ke konzervativnímu multipolárnímu systému typu „globálního koncertu velmocí“. Nový systém by měl znamenat ukončení dominance Západu a erozi měkké síly jeho hodnotového rámce spojeného s liberální demokracií a jejími univerzalistickými aspiracemi.

Regionální, globální i systémový revizionismus ruského státu je zdánlivě úspěšný a některé trendy mu hrají do not. Zmocnil se domácího diskursu a postupnou prací s oligarchy, médii i nevládními společnostmi jej proměnil. Rusko anektovalo Krymský poloostrov - území spojené s mytologickými po-

čátky své státnosti ale i geostrategickým významem v oblasti Černého moře. Sílící populistické antiliberalní politické síly se v Evropě i USA podílejí na šíření ruské antisystémové agendy, Evropská unie stále zcela nevybředla ze série krizí, čelí nejen kritice zevnitř, ale její hlavní „námořní stát“, Velká Británie, uskupení opouští, čímž naplňuje hlavní geopolitický a strategický cíl neoeurasianistů - oddělení „kontinentu“ Evropy od vlivu anglosaských sil „moře“. Prezident Trump implicitně podmiňuje právně ukotvené závazky vůči členům NATO a jeví zájem o transakční (spíše než hodnotově založené) pojetí mezinárodních vztahů. Prostřednictvím informační ofenzivy byl ruský stát schopen svou propagandu umístit v informačním prostoru mnoha evropských zemí včetně států EU a NATO. Existují vážná podezření, že aktivně zasahoval do voleb v některých zemích včetně USA a podílel se na kybernetických útocích proti státním institucím (USA, Belgie, Norsko, Švédsko, Česko, země Pobaltí aj.). Při ovlivňování veřejného mínění ve svobodném prostředí zranitelných západních demokracií se mu daří využívat jak názorové plurality soupeřů, tak nových komunikačních možností webových stránek a sociálních sítí. Hybridní válka se tak přenesla z krymského pobřeží a předměstí Slavjansku přímo do vnitropolitické i mezinárodní diskuse v euroatlantickém prostoru. Stejně jako dříve SSSR působí Rusko skrze agenturu místních antisystémových i systémových sil. Manipulace veřejným míněním je zřejmá v řadě zemí a témat včetně deformované interpretace ukrajinského konfliktu. Podezřelé webové portály plně využily pro své cíle krizi eurozóny i migrační krizi, systematicky očerňují EU a prohlubují příkop mezi „Bruselem“ a některými členskými státy. Do karet ruských geopolitických vizí hrají i další procesy. Autoritářský posun v Turecku může vést k odvratu Turecka od evropské integrace a není zcela vyloučeno, že by mohl výhledově vést k jisté formě formálního vztahu Turecka k projektu eurasijské integrace. Rusko posílilo své pozice na západním Balkáně (zejména v Řecku a Srbsku). V Sýrii svou aktivní politikou odsunulo Západ do role diváka, resp. hráče druhých houslí. Tyto posuny sice mění podobu mezinárodních vztahů tak, jak je známe po období studené války, přesto však neznamenají kritický zlom či obrat. Vzestup Číny a dalších zemí a jejich zájem o vztahy se stále dominantním Západem odsouvají Rusko do role nesrozumitelného partnera. Americká diskuse o ruském zasahování do prezidentských voleb v r. 2016, drtivá porážka Marine Le Penové ve francouzských prezidentských volbách, společný postoj Západu k Rusku včetně sankčního režimu, společná výzva Rusku, aby zanechalo hybridních aktivit, to vše ukázalo, že taktické zisky mohou Rusko přijít velmi draho. Rusko nenabízí atraktivní alternativu. Nachází se samo v latentní vleklé systémové krizi, jejíž demonstraci brání mediální kontrola. Jejimi hlavními prvky jsou postupný a nezadržitelný demografický úpadek, odliv talentů, systémové problémy ekonomiky státního kapitalismu čelícího řadě problémů od korupce, stálé expanze neefektivního státu na úkor trhu

při absenci právního státu až po závislost na příjmech z energetických surovin a celkovou křehkost politického systému. Rusko neinvestuje do vzdělání a infrastruktury a jeho soustředěnost na investice do obranného sektoru vedou spíše k další izolaci země vůči Západu a růstu napětí v ruském okolí. Západní lídři s Ruskem přestali diskutovat o ekonomické spolupráci a soustředí se na řešení konfliktů, do nichž je Rusko zapojeno. Díky své asertivní politice nemá Rusko přirozené spojence. Výzkumy na vzorku 18 nejvýznamnějších zemí ze všech kontinentů ukazují, že ruský obraz ve světě lze shrnout do zkratky „dobře známá, ale krajně nepřítažlivá“. Stejně tak srovnávací analýza největších evropských a amerických deníků vede k závěru, že Rusko je zdrojem negativní informace (Kolosov – Zotova 2012). Tyto „díry v ruské lodi“ jsou záplatovány patriotismem. Ruské vedení se ukazuje jako silné v taktice, ale slabé ve strategii. Je schopno anektovat část území sousední země, bránit západnímu směřování postsovětských zemí, využívat energetické suroviny jako mocenský nástroj, rozvinout robustní cílenou a kulturně uzpůsobenou dezinformační kampaň v evropských zemích i mobilizovat v těchto zemích proruské síly či atakovat reputaci Západu prostřednictvím budování vyvažujících koalic. Krátkodobé taktické zisky však v porovnání se strategickými ztrátami vedou ke smutné bilanci. Rusko zasáhlo ukrajinskou a gruzínskou historickou paměť na citlivých místech národní identity a posílilo antiruské historické stereotypy natolik, že ztratilo nadlouho schopnost budovat s těmito zeměmi partnerství založené na důvěře. Ukrajina je orientována na Západ více než kdykoli předtím (Kotkin 2016). V případě využívání energetických surovin pro dosahování geopolitických cílů donutilo Rusko evropské odběratele ke změně unijního legislativního rámce, budování interkonektorů, diverzifikaci zdrojů a přepravních cest, integraci trhů a změně energetického mixu – vše v neprospěch ruských plynárenských a ropných společností a s důsledkem snížení geopolitického potenciálu Ruska. Stejně tak ruská informační ofenziva nejspíše povede po počátečních úspěších (kdy se dařilo dezorientovat části společností v některých evropských zemích) k podobnému efektu doprovázenému zvýšením odolnosti cílových zemí vůči dezinformační kampani. Nechtěným výsledkem může být dlouhodobé poškození reputace Ruska jako věrohodného partnera. Pokud Rusko na jedné straně deklaruje zájem o dialog, a paralelně rozvíjí agresivní informační a psychologické operace skrze alternativní média a sociální sítě, podrývá své vlastní pozice. Izoluje se od solventních, důvěryhodných partnerů a poškozuje prostor, z něhož po všech stránkách ruská společnost velmi těží – materiálně, technologicky i intelektuálně. Kontraproduktivní způsob nasazení „měkké síly“ ze strany ruského státu Rusko zásadně poškozují. Nejvýznamnější obětí hybridní války Ruska je proto ruská kredibilita.